

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1979   **4**   letnik 33

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDK 949.712 (05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO

Uredniški odbor: dr. Ferdo Gestrin
dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Jože Šorn
dr. Peter Vodopivec
dr. Fran Zwitter

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 20. 12. 1979.

Izdajateljski svet: Lado Ambrožič ml., dr. Marjan Britovšek, dr. Tone Ferenc (predsednik), dr. Ferdo Gestrin, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, dr. Vasilij Melik, Darja Mihelič (tajnica), Drago Novak, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, dr. Tone Zorn, dr. Fran Zwitter

Prevodi: Lidija Berden (angleščina), Janez Stergar (angleščina), dr. Mavricij Zgonik (nemščina), Janez Zor (ruščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravna revija: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Pedagoško-znanstvena enota za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 22 121, int. 209

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 400 din, za društvene člane 220 din, za društvene člane-upokojence 165 din, za društvene člane-študente 110 din (vse cene za letnik 33/1979)
Cena te številke v prosti prodaji je 120 din.
Zneski letne naročnine za leto/letnik 1980 so za zgornje kategorije naročnikov 500 din, 300 din (člani), 225 din (upokojenci) oziroma 150 din (študentje).

Tekoči račun: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, 50101-678-49040

Sofinancirata: Raziskovalna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije

Tisk: Tiskarna »Slovenija«, Ljubljana, julij 1980

Naklada: 1500 izvodov

KAZALO — CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ

<p>IZREDNI OBČNI ZBOR ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO OB ŠTIRIDESETLETNICI IZIDA KNJIGE EDVARDA KARDELJA-SPERANSA »RAZVOJ SLOVENSKEGA NARODNEGA VPRAŠANJA« EXTRAORDINARY ASSEMBLY OF THE HISTORICAL SOCIETY OF SLOVENIA ON THE OCCASION OF 40th ANNIVERSARY OF PUBLICATION OF THE WORK WRITTEN BY EDVARD KARDELJ-SPERANS "DEVELOPMENT OF THE SLOVENE NATIONAL QUESTION" ВНЕОЧЕРЕДНАЯ СЕССИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА СЛОВЕНИИ ПО ПОВОДУ СОРОКАЛЕТИЯ СО ДНЯ ВЫХОДА В СВЕТ КНИГИ ЭДВАРДА КАРДЕЛЯ-СПЕРАНСА «РАЗВИТИЕ СЛОВЕНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ВОПРОСА»</p>	
Ignacij V o j e, Nagovor predsednika Zgodovinskega društva	531—532
Allocation of the President of the Historical Society	
Обращение председателя Исторического общества	
Janko Pleterski, Zgodovinska misel slovenskih marksistov v času Speransove knjige	533—544
Historical Thought of the Slovene Marxists in the Time of the Sperans's Book	
Историческая мысль словенских марксистов во время выхода книги Сперанса	
Ignacij V o j e Beseda ob proglasitvi Edvarda Kardelja za častnega člana Zgodovinskega društva za Slovenijo	545
A Word on the Occasion of Proclamation Edvard Kardelj as Honorary Member of the Historical Society of Slovenia	
Слово по поводу провозглашения Эдварда Карделя почетным членом Исторического общества Словении	
Metod M i k u ž, Časovni okvir nastanka Speransove knjige	547—551
Temporal Frame of Formation of Sperans's Book	
Рамки времени возникновения книги Сперанса	
France F i l i p i č, Okoliščine in potek nastajanja »Speransa«	553—558
Circumstances and the Process of Formation of "Sperans"	
Обстоятельства и ход формирования «Сперанса»	
Bogo G r a f e n a u e r, Ob štirih izdajah »Speransa«	559—565
On Four Editions of "Sperans"	
О четырех изданиях «Сперанса»	
Ignacij V o j e, Zaključek izrednega občnega zbora	566
Conclusion of the Extraordinary Assembly	
Заключительная речь на внеочередной сессии	
Miroslav S t i p l o v š e k, O tiskanju Speransovega »Razvoja slovenskega narodnega vprašanja«	567—568
On the Printing of the Sperans's "Development of the Slovene National Question"	
О печатании книги Сперанса «Развитие словенского национального вопроса»	
Branko M a r u š i č, O datumu izida Speransove knjige	568—569
On the Date of Issue of the Sperans's Work	
О дате выхода в свет книги Сперанса	
RAZPRAVE — STUDIES — СТАТЬИ	
Momčilo Z e č e v i ć, Nekoliko pitanja historiografiji o jugoslovenskom ujedinjenju	571—582
Some Questions to the Historiography on the Uniting of the Yugoslav Peoples	
Несколько вопросов историографии о югославском объединении	
Janko P r u n k, Slovensko-hrvaški odnosi 1914-1918 in jugoslovansko zedinjenje	583—597
Slovene-Croatian Relations in 1914-1918 and the Uniting into the Yugoslav State	
Словенско-хорватские отношения 1914—1918 и югославское объединение	

- Mavricij Zgonik, Stvarne in spoznavne strukture zgodovine s posebnim vidikom na učni proces ..... 599—607
 Material and Recognitive Structures of History, with Regard to Teaching-process
 Материальные и познавательные структуры истории с особым учетом образовательного процесса

JUBILEJ — ANNIVERSARY — ЮБИЛЕЙ

- Miroslav Stiplovšek, Ob sedemdesetletnici prof. dr. Metoda Mikuža ..... 609—612
 On the Occasion of the 70th Anniversary of Prof. dr. Metod Mikuž
 По поводу семидесятилетия со дня рождения проф. д-р Метода Микужа
 Nataša Stergar, Bibliografija prof. dr. Metoda Mikuža za obdobje 1970—1979 .... 613—615
 Bibliography of Prof. dr. Metod Mikuž for the Period 1970—1979
 Библиография проф. д-р Метода Микужа за период 1970—1979

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJI — SOCIETY-ACTIVITIES, CONGRESSES AND SYMPOSIA — ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ, КОНГРЕССЫ И СИМПОЗИУМЫ

- Jože Dular, Trideset let Belokranjskega muzejskega društva v Metliki (1949—1979) . 617—621
 Thirty Years of the Museal-Society of Bela Krajina in Metlika (1949—1979)
 Тридцать лет Белокраньского музейного общества в Метлике (1949—1979)
 Matjaž Klemenič, Mednarodni znanstveni simpozij »Življenje in delo Mihajla Idvorskega Pupina« ..... 621—623
 International Scientific Symposium "Life and Work of Mihajlo Idvorski Pupin"
 Международный научный симпозиум «Жизнь и творчество Михаила Идворского Пупина»

OCENE IN POROČILA — BOOK REVIEWS AND REPORTS — РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРЫ

- Europäische Wirtschaftsgeschichte (Ferdo Gestrin) ..... 625—626
 Wirtschafts- und Sozialstatistik Österreich-ungarns (Stane Granda) ..... 626—627
 Branko Korošec, Naš prostor v času in projekciji (Jože Šorn) ..... 627—632
 Mate Demarin, Hrvatsko školstvo u Istri (Andrej Vovko) ..... 632—633
 Herbert Dachs, Österreichische Geschichtswissenschaft und Anschluss 1918—1930; Alfred D. Low, Die Anschlussbewegung in Österreich und Deutschland 1918—1919 und die Pariser Friedenskonferenz (Tone Zorn) ..... 633—635
 Alfredo Breccia, Jugoslavia 1939—1941, Diplomazia della neutralità (Janez Stergar) . 635—637
 Josip Mirnić, Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu (Tone Zorn) ..... 637—638
 Jerzy Marczewski, Hitlerovska koncepcja polityki kolonizacyjno-wysiedleńczej i jej realizacja w »okregu Warty« (Tone Zorn) ..... 638—639
 Pierre Clostermann, Nebo v plamenih; Paul Brickhill, Sklati zvezde z neba; Richard Bach, Podarjena krila (Andrej Vovko) ..... 639—640
 System eines internationalen Volksgruppenrechts (Tone Zorn) ..... 640—641
 Zbornik občine Grosuplje, I—X (Janez Šumrada) ..... 641—643

IZVLEČKI — SYNOPSES — ИЗВЛЕЧЕНИЯ

- Izvečki razprav v Zgodovinskem časopisu 33, 1979, 4 in bibliografije v Zgodovinskem časopisu 33, 1979, 2 ..... XIII.—XVI.

**IZREDNI OBČNI ZBOR ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO
OB ŠTIRIDESETLETNICI IZIDA KNJIGE EDVARDA KARDELJA-
SPERANSA »RAZVOJ SLOVENSKEGA NARODNEGA VPRAŠANJA«**

(Ljubljana, 2. 3. 1979)

**Ignacij Voje: NAGOVOR PREDSEDNIKA ZGODOVINSKEGA
DRUŠTVA**

Tovarišice in tovariši zgodovinarji, spoštovani gostje!

Odpiram izredni občni zbor Zgodovinskega društva za Slovenijo, ki je posvečen pomenu Edvarda Kardelja v slovenskem zgodovinoписju ob štiri-desetletnici izida knjige »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«.

Le ob redkih priložnostih se zberemo slovenski zgodovinarji v tako velikem številu kot na današnjem zboru. Prišli ste iz vseh krajev Slovenije, da počastite spomin velikega sina slovenske zemlje, državnika in misleca, pa tudi zgodovinarja. Ob uri slovesa smo zgodovinarji začutili, da nas je zapustil človek, ki nam je bil blizu.

Našemu zboru so se pridružili številni ugledni gostje, predstavniki družbeno-političnih organizacij, sodelavci in prijatelji Edvarda Kardelja.

Med nami so zastopniki naših zamejcev s Koroške in iz Trsta; njim je Speranova rešitev nacionalnega vprašanja še vedno vizija, Kardeljevo temeljno delo o nacionalnem vprašanju jim ostaja še vedno opora in vzpodbuda v borbi za doseg osnovnih nacionalnih pravic.

Našemu vabilu so se odzvala vsa republiška in pokrajinska zgodovinska društva in poslala na naš občni zbor svoje predsednike oziroma njihove namestnike. Na čelu delegacije jugoslovanskih zgodovinarjev je predsednik Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije dr. Ali Hadri. V svojem delu »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« je Kardelj z močjo vizionarja nakažal tudi rešitev nacionalnega vprašanja v bodoči Jugoslaviji. V mnogih kasnejših delih je poglobljal misel o enakopravnosti jugoslovanskih narodov, o bratstvu in enotnosti. Prisotnost predstavnikov naših narodov in narodnosti simbolično poudarja naša skupna hotenja in cilje.

Ker smo iz statutarnih razlogov dali današnjemu komemorativnemu zboru značaj občnega zbora, naj mi bo dovoljeno, da ugotovim njegovo sklepčnost. Na pobudo pripravljalnega odbora predlagam v delovno predsedstvo: dr. Toneta Ferenc, narodnega heroja Alberta Jakopiča-Kajtimira, dr. Milico Kacin-Wohinz, mag. Marjana Žnidariča in dr. Ignacija Vojeta. Zapisnik bo vodila Darja Mihelič, overovatelja zapisnika pa bosta Primož Hainz in Ema Umek.

Sredi priprav za proslavo 40-letnice Speransove knjige »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« nas je zelo prizadela in pretresla vest o smrti Edvarda Kardelja. Čeprav smo vedeli za težko stanje njegove bolezni, smo upali, da mu bomo še lahko povedali, kako pomembno je bilo njegovo delo tudi za slovensko zgodovinoписje. Pobuda za proslavo je bila dana v ožjem krogu zgodovinarjev na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Mariboru oktobra lansko leto. Na odborovi seji 24. oktobra 1978 smo soglasno sprejeli sklep o delovnem sestanku slovenskih zgodovinarjev, na katerem bi z raznih vidikov osvetlili Kardeljevo temeljno delo »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. O naši nameri smo obvestili RK SZDL, kjer so nas uvrstili

v program letošnjih proslav v Sloveniji. O sklepu odbora in o pripravah smo novembra 1978 pisмено obvestili Edvarda Kardelja. Konec januarja 1979 pa ga je obiskala manjša delegacija zgodovinarjev.¹ V razgovoru je Kardelj izrazil zadovoljstvo, da o njegovem delu razpravlja tudi strokovno zgodovinsko društvo in se je strinjal s programom proslave obletnice izida njegove knjige.

Ob pripravljanju proslave 40-letnice izida Speransa smo se zavedali, da prevzemamo precejšno odgovornost, toda vzpodbujala nas je zavest, da moramo dati Edvardu Kardelju priznanje kot zgodovinarju, da poudarimo njegove zasluge na področju zgodovino-pisja.

Čeprav Kardelj v uvodu k I. izdaji Speransa poudarja, »da avtor nikakor nima pretenzij, da bi bilo to delo izčrpana obravnava našega narodnega vprašanja. Narobe, zaveda se, da je to delo samo nepopoln uvod v raziskovanje tega vprašanja«. Čeprav je »Razvoj« ocenjeval predvsem kot prispevek k idejni in teoretični borbi komunistov na področju nacionalnega vprašanja, je stremel tudi za tem, da bi s svojim delom prispeval k uvažanju marksistične dialektične metode v analizo zgodovinskih procesov pri nas. To je privedlo kasneje do prevrednotenja pomembnih obdobij v zgodovini slovenskega naroda. Kardelj je tudi kasneje v svojih študijah sodobnega razvoja socialistične družbe pri nas ali pri analizah razvoja sodobnega sveta izhajal iz dobrega poznavanja preteklosti. Odlično znanje zgodovine, poznavanje historične zakonitosti mu je odprlo pogled v bodočnost.

Ko govorimo o Kardelju kot zgodovinarju, ne moremo iti mimo delca, ki je bilo namenjeno širšim krogom bralcev, namenjeno tudi šolski rabi, in ki je ob pomanjkanju tovrstne literature pri nas dragoceno še danes. To je knjiga, ki nosi naslov »Naš čudoviti svet — Potovanje skozi čas«. Bralca vodi Kardelj skozi vso občo zgodovino gospodarstva na izviren, preprost in lahko razumljiv način. Kardelja spoznamo kot dobrega poznavalca zgodovine, kot esteta in odličnega pisca, ki je na preprost način znal razložiti tudi najtežja vprašanja. Ta knjiga, ki jo je Kardelj napisal pred drugo svetovno vojno, je pri nas takrat veliko pripomogla, da je predvsem mladina bolje razumela svet in človeško družbo.

Morda je prav, da povem na tem mestu in v tem trenutku, da je bil Edvard Kardelj od vsega začetka redni naročnik Kronike, časopisa, ki ga izdaja sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo in s tem posredno tudi naš član.

Današnji zbor, ki ima delovni značaj, naj bo namenjen predvsem temu, da spoznamo Kardelja-Speransa kot zgodovinarja, kot raziskovalca, ki je črpal iz preteklosti za sedanost in bodočnost.

Ob tem razmišljanju pozivam vse navzoče, da z enominutnim molkom počastimo spomin na umrlega Edvarda Kardelja.

Slava mu!

¹ V delegaciji so bili France Filipič, Ivan Križnar in dr. Miroslav Stiplošek.

Janko Pleterski

ZGODOVINSKA MISEL SLOVENSКИH MARKSISTOV V ČASU SPERANSOVE KNJIGE

Minilo je štirideset let od izida knjige, kateri je avtor z izbiro psevdonima »Sperans« dal že vnaprej osrčujoč poudarek. Naslov »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« je naznanjal tematiko, ki je prizadevala vsakega razmišljajočega Slovenca. Znanstveno suha formulacija naslova pa je odvracala od tradicionalnega čustvenega in moralizirajočega pristopa in navajala k stvarnemu, družboslovnemu obravnavanju.

Izid knjige Edvarda Kardelja-Speransa je bil politični dogodek prve vrste. Že po kratkem času je postalo jasno, da pomeni tudi veliko dejanje v zgodovinskem razvoju Slovencev. Bila je to poglobljena idejna priprava za vzpon slovenskega naroda do nove ravni zgodovinskega delovanja, do združitve in skrajnega napona vseh njegovih dobrih moči v boju za življenje in za uveljavitev pravice odločanja o samem sebi. Ob teh velikih dejstvih pa naj danes povemo še to, da je knjiga bila vrhunec zgodovinsko publicističnega dela slovenskih marksistov tega časa.

Leta od 1932. do 1939. lahko označimo kot čas Speransove knjige. Tako zaradi osebne dejavnosti Edvarda Kardelja v teh letih pri preučevanju slovenske zgodovine kot zato, ker je knjiga posebno viden izraz svoje dobe. Takšno poimenovanje ne pomeni, da dotlej sploh ne bi bilo zgodovinskih del, ki bi izhajala iz historično materialističnega pojmovanja naše preteklosti. Uredništvo marksistične revije »Književnost« je leta 1934. sicer res zelo odločno zatrdilo — ob članku G.Plehanova o zgodovini — da je »vsa slovenska zgodovina do danes pisana z idealističnega stališča...«¹ Že takrat pa je bilo jasno, da ta trditev bolj izraža potrebo po novem naporu priti do marksistične zgodovine kot pa pomeni ugotovitev nekega stanja.

Prizadevanja pridobiti si historično materialistični pogled na zgodovino Slovencev spremljajo slovensko delavsko gibanje, odkar je nastopilo. Ta prizadevanja so se v posameznih dosežkih uveljavila tudi v okviru slovenskega strokovnega zgodovinarstva. Dovolj je omeniti le nekaj imen starejšega rodu: Albin Prepeluh, Dragotin Lončar, Karel Slanc, Henrik Tuma. Njim slede imena mlajših, ki se publicistično pojavijo v dvajsetih letih, že povezani z revolucionarnim krilom slovenskega delavskega gibanja, in ki zore nekaj let za tem, že v Speransovem času. Imenujmo le Iva Grahorja, Dušana Kermavnerja, Vladimira Martelanca.

Slovensko strokovno zgodovinopisje je bilo v svojem nastanku idejno in politično vezano na oba meščanska politična tabora. In res je, da je po svoji metodi bilo izvorno naslonjeno na nemško idealistično historiografijo. V okviru te metode je že pred koncem 19. stoletja, pozneje še bolj, doseglo dobre rezultate in dalo znanstvene temelje za slovensko zgodovino, še posebno za njeno prvo, fevdalno dobo. Pa vendar je imelo to zgodovinopisje, ne oziraje se na idejne in metodološke temelje, nekaj lastnosti, ki so izvirale iz specifičnosti slovenskega naroda in bile pozneje pomembne tudi za utemeljitev metode historičnega materializma. Že samo dejstvo, da gre za zgodovino tkim. nezgodovinskega naroda, da gre za zgodovino naroda,

¹ Književnost, II, 1934, 383.

ki je v 19. stoletju še vedno močan predvsem v temeljnih družbenih plasteh, medtem ko se bitka za izoblikovanje slovenskega meščanstva šele razvija, kjer je vsa višja plast, zvezana s fevdalno preteklostjo, tujerodna, že to dejstvo samo odvrča slovenske zgodovinarje od izključnega raziskovanja zgodovine vladarjev, držav, vladajočih fevdalnih struktur. Odvrča jih torej od tematike, ki je tipična za idealistično nemško historiografijo, usmerja jih k področjem, ki več povedo o življenju Slovencev, izenačenih s temeljno kmečko ljudsko plastjo. »Kmet — ali kakor bi že skoraj smeli reči Slovenec«, opredeljuje to posebnost socialnega značaja predmeta svojega raziskovanja Milko Kos² v knjigi, ki nedvomno pomeni vrh zgodovinarske sinteze do Speransovega časa. Zato se tudi starejši slovenski zgodovinarji zanimajo za gospodarska in socialna vprašanja, zato tudi oni posvečajo posebno pozornost ne le dinastičnim, temveč tudi socialnim bojem. To zanimanje jim je vcepil že čas slovenske narodne prebuje, ki je ustvaril poseben tip pogleda slovenskega izobraženca na zgodovino svojega naroda, to je tip, ki ga najbolj poznamo iz tolikokrat navedenih vrstic Prešernovega Sonetnega venca, ki vidi kot prvo dejanje slovenske zgodovine, potem ko so predniki izgubili politično samostojnost, krvavi punt in pa ljudske boje proti Turkom. Zgodovinar Peter Radics odkrije že leta 1870 ne samo izvod znamenite pesmi o kranjskih puntarskih kmetih iz leta 1515, temveč napiše tudi razpravo, v kateri uporabi slovensko-hrvaški upor iz leta 1573 kot argument za slovenske državnopolitične zahteve.³ In gotovo je ravno navezanost slovenskega boja na politično uveljavitev temeljnih socialnih plasti bila tista, ki je že v 70. letih vodila Frana Šukljeta k zgodovinarskemu zanimanju za izvire demokratizma, k njegovemu ugotavljanju razlik med liberalizmom in demokratizmom iz različnosti socialnega temelja in različnosti socialne pobude. Seveda je marksistično zgodovino-pisje stalo pred nalogo vključiti v svojo analizo vse to gradivo in dosežke, ki jih je slovensko zgodovino-pisje že dalo. Prav značilna je v tem pogledu na videz neznatna polemična praska v letu 1937. Pod psevdonimom Fr. Klemuc je Mirko Košir v Ljubljanskem zvonu z velikim navdušenjem pozdravil razpravo Frana Zwittera o prebivalstvu na Slovenskem kot prelomnico, ki naznanja preusmeritev slovenske zgodovinarske vede k družbenim vprašanjem. Fran Zwitter se je vse te obilne hvale otresel z ugotovitvijo, da nikakor ni on začetnik gospodarske in socialne zgodovine pri Slovencih, da so o tem že zdavnaj pred njim pisali mnogi drugi avtorji. On sam le uvaja novo, sociološko metodo.⁴ Tem manj ustrezno je zato še danes označevati Speransovo knjigo le s tem, da je pomembna... zaradi poudarka na gospodarskih in družbenih razmerah, s katerimi je zvezan narodni razvoj.⁵

Že na začetku lahko ugotovimo, da je eden izmed pomembnih dosežkov Speransove knjige v tem, da je avtor v njej na nov način, a vendarle organsko upošteval rezultate vsega dotedanjega slovenskega zgodovinarskega dela, ga vključil v svojo analizo in mu s svojo sintezo pridobil nov pomen. K rezultatom slovenskega zgodovinarstva ni pristopil zviška in odklonilno zaradi svojega različnega idejnega in metodološkega izhodišča, marveč je v teh rezultatih spoštoval človekovo delo. Cenil ga je ne samo po idejni usmerjenosti, temveč tudi po intelektualni zmognosti, po širini pogleda, po globini spoznanja in po izrazni, komunikativni moči. Naj bo

² Milko Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije*, Ljubljana, 1933, 237.

³ Peter Radics, *Ein „windisches“ Reich*. V: *Die Reform* 9 (1870), 1630.

⁴ Fr. Klemuc, *Slovensko zgodovinarstvo na razpotju*, Ljubljanski zvon 1937, 52–56 in Fran Zwitter, *Slovensko zgodovinarstvo na razpotju*, Ljubljanski zvon 1937, 164.

⁵ *Zgodovina slovenskega slovstva*, VI. knj., Ljubljana 1969, 428.

dovoljeno ob tej priložnosti povedati, da je Edvard Kardelj leta 1970 govoril z največjim priznanjem o Ivanu Prijatelju kot slovenskem zgodovinarju; po njegovi sodbi ni Prijatelja do tega časa prekosil po izrazni moči in celovitosti pogleda še noben drug avtor, četudi marksist.

Po drugi strani ni nobenega dvoma o tem, da je uveljavljanje metode historičnega materializma v slovenskem zgodovinopisju bilo dejanje šele Speransovega časa. Kolikor je delo Speransa individualna stvaritev, toliko je resnično tudi dejstvo, da v svojem zgodovinopisnem prizadevanju ni bil osamljen in da je značilnost Speransovega časa ravno nastop vrste avtorjev, ki se problemov slovenske zgodovine lotevajo kot marksisti. Vse njihovo delovanje stoji v znamenju prepričanja in hotenja, ki ga je v svojem prvem nastopu v »Književnosti« povedal Tone Brodar (Edvard Kardelj), namreč, da stvar filozofov in družboslovcev ni samo razlaganje sveta, marveč v tem, da se svet spremeni.⁶ Ne kažemo pravega razumevanja za dejanje tega rodu, če ga označujemo predvsem s tem, da so njegovi pripadniki »pribijali dialektični materializem, zviška zavračali malomeščansko filozofiranje...⁷ Pregled zgodovinarskega dela te generacije in samega Speransa pelje k prepričanju, da ne njej ne njemu nikoli ni bil prvi namen uveljaviti in dokazovati nek nazor, temveč da jim je bilo vselej vodilo prizadevanje poiskati in opredeliti pot, po kateri se morejo sprostiti in k družbenemu dejanju usmeriti temeljne moči v slovenskem narodu, tiste moči, ki morajo po zakonitosti družbenega razvoja svojo osvoboditev uresničevati v najgloblji humanitarni celovitosti. Danes vemo, da je to bila generacija, ki je ustvarila idejne osnove in ki je potem dejansko vodila slovenski narod v najbolj kritičnih, a tudi največjih dneh njegove zgodovine. Ob uspešnosti dejanja je tem bolj pomembno ugotoviti, da je Speransova generacija uveljavila zgodovinskost kot temeljni metodološki pristop ob preučevanju aktualne problematike slovenske družbe, da je to storila v prepričanju, da je zgodovinskost edini način, ki vodi k spoznanju vseh notranjih moči slovenske družbe v njihovem medsebojnem odnošaju in spletu, odločujočem o življenju danes in jutri. Zato je Tone Brodar že prav na začetek svojega obravnavanja slovenskega vprašanja postavil tudi poskus z najširšimi črtami orisati slovenski zgodovinski razvoj, ugotoviti, da je v moderni dobi njegovo osrednje vprašanje narodno in da je to vprašanje stvar celotne družbe, da je njegovo jedro socialno in da ga v sodobnosti more rešiti le narod, v katerem se kot vodilna moč uveljavi novi družbeni faktor, delavski razred.

Pregledati zgodovinarsko delo in misel slovenskih marksistov v Speransovem času je naloga, ki bi ji mogla zadostiti le podrobna študija. Brez posebnega dokazovanja pa je jasno, da gre za družbeno zavzeto, za angažirano zgodovinopisje. Prav to mu je končno dalo njegovo zgodovinsko vrednost, čeprav je bila strokovna, znanstvena kvaliteta prvi pogoj. Zato je umestno pogledati, katera so bila tista vprašanja, ki so pomenila notranji nagib avtorjev, ob katerih se je v nemala njihova delavnost, ob katerih so se angažirali. Ne gre zdaj za splošne politične cilje in programske orientacije. Gre za vprašanja, ki se odpirajo ob reševanju konkretnih družbenih problemov. Brez trditve, da je seznam popoln, moremo navesti naslednje:

Nastanek in obstoj slovenskega naroda, dokaz njegove individualnosti in samostojne odgovornosti do svoje prihodnosti. — Problem revolucionarnega slovenskega narodnega programa. — Ugotovitev prelomnih situacij

⁶ Književnost, 1933, 238.

⁷ Zgodovina slovenskega slovstva, VI. knj., 325.

v slovenski zgodovini. — Opredelitev zgodovinske alternative med revolucijo in reakcijo, med svobodoljubjem in fašizmom. — Identifikacija socialnih sil napredka v slovenskem narodnem razvoju. — Dokaz nezmožnosti slovenskega meščanstva rešiti narodno vprašanje. — Obdelati razmerje med proletariatom in njegovo politično organizacijo ter nacionalnim gibanjem. — Ugotoviti zgodovinske osnove, ki vodijo k družbeno napredni preorientaciji katoliških množic. — Ugotovitev razrednih bojev kot temeljne vsebine zgodovine naroda, ki ga sicer gibanje za samoodločbo povezuje v politično celoto. — Ugotavljanje in uveljavljanje interesa proletariata kot interesa naroda.

Ni potrebno posebej dokazovati, da je takšno postavljanje vprašanj zgodovini bilo izraz tudi nove stopnje v razvoju subjektivnih sil delavskega gibanja samega, izraz nove kvalitete v revolucionarni koncepciji. Bilo je izraz tistega, čemur v pogovornem političnem jeziku pravimo »novi kurs« v partijski politiki.

Preglejmo najpomembnejše pojave tega novega spraševanja zgodovine po novem družbenem faktorju, pripravljajočem se poseči neposredno in odločilno v življenje naroda. Še pred nastopom Toneta Brodarja je s tega vidika reagiral na izid znane knjige Josipa Vidmarja »Kulturni problem slovenstva« Ivo Grahor. Z recenzijo v Ljubljanskem zvonu je že opozoril na potrebo znanstvenega obravnavanja narodnega vprašanja, ki ga ni mogoče skrbeti samo na kulturni vidik. Z vso vnemo je zahteval obravnavo tega vprašanja v zvezi z življenjem, kar mu pomeni življenje družbe. Pri tem je kritično pripominjal, da neuspeha ni kriv samo avtor, marveč objektivne ovire, namreč, da socialni problemi niso prav nič obdelani in je torej avtor oral ledino.⁸ Na vprašanje, ki ga je načel Grahor, je konec istega leta temeljito in argumentirano odgovoril Tone Brodar (Edvard Kardelj) s svojo v naši zgodovinski literaturi velikokrat omenjeno, a doslej še ne ponatisnjeno razpravo »Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje«. Izhajala je v nadaljevanjih tja do srede leta 1933.⁹ Kardelj je z njo sicer zavrnil pojmovanje slovenstva kot kulturnega vprašanja, a s tem ni zanikal njegove kulturne vsebine. Nasprotno, tudi sam je v svojem raziskovanju in pisanju v polni meri upošteval kulturno plat narodnega življenja in tudi sam ugotavljal rast slovenske zavesti in njene tvornosti, podobno kot Vidmar, preko osebnosti kulturnega življenja. Imena Trubar — Prešeren — Levstik — Cankar, katerih vrsto je postavil Josip Vidmar, se tudi pri njem postavljajo kot vrhunski izrazi slovenskega življenja, le da bolj družbeno utemeljeni.

Znano je, da je v letu 1933. slovensko narodno vprašanje vneto preučevala tudi skupina slovenskih komunistov v emigraciji. V Moskvi tkim. brigada, ki so jo sestavljali Dragotin Gustinčič, Ivan Regent in Karel Hudomalj, v Parizu pa je v pismenem stiku z njimi delal Lovro Kuhar-Prežihov Voranc. Eno izmed osrednjih vprašanj tedanjih diskusij je bila ocena značaja Slovenske ljudske stranke, pri čemer so se mnenja zelo razhajala. Najvidnejši rezultat te dejavnosti je izjava treh komunističnih strank o slovenskem vprašanju konec tega leta.¹⁰ Javnosti neznano pa je ostalo gradivo, ki ga je ta krog pripravil. Poleg drugega je treba omeniti rokopis knjige o slovenskem narodnem vprašanju, ki jo je tedaj napisal Dragotin Gustinčič. Besedilo je ohranjeno v večjih odlomkih v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Domnevati moremo, da se je

⁸ Ljubljanski zvon, 1932, 723—730. Ponatis v: Ivo Grahor, Življenje in smrt, Ljubljana, 1968, 323—334.

⁹ Književnost 1932—1933, 5—9, 48—54, 73—79, 132—137, 163—168 in 236—243.

¹⁰ Alenka Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank o slovenskem narodnem vprašanju. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1967, 365—383.

Edvard Kardelj, ko je v poznejših letih bival v Sovjetski zvezi, seznanil tudi s tem rokopisom. Iz nekega pisma Ivanu Regentu iz leta 1944 namreč razberemo, da je v času svojega bivanja v Sovjetski zvezi večkrat razpravljajal z Gustinčičem in Regentom o slovenskem vprašanju. Če pogledamo kazalo h Gustinčičevi knjigi pa vidimo, da je Sperans zasnovan bistveno drugače.

Zgodovina je postala Kardeljevo trajno zanimanje in to na zelo dejaven način. Spomnimo se samo, da je že v letu 1934 izšla njegova knjižica »Potovanje skozi čas«, v kateri je na tako privlačen način približal šolski mladini gospodarsko in družbeno zgodovino človeštva.¹¹ Znano je tudi, da vsebuje njegovo poročilo o položaju v Sloveniji, ki ga je napisal 2. decembra 1934. leta na Dunaju, tudi zgodovinski del, kjer oriše razvoj kapitalizma in meščanstva v Sloveniji in analizira razredno strukturo slovenskih meščanskih strank.¹²

V tem letu so na zgodovinopisnem torišču nastopili že tudi drugi marksisti. V krščansko socialistični reviji »Beseda o sodobnih vprašanjih« se je z analizo osebnosti Janeza Evangelista Kreka lotil Ivo Grahor ene osrednjih aktualnih tem politične zgodovine. Poudaril je, da ga ne zanima toliko ocenjevanje Krekovega dela samega kot vprašanje, »zakaj nimamo Slovenci od Krekovega kulta več koristi?«¹⁴

V letu 1934. je pomemben še začetek izhajanja »Pripomb k naši prevratni dobi« Albina Prepeluha v »Sodobnosti«. Pozneje so bile važno gradivo Speransu in spodbuda Dušanu Kermavnerju za študijo o idejnem razvoju slovenskih socialistov pred prvo svetovno vojno.¹⁵

Od leta 1935 naprej je revija »Sodobnost« postala poglobljeno torišče objavljanja zgodovinskih prispevkov slovenskih marksistov. Že v tem letu je priobčil Joža Vilfan članek o Tivolski resoluciji, zasnovan polemično proti njenemu proslavljanju v slovenskem social-demokratskem krogu.¹⁶ Avtor ni le načelno zavrnil Tivolsko resolucijo samo, marveč je označil tudi zgodovinsko nezadostnost slovenske socialne demokracije v prelomnem času prve svetovne vojne, ko se ni postavila na čelo narodnostnih bojev v korist proletariata in ko je ob propadu Avstroogrske podlegla vplivom radikalnega meščanstva. V istem letniku »Sodobnosti« je izšel tudi prvi obeh za marksistično pojmovanje slovenske zgodovine tako pomembnih prispevkov Vladimirja Martelanca, napisanih v Sovjetski zvezi. V študiji z naslovom »Nekaj misli o slovenskem narodnem in slovstvenem razvoju« je Martelanc izrazil namen orisati z marksističnega stališča osnovna razdobja slovenske narodne zgodovine.¹⁷ Analizo je začel z reformacijo in kmečkimi punti kot socialno prelomno dobo, v kateri se začenja formiranje slovenskega naroda. Obravnaval je dobo prosvetljenega absolutizma in slovenskega razsvetljenstva, opozoril na ljudski pomen Kopitarjevega, Čopovega in Prešernovega dela in sploh na socialno in humanistično vsebino slovenske romantike. Z mnogimi zanimivimi in izvirnimi oznakami je sledil slovenskemu razvoju 19. stoletja. Ob letu 1848. je opozoril na obstoj tudi naprednega toka v slovenski politiki, obenem pa pojasnil Marxove

¹¹ Janko Svetina, Pot marksistične misli med mlade ljudi, Delo, 15. februar 1979, 15.

¹² Janko Pleterški, Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ-KPS. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1967, 303—304.

¹³ Ivo Grahor, Dr. J. Ev. Krek. V: Beseda o sodobnih vprašanjih, 1934, 25—27, 52—55, 73—77, 105—110, 121—127 in 140—145.

¹⁴ Ivo Grahor, Odgovor g. Josipu Gostinčarju, Krekovemu sodelavcu. V: Beseda o sodobnih vprašanjih, 1934, 112.

¹⁵ Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi. Ljubljana, 1938. Dušan Kermauner, Albin Prepeluh-Abditus. Njegov idejni razvoj in delo.

¹⁶ Joža Vilfan, Tivolska resolucija. Sodobnost, 1935, 245—249.

¹⁷ V. A., Nekaj misli o slovenskem narodnem in slovstvenem razvoju. Sodobnost, 1935, 502—515.

ocene politike avstrijskih Slovanov, da bi jih ostro ločil od negativnih vrednotenj Slovanov v nacistični argumentaciji! Poglavitno dejstvo zanj je nastop slovenskega osvobojenega kmeta, v boju za katerega pa liberalizem, spričo šibkega razvoja meščanstva, ki izgubi zvezo z naprednimi tokovi v Evropi, obnemore in olajša zmago klerikalizmu. Za prelomno obdobje svetovne vojne ugotavlja Martelanec odsotnost jasne zavesti o povezanosti med potjo k socialni in nacionalni osvoboditvi in ugotavlja tudi politične učinke dejstva, da je z valom jugoslovanstva po letu 1917 demokratično, nacionalno osvobodilno in socialno pobarvani Krekov katolicizem skoro neomejeno zavladal v slovenskem življenju.

Iz leta 1936 je treba omeniti dva prispevka Joža Vilfana in sicer razpravljajna ob knjigi Rude Jurčeca o Kreku¹⁸ in ob knjigi Frana Zwittera o razvoju prebivalstva na Slovenskem.¹⁹ Lahko bi rekli, da je Vilfan iz Jurčecovega dela iztislil dosti več kot pa avtor sam. Recenzija pomeni osnutek prve marksistične analize klerikalizma na Slovenskem v njegovi zgodovinskih in funkciji, analizo, ki ugotavlja konflikt ne v Kreku, marveč v sedanjih generaciji tega tabora. Z vsem priznanjem piše Vilfan o Zwitterovi knjigi, ki odpira ne samo pogled v razvoj temeljnega socialnega faktorja slovenskega obstoja, temveč omogoča tudi razmišljanje o pomenu propadanja pokrajinskih gospodarstev in njihovega vključevanja v vseobsežna državna gospodarstva v primeru, ko je na pokrajinsko gospodarstvo vezan obstoj posebnega naroda. Odklanja trditev, da je skupna država Slovencev, Hrvatov in Srbov zgodovinska paralela k nemškemu zedinjenju, kajti gre za obstoj Slovencev kot naroda. Zwitterovo ugotovitev, da vprašanje, koliko more neka dežela preživljati prebivalstva, ni odvisno le od narave, marveč tudi od sistema, uporabi za sklep o pravici in nujnosti, da se Slovenci bore za socialistični sistem.

V letu 1937 so nastopili še novi avtorji. Njihovo zgodovinarsko delovanje je bilo pomembno tudi zato, ker je seglo v praznino, na katero so prav tedaj opozorili študentje zgodovinarji v boju za utrditev položaja slovenske univerze. »Historični klub DSFF«, je rečeno v njihovi izjavi, »smatra za svojo dolžnost, da opozori akademsko mladino in po njej vso slovensko javnost na to, kako se na slovenski univerzi slovenska zgodovina predava oziroma kako se z njo ravna!...« Da imamo univerzo in sicer edino slovensko, da pa se na nji ne predava slovenska zgodovina! Kar izve študent o njej, izve pri eni tedenski uri, ki jo prostovoljno dodaja svojemu delu profesor, ki ima dekret za drugo stolico...²⁰ Sposobnost slovenske zgodovinske znanosti govoriti tudi o najaktualnejših vprašanjih narodnega obstoja in to po poti globoke družbene analize, je v tem letniku dokazal izid razprave Frana Zwittera o koroškem vprašanju.²¹ Poleg krajše študije Dragotina Lončarja o Franu Škuljetu in študije o Majniški deklaraciji Vlada Vodopivca, je iz tega letnika Sodobnosti treba omeniti predvsem zadnji Martelančev prispevek iz Sovjetske zveze.²² Naslovil ga je »Slovenski politični razvoj in problem sodobne politične orientacije«. Dušan Kermavner pravi, da je v tem sestavku »pisec iz tolikšne časovne in prostorne daljave pokazal takšno vživetost v spreminjajoče se slovenske razmere, kakor da bi bil ves čas živel sredi njih«. Ta pripomba se seveda nanaša na aktualno misel v sestavku, medtem ko je bila Martelančeva zgodovinska misel izraz

¹⁸ Sodobnost, 1936, 236—239.

¹⁹ Joža Vilfan, Problem naše maloštevilnosti. Sodobnost, 1935, 562—567.

²⁰ Fran Petre, Državni proračun in univerza, Sodobnost, 1937, 135.

²¹ Fran Zwitter, Koroško vprašanje, Sodobnost, 1937, 145—153, 218—223 in 320—330.

²² Dragotin Lončar, Fran Šuklje kot politik, Sodobnost, 1937, 93—96.

Vlado Vodopivec, Majniška deklaracija, prav tam, 374—381.

A. V., Slovenski politični razvoj in problem sodobne politične orientacije, prav tam, 193—207.

globokega proučevanja in življenjsko zrele sodbe. Le bežno omenimo, da vidi Martelanc začetek slovenske narodne zgodovine v kmečkih puntih in reformaciji, brez katerih bi Slovenci kot narod izginili, se asimilirali. Posebnost njegovega pogleda na slovensko zgodovino je, da vidi poleg že omenjenega začetnega obdobja in poleg dogajanja v dobi imperializma kot osrednjo periodo sklenjen ves čas od razsvetljenstva in narodnoosvobodilne romantike do taborov oziroma leta 1871. V vsej osrednji dobi vzdržuje slovenski razvoj po njegovem mnenju zvezo z naprednimi tokovi v Evropi. V letu 1848 je zanj predvsem pomemben nastop poveljnika slovenskega faktorja kmeta in njegova osvoboditev. Razumljivo, da ga v imperialističnem obdobju prav posebej zanima problem odnosa delavskega in narodnega gibanja. Pregleda različne koncepcije in tokove v slovenski socialdemokratski stranki in kot največjo vrednoto poudari stališča Ivana Cankarja. Že v dobi balkanskih vojn je Cankar intuitivno dojel nujno potrebo, da se boj za narodno osvoboditev spoji z bojem za socializem. Tudi v odločilnih dogodkih let 1917—1918, piše Martelanc, je bil Cankar tisti, ki je s svojim globokim in daljnovidnim razumevanjem potreb in nalog slovenskega ljudstva in posebej slovenskega proletariata, najgloblje posegel v stvarnost dogajanja. S posebnim zaupanjem v pozitiven razplet obravnava Martelanc tudi problem diferenciacije v slovenskem klerikalnem taboru. Njegovo zaupanje ni preprost optimizem, marveč rezultat preučevanja zgodovine notranjih tokov v tem taboru samem. Do kraja odklanja možnost, da bi mogel klerikalni tabor imeti še naprej vodilno vlogo v slovenskem političnem življenju, vendar pristavlja: »To pa nikakor ne sme pomeniti, naj se omalovažujejo oziroma podcenjujejo notranji procesi radikalizacije in idejno politične polarizacije... SLS je stranka, ki združuje v svojih vrstah ogromne množice slovenskega delovnega ljudstva. Politična vzgoja, ki jo je dala tem množicam v slovenskem narodnem duhu in v duhu demokratičnih, deloma socialistično pobarvanih načel, je stvar, ki je ni mogoče kar tako izbrisati. Prepričani smo, da je tudi med osnovnimi kadri SLS mnogo ljudi, ki jim je bila omenjena politična vzgoja veliko več kot preprosta taktična poteza. Vemo, da so se ti ljudje vzgajali v duhu narodnega svobodoljubja in ljubezni do ljudstva, v duhu krščanskega humanizma in političnega demokratizma, ki se je često zelo težko dal vezati z reakcionarnim duhom...«

Poglavitno znanstveno publicistično dejanje tega leta je bil izid knjige spominov Henrika Tume z dopolnilnimi razpravljanji Dušana Kermavnerja.²³ S to knjigo se je slovenski zgodovinski zavesti predstavila osebnost najbolj profiliranega in v najširše družbene razsežnosti vpetega politika na Slovenskem v dobi prve velike krize imperializma. Z njegovim spominjanjem in še posebej z urednikovimi dopolnili sta v zgodovinskem razpravljanju zasedli svoje pravo mesto tako Primorska s Trstom na eni strani, kot tudi vprašanje slovenskih orientacij v prelomnih letih 1917—1920. Aktualnost in dinamičnost te problematike je knjigi zagotovila prodoren uspeh in trajen pomen, vse do današnjega dne. Manj opaženo je tedaj ostalo, da nakazuje knjiga tudi alternativni koncept slovenske zgodovinske poti po letu 1917, drugačen od Cankarjevega in drugačen od tistega, ki je Cankarja vključil v svojo revolucionarno akcijo.

Leto 1938 je že leto pisanja Speransove knjige. Za to leto je značilen bogat in dinamičen nastop novega avtorja, Borisa Ziherla. Tu gre za razprave »Dve razdobji fašizma na Slovenskem«, »Iz poglavja o narodnih tra-

²³ Henrik Tuma, Iz mojega življenja. Spomini, misli in izpovedi. Knjigo uredil D. K., Ljubljana, 1937.

dicijah«, »Temelji rasne teorije«, »Vloga slovanstva v preteklosti in sedanjosti« in pa »Za Masarykovo dediščino«.²⁴ Ziherlove študije so bile večkrat ponatisnjene in jih zato bolje poznamo tudi danes. V svojih razpravljanih o aktualnih vprašanih je Ziherl zgodovinar, ki zelo uspešno in bistrovidno išče vse tisto v slovenski preteklosti, kar je slovenski družbeni in demokratični razvoj bodisi pospeševalo, bodisi zaviralo. Zelo globoko prodira z analizo socialnih faktorjev in njihovega dialektičnega razvoja, slovensko do-gajanje uspešno povezuje z evropskim. Učinkovito povzdigne vse tisto, kar bi pripomoglo k napredni usmeritvi slovenskega človeka v času, ko piše. Njegovo prvo zanimanje je problem oživitve puntarske tradicije slovenskih kmetov, ki čakajo kot Matjaž, da postanejo spet samostojni činitelj v slovenskem življenju v zvezi z delavstvom. Proti fašizmu, ki se sklicuje celo na samoodločbo narodov, poudarja neločljivo povezanost boja za nacionalno svobodo vseh narodov z bojem za demokracijo, vsak napredek v demokraciji pa je uspeh ljudskega boja, katerega ne zastopa nihče drugi kot ljudstvo samo.

Iz starejšega gradiva je Dušan Kermavner objavil odlomek iz Tumove študije o slovenskem narodnem razvoju, napisane še med svetovno vojno.²⁵ Celoto socialističnega idejnega razvoja od začetka stoletja do svetovne vojne pa je sistematično obdelal v drugem svojem velikem delu, v spremni študiji k Prepeluhovim pripombam k naši prevratni dobi, izdanim zdaj v knjižni obliki.¹⁵ Še danes je to temeljno delo za zgodovino socialne demokracije na Slovenskem pred prvo svetovno vojno, posebej pa še za delovanje tistih izobražencev, ki so se ji pridružili. Iz te tematike je Kermavner v »Sodobnosti« še posebej obravnaval svetovni nazor Ivana Cankarja. Zanimiva opažanja o Tumi kot politiku je objavil Joža Vilfan.²⁶ Zadel je v jedro Tumovega problema, opozoril je na zev, ki je ostala odprta med njim in svetom.

Iz dela zgodovinarjev je v »Sodobnosti« to leto izšla razprava Frana Zwittera o Nemcih na Slovenskem, tu so tudi odlomki iz dela Frana Petreta o ilirizmu na slovenskem.^{26a}

Vsa ta dejavnost je ustvarila že novo občutje. Izrazil ga je Dušan Kermavner, ko je ugotovil: »Danes si utira pot krepka težnja po globji kritični analizi naše preteklosti, kar izpričujejo vse številnejši, dotlej žal le splošni poskusi.«²⁷ Tudi Joža Vilfan je zapisal, »kako nam manjka sintetična slika naše zgodovine zadnjega pol stoletja.«²⁸ Globalno zgodovinsko samospoznanje Slovencev, ki so videli, da stoje neposredno pred novim prelomom, je postala pereča družbena naloga. Trenutek je našel svojega človeka. V začetku leta 1939 je izšla Speransova knjiga.

S tem smo pri poglavitnem povodu današnjega zborovanja. Čeprav smo se zbrali, da bi izrazili svoje priznanje njenemu zgodovinskemu in zgodovinopisnemu pomenu, vemo, da je tukaj ne moremo izčrpno zgodovinar-sko razčleniti. Deloma je to storil ob izidu tretje izdaje Bogo Grafenauer.²⁹ Prepričan pa sem, da bomo tudi potem, ko bo takšna delovna razčlenba opravljena do kraja, knjigo vedno jemali v roke predvsem zato, da bi se iz nje kot celote kaj naučili.

²⁴ Sodobnost 1938, 42—52; 97—103 in 143—153; 214—220; 318—329 in 431—441; 528—533.

²⁵ K. D., Neobjavljena Tumova študija o našem narodnem razvoju, Sodobnost, 1938, 195—202 in 253—262.

²⁶ Joža Vilfan, Politik ali vzgojitelj, Sodobnost, 1938, 79—83.

^{26a} Fran Zwitter, Nemci na Slovenskem, Sodobnost, 1938, 483—497.

Fran Petreš, Vrazovo pojmovanje ilirizma, prav tam, 33—40, 123—128 in 170—176.

²⁷ Sodobnost, 1933, 195.

²⁸ Sodobnost, 1933, 79.

²⁹ Zgodovinski časopis, XXIV, 1970, 312—333.

Ni naš namen ponoviti vsega, kar je Edvard Kardelj o svojem delu in njegovem značaju sam povedal. Naj opozorimo na pri nas najmanj znani in menda še ne prevedeni uvod, ki ga je napisal za nemško izdajo v letu 1971.³⁰ Tu pravi med drugim, da ni bil njegov namen raziskovati v prvi vrsti zgodovino slovenskega naroda, pač pa to zgodovino politično teoretično tolmačiti, kar naj bi bilo v tistem času prispevek k odločitvi slovenske narodne politike na zgodovinskem razpotju.

Ob tem pa je treba opozoriti še na druge odlike knjige. Kardelj je izdelal samostojen koncept slovenskega zgodovinskega razvoja in ga je tudi prvi, če odštejemo popularne poskuse in enciklopedične članke, izdelal za celo časovno obdobje slovenske zgodovine, od začetkov, do dni, ko je knjigo pisal. Izpolnil je ravno tisto nalogo, ki je specifična za zgodovinsko vedo, ki jo ta vedno kot takšna mora in more opraviti, namreč, obseči celoto dogajanja tako časovno kot tudi po področjih človekovega delovanja, združiti v svojem sintetičnem zajemanju vse vidike družboslovja, od gospodarstva, politike, sociologije in prava, do jezikoslovja, literarne vede in kulturne zgodovine. Izpolnitvi te naloge zgodovinopisja se je Kardelj v svoji knjigi najbolj približal. Knjiga je sinteza, ki v svoji celotnosti daje celovit odgovor na zastavljeno vprašanje. Pri tem dosežku so nedvomno enako pomembne vse tri lastnosti dela: poglobitev v snov, metoda historičnega materializma, ustvarjalnost duha.

V današnjem času lahko marsikdaj in marsikaj beremo o krizi zgodovine kot znanosti. Pisci ponujajo različne izhode. Nedvomno je zelo tehten tisti, ki ga je nedavno priporočil Edvard H. Carr, znani angleški zgodovinar sovjetske revolucije, ki se sam politično gotovo ne prišteva k revolucionarnemu socializmu. A kot človek in zgodovinar zahteva od zgodovinopisja naslednje: »Zgodovina mora govoriti ljudem, da bi jim pomagala postati boljši, biti jim mora orožje v bojih današnjega dne in orodje za izgradnjo prihodnosti.«³¹

Tej zahtevi, izrečeni dandanes, gotovo lahko pritrdimo. Sperans pa je njen smisel v celoti in častno izpolnil že v letu 1939. S tem svojim dejanjem je postavil slovensko zgodovinsko znanost v tisti družbeni položaj, na katerem nikoli ni mogla zapasti občutku jalovosti, postavil jo je v položaj dejavnega soustvarjalca našega življenja.

Treba je omeniti, da je Sperans že v svojem času presegel tudi pojmovanje nalog zgodovine, kakršno je takrat uveljavljala sovjetska doktrina. Presegel je tisti ožji, utilitarni smisel, ki ga je ta doktrina zgodovini vsiljevala, ko je od nje zahtevala, naj bo veda o politiki, ki poučuje množice o boju za oblast in njeno ohranitev.³² V Speransovi uresničitvi je zgodovina veda o poteh k osvoboditvi človeka.

Svoj osebni odnos do zgodovine kot vede je Sperans izrazil, ko je opozoril na zanimivo dejstvo, da je bil — poleg jezikovnega — prvi teren delovanja narodno se prebujajoče slovenske inteligence — zgodovina. Zgodovina naj bi po Linhartovem namenu dokazala, da je tudi za slovenski narod mesto pod soncem. In čisto »linhartovska« je Speransova ogorčena obramba zgodovinske zasluge slovenskega naroda, ko pravi: »Če jih danes neki zapadno-evropski rasistični ideologi imenujejo 'zgodovinski gnoj', tedaj pozabljajo, da so Slovenci s svojimi telesi 300 let branili tisto kulturo,

³⁰ Edvard Kardelj, Die Vierteilung. Nationale Frage der Slowenen. Europa Verlag. Wien—Frankfurt—Zürich, 1971, 7—8.

³¹ Geschichte. Objektivität und Parteinahme in der Geschichtsschreibung. Von José Fontana und Edward H. Carr als Interview-partner. Rowohlt. Reinbek bei Hamburg, 1979, 115.

³² Pravda, 27. januar 1936. Cit. po S. Dornik (Boris Zihert), Sovjetsko zgodovinopisje na novih poteh? Ljubljanski zvon, 1938, 93—96.

s katero se oni danes ponašajo ... Ko so po taborih branili slovenski tlačani svoje življenje in evropsko kulturo, so nemški cesarji in njih plemstvo zasledovali z vojnimi pohodi svoje lastne dinastične in razredne cilje ... Vsi ti pohodi pa so napravili teren za dobičkonosne kupčije tujih trgovcev in bankirjev. Takšna je bila vloga tujih »kulturträgerjev« na naših tleh.«³³

Nedvomno je posebnega pomena, da je Kardelj svojo knjigo zasnoval upoštevač celotno slovensko zgodovino, da je vključil vanjo tudi fevdalno dobo. Pritegnil jo je ne samo zato, ker je potrebna za razumevanje slovenskega narodnega gibanja, ker je potrebno poznanje gospodarskih in kulturnih razmer slovenskega ljudstva ob vstopu v epoko kapitalizma. V tej dobi je našel tudi začetke samostojnega družbenega razvoja Slovencev, prve boje za obrambo te samostojnosti v razvoju, našel je v njej dokazov za svojo temeljno tezo: »Revolucionarni nastopi, tudi če se končajo s porazom, so vselej dokaz žive sile naroda. Narod, ki molče trpi zatiranje, je obsojen na pogin.«³⁴

Sperans je periodizacijo slovenske zgodovine zasnoval samostojno. Razlikuje se tudi od Martelančeve. Slovenskega zgodovinskega razvoja ni ločeval od velikih evropskih tokov, a hkrati se je oprl na faze avtonomnega dogajanja v slovenski družbi. Temeljna črta, ki jo zasleduje, je vloga in subjektivizacija družbenih razredov v njihovem antagonističnem in dialektičnem razmerju. Vsi družbeni subjekti, vse zgodovinske osebe nastopajo pri njem v dialektični razvojnosti, nenehno jih vidi v delovanju nasprotij v njih samih in v okolju, v vsakem kulturnem in političnem pojavu išče in najde tisto, kar vodi naprej, in to izloči od onega, kar se veže na preživelo. V vsem vidi življenje, ne okostenelih formul in figur. Kot primer takega dialektičnega obravnavanja lahko navedemo njegova opozorila na tisto pozitivno in novo, kar je mogoče ugotoviti v sicer tako negativno ocenjenem protagonistu protireformacije na Slovenskem, Tomažu Hrenu.

Kar je pri Speransovem delu stalnica, to je interes za proces človeškega uveljavljanja temeljnih ljudskih plasti in razredov. Od njihovega položaja meri smer in pomen gibanj drugih dejavnikov v družbi. Druga stalnica je zanj revolucija. Ne kot sredstvo osvojitve oblasti, marveč kot način svobodnega bivanja človeka. Ključnega pomena v njegovem delu je razčlemba in negativna presoja ravnanja slovenske narodne politike v marčni revoluciji leta 1848. Boj za slovenske narodne pravice je zgodovinsko upravičen in učinkovit le s pozicij revolucije.

V moderni fazi slovenske zgodovine ga zanima vprašanje boja razredov za vodilno vlogo v narodu, boja, ki se prekriva z vprašanjem dominacije družbenega interesa razreda kot interesa naroda. V koncepciji rešitve slovenskega narodnega in socialnega vprašanja povzdigne Ivana Cankarja ne le kot zgodovinsko osebnost, marveč kot opredelitev. Zelo jasno zavrne koncepcijo čakanja na tujo revolucijo v letih 1917—1918, organsko poveže jugoslovansko osamosvojitvev z bojem za družbeni napredek in s tem zavrne utvaro nadnacionalno pojmovane revolucije. V tej svoji zgodovinski usmeritve sega že v probleme, ki jih je odprla šele doba po drugi svetovni vojni, ko iz dneva v dan doživljamo dokaze, da dozdevna nadnacionalnost v resnici pomeni le novo obliko dominacije.

V knjigi spregovori Sperans tudi bralcu neposredno. Poglavitni sklep, ki mu ga namenja, je napoved: »Prav sedaj, ko se zdi, da je triumf reakcije nad napredkom najpopolnejši, je reakcija najbližje svojemu polomu!«³⁵

³³ Sperans (Edvard Kardelj), Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana, 1939, 59—60.

³⁴ Sperans, o. c., 62.

³⁵ Sperans, o. c., 254.

Danes vemo, da je ta napoved bila v celoti upravičena in pravilna. Če pa se vprašamo, ali ima zgodovinar nalogo in pravico dajati takšne napovedi za prihodnost, potem moramo reči, da je to, posredno ali neposredno, celo njegova dolžnost. Dolžnost prav marksističnega zgodovinopisja, saj zanj še posebno velja, naj ne bo le eksplikativno, marveč tudi prognostično, ker to je le način izražanja usmeritve k spreminjanju ne pa zgolj razlaganja sveta.

Razumljivo je, da je po izidu Kardeljeve knjige notranja nuja slovenskih revolucionarjev po zgodovinskem pisanju popustila. Delo pa se je vendar nadaljevalo. Že v začetku poletja leta 1939 je izšla študija Borisa Zihlerla »Smotri francoske revolucije v bojih slovenskih kmetov«.³⁶ Bila je to pomembna »dodelava« Speransa, ki je v marksistično analizo slovenskih kmečkih puntov v večji meri vključila dogajanja iz slovenskega razvoja. Cela številka »Sodobnosti« je bila posvečena 150. obletnici francoske revolucije. Bilo je očitno, da želi uredništvo utrditi splošno usmeritev k iskanju revolucionarnega izhoda iz aktualnega položaja, kakršno je svetoval Sperans. S prispevki v tej številki so sodelovali Boris Furlan (Racionalizem in revolucija), Dušan Kermavner (Socialna vsebina francoske revolucije), France Mesesnel (Umetnost in revolucija), Fran Zwitter (Francoska revolucija v sodbi poznejših dob) in Filip Kalan (O francoski pisarni).³⁷

Spremenjeni mednarodni in notranji položaj po sklenitvi sovjetsko-nemške pogodbe o nenapadanju in po začetku druge svetovne vojne je za kratek čas odvrnil pozornost od preučevanja slovenske zgodovine. Še pred temi svetovnimi dogodki začeto polemično razpravljanje Dušana Kermavnerja z naslovom »Legenda o Simonu Gregorčiču in legenda o Henrikumu Tumi« se je raztegnilo do konca leta.³⁸ Čeprav je bilo izprva videti, da gre za polemiko proti pisanju dr. Antona Breclja o Tumi in Gregorčiču in za vprašanja politične zgodovine Goriške, se je končno moglo razbrati, da avtor pravzaprav preklicuje tisto, kar je sam preveč priznavalnega napisal o Tumovem konceptu revolucije. Zdaj izjavlja, da je vprašanje poti k revoluciji dobro razumel in izrazil Ivan Cankar. Šlo je za nekakšno prilagoditev Speransovemu konceptu. Levičarsko odklanjanje narodnoosvobodilnega boja v letih 1917—1918 je kot koncepcijo revolucije zavrnil kmalu zatem tudi Boris Kidrič.

Razprava Borisa Kidriča »Evropske krize in slovenski narod« je zadnje zgodovinopisno dejanje tega kroga pred fašističnim napadom na Jugoslavijo.³⁹ Začela je izhajati v septembru 1940, ko je vojna že pokazala novo smer in ko je Slovincem znova zagrozila nevarnost fašistične agresije. Kidričevo razpravljanje ni dokončano, a tudi takšno, kakršno je izšlo, je pomenilo novo analizo aktualnega trenutka na zgodovinski poti Slovencev. V žarišče razčlenbe je postavljeno eno samo vprašanje, zvezano z enim samim klicem: V tretji evropski krizi mora biti pot slovenskega naroda usmerjena napredno, revolucionarno, brezpogojno mora biti zvezana z novim svetom, ki že živi in gigantsko snuje!

Kidričeva razprava je zasnovana in uresničena kot usmerjena analiza obnašanja političnih subjektov slovenskega naroda na ozadju ugotavljanja stopnje njegove socialne razvitosti in to v dveh evropskih krizah, v času marčne revolucije 1848 in v času ob koncu prve svetovne vojne. Vse razpravljanje preveva hotenje preprečiti, da bi se napačne usmeritve in zmote

³⁶ Sodobnost, 1939, 302—312.

³⁷ Sodobnost, 1939, 262—276, 276—287, 288—292, 292—299, 299—302.

³⁸ Sodobnost, 1939, 385—404, 490—500, 537—546 in 609—619.

³⁹ A. Javor (Boris Kidrič), Evropske krize in slovenski narod, Sodobnost, 1940, 385—390, 440—452 in 490—499.

subjektov ne ponovile. To ne velja le za tiste iz vrst meščanstva. Gre tudi za zrelost pogleda političnih sil delavskega razreda na vprašanja nacionalne in socialne revolucije.

V istem duhu je Boris Kidrič polemično nastopil tudi s kritiko »Staro-slovencev« Ivana Prijatelja, v tem okviru pa tudi proti Bratku Kreftu, ki je uveljavljal mnenje, da je bilo za protirevolucionarno ravnanje Hrvatov in Slovakov v letu 1848. krivo nerazumevanje, ki ga je pokazala madžarska revolucija za njihove narodne težnje in potrebe.⁴⁰ V nadaljevanju polemike, ki je dobila širši odmev z odprtim pismom Joke Žigona v »Sloveniji« v obrambo Ivana Prijatelja, je Boris Kidrič, ob vsem priznanju celotnemu delu Prijatelja, še enkrat izrekel svoje opozorilo: »Reakcionarni videz nacionalnih koristi se je prej ali pozneje, vendar zmeraj razkril kot kruta resnica o dostikrat pogubni nacionalni škodi. Zato življenjski interes manglega naroda naravnost terja, da njegovi sinovi izrujejo iz ljudske zavesti tradicijo reakcionarnega ravnanja iz 'nacionalnih razlogov'.«⁴¹

Ker je bilo jasno, da pomeni beseda o odnosu do marčne revolucije predvsem način opredeljevanja odnosa do Sovjetske zveze in da je reakcionarno uveljavljanje 'nacionalnih koristi' predvsem pomenilo povezovanje z nemškim in italijanskim fašizmom, odločitev poštenih Slovencev ni bila težka. Slovenska zgodovinska zavest je bila v bistvu demokratična in svobodoljubna, slovansko čustvovanje pa njen trajen element.

V eni svojih zadnjih izjav je Edvard Kardelj ugotovil, da je akcija revolucionarjev v letu 1941. bila uspešna, ker so znali upoštevati stopnjo zgodovinske zavesti slovenskega človeka. Dodajmo k tej ugotovitvi še eno: Sperans in zgodovinska misel slovenskih marksistov v njegovem času sta tudi sama pripomogla k oblikovanju slovenske zgodovinske zavesti v smislu, da je mogla biti tvorna v odločilnem boju za obstanek naroda in za njegovo notranjo osvoboditev.

⁴⁰ A. Javor (Boris Kidrič), Pripombe k slovenski literarni zgodovini, Sodobnost, 1940, 314–516 in 556–561.

⁴¹ A. Javor (Boris Kidrič), Nekaj besed v odgovor, Sodobnost, 1941, 85–87.

Ignacij Voje: BESEDA OB PROGLASITVI EDVARDA KARDELJA ZA ČASTNEGA ČLANA ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO

Poverjena mi je izjemna čast in dolžnost, da po tem, ko smo slišali uvodno predavanje, predložim posmrtno proglasitev Edvarda Kardelja za častnega člana Zgodovinskega društva za Slovenijo.

Odbor Zgodovinskega društva za Slovenijo je na svoji seji 24. oktobra 1978 sklenil predložiti občnemu zboru, ki bi ga sklical ob proslavi 40-letnice izida Speransa, v potrditev sklep o imenovanju Edvarda Kardelja za častnega člana Zgodovinskega društva za Slovenijo. Edvard Kardelj je bil z odločitvijo odbora seznanjen in je dal svoje soglasje.

Utemeljitev sklepa društvenega odbora o predlogu za imenovanje Edvarda Kardelja za častnega člana je naslednja:

Slovenski zgodovinarji, zbrani na izrednem občnem zboru Zgodovinskega društva za Slovenijo v Ljubljani — kraju, kjer je bila pred štiridesetimi leti napisana in objavljena knjiga »Sperans, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«, smo posvetili ta zbor preučevanju nastanka te knjige, njenega mesta v idejnem združevanju slovenskega ljudstva v borbeno skupnost Osvobodilne fronte slovenskega naroda in njenega pomena za uveljavljanje marksistične metode v slovenskem zgodovinopisju. Ob obletnici nastanka dela, ki je izjemnega pomena v slovenski najnovejši zgodovini nasploh in v slovenskem zgodovinopisju, pred katero so bila z njim postavljena bistvena nova raziskovalna vprašanja in poti njihovega razreševanja še posebej, smo izvolili avtorja te knjige, Edvarda Kardelja, za častnega člana Zgodovinskega društva za Slovenijo. S tem izjemnim in najvišjim naslovom našega društva izražamo Edvardu Kardelju svoje priznanje in hvaležnost za obe strani njegovega zgodovinskega dela: na področju zgodovine in na področju zgodovinopisja.

Dano v Ljubljani, dne drugega marca 1979. leta.

Vaša tako številna prisotnost na izrednem občnem zboru izpričuje soglasje k predlogu odbora, zato si dovoljujem razglasiti posmrtno imenovanje Edvarda Kardelja za častnega člana Zgodovinskega društva za Slovenijo.

Diplomo o tem imenovanju bo posebna delegacija, kot je dogovorjeno, naknadno izročila vdovi Edvarda Kardelja tovarišici Pepci Kardelj.¹

Po sklepu pripravljalnega odbora predlagam, da pred nadaljevanjem današnjega zbora delegacija v sestavi: dr. Ferdo Gestrin, dr. Dušan Nečak in prof. Majdka Orel-Jančar položi venec na grob našega častnega člana Edvarda Kardelja in se v imenu nas vseh poklonu njegovemu spominu.

¹ V delegaciji so bili Darja Mihelič, dr. Ignacij Voje in dr. Miroslav Stiplovšek, diplomo pa so tovarišici Kardeljevi izročili dne 3. aprila 1979.

SLOVENSKI ZGODOVINARJI, ZBRANI NA IZREDNEM OBČNEM ZBORU ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO, V LJUBLJANI-KRAJU, KJER JE BILA PRED ŠTIRIDESETIMI LETI NAPISANA IN OBJAVLJENA KNJIGA "SPERANS, RAZVOJ SLOVENSKEGA NARODNEGA VPRAŠANJA"

SMO POSVETILI TA ZBOR PREUČEVANJU NASTANKA TE KNJIGE, NJENEGA MESTA V IDEJNEM ZRUŽEVANJU SLOVENSKEGA LJUDSTVA V BORBENO SKUPNOST OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA IN NJENEGA POMENA ZA UVELJAVLJANJE MARKSISTIČNE METODE V SLOVENSKEM ZGODOVINOPISJU, OB OBLETNICI NASTANKA DELA, KI JE IZJEMNEGA POMENA V SLOVENSKI NAJNOVEJŠI ZGODOVINI NASPLOH IN V SLOVENSKEM ZGODOVINOPISJU, PRED KATERO SO BILA Z NJIM POSTAVLJENA BISTVENA NOVA RAZISKOVALNA VPRAŠANJA IN POTI NJIHOVEGA RAZREŠEVANJA SE POSEBEJ, SMO IZVOLILI AVTORJA TE KNJIGE

Edvarda Kardelja

ZA ČASTNEGA ČLANA
ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO

S TEM IZJEMNIM IN NAJVIŠJIM NASLOVOM NAŠEGA DRUŠTVA IZRAŽAMO EDVARDU KARDELJU SVOJE PRIZNANJE IN HVALEZNOST ZA OBE STRANI NJEGOVEGA ZGODOVINSKEGA DELA: NA PODROČJU ZGODOVINE IN NA PODROČJU ZGODOVINOPISJA.

DANO V LJUBLJANI, DNE DRUGEGA MARCA TISOČDEVETSTODEVETINSEDEMSETEGA LETA.

TAJNIK

Edvard Sperans

PREDSEDNIK

Edvard Sperans

Metód Mikuž

ČASOVNI OKVIR NASTANKA SPERANSOVE KNJIGE

Danes točno vemo, da je Speransova knjiga izšla 29. januarja 1939, kar je povedal Kardelj sam malo pred smrtjo; na eni od ciklusa oddaj RTV Ljubljana Teh naših petdeset let pa je tudi sam povedal, da je od ustanovnega kongresa KPS, torej od zgodnje pomladi 1937 do 1. konference KPS aprila 1938, dozorevala v njem misel, da je treba globlje obdelati stališče komunistov do narodnega vprašanja, do vprašanja slovenstva, do zgodovinskih nalog, ki jih mora nase prevzeti delavski razred zaradi zaščite obstanka in svobode slovenskega naroda.

Terminus a quo in terminus ad quem dozorevanja zamisli o knjigi je torej podan. Misel je tako dozorevala v precej prelomnih letih svetovne in domače, slovenske in jugoslovanske zgodovine, v letih 1937 do 1938.

V *svetovni zgodovini* ta leta s kopico poprejšnjih vzrokov in posledic pomenijo prvi in zelo viden poraz tako imenovanih zahodnih demokracij, prve fašistične agresije brez primere, nejasno začetno vlogo SZ kot evropske velesile in prvo oblikovanje dveh velikih antagonističnih blokov. V *slovenski oziroma jugoslovanski zgodovini* pa moremo poleg vplivov svetovnih dogodkov opaziti tudi slovenske in jugoslovanske posebnosti, ker zgodovina se pri nobenem narodu ne ustavi, če je živ in zdrav organizem.

Nedvomno je vse to vplivalo tudi na nastajanje Kardeljeve knjige, a koliko je bilo še potrebnih vseh mogočih analiz in predpripravljalnega dela, si lahko misli vsak, ki se je kdaj ukvarjal z znanstvenim delom. Kar je bilo torej potrebno za nastanek te knjige, ni nastalo v enem letu. Tudi ne trdim, da so vse postavke v knjigi točne (mislim na 1. izdajo). Trdim pa, da tedanja jugoslovanska policija knjige ni preganjala zaradi tega, temveč zato, ker jo je napisal marksist-zgodovinar, kateremu je trajno vrednost tega dela in vseh Kardeljevih del potrdil plebiscit vseh naših narodov in tudi poštenih mislecev vsega sveta.

Ne moremo seveda taksativno naštevati vseh tujih in domačih vplivov na Kardeljev ezopovski stil in vsebino v knjigi. Vsekakor pa so vplivali takratno svetovno naraščanje agresivnosti fašizma in nemoč domačih in tujih meščanskih demokracij, predvsem pa nujna domača in tuja zahteva, najti pot iz vse te zmede, zakaj šlo je za obstanek slovenskega naroda in svetovne demokracije.

* * *

Dve najmogočnejši sili v takratnem svetu, ZDA in SZ, sta že vplivali na takratno Evropo. Prva bolj z gospodarsko in še posebej s finančno krizo, za vplive druge pa je bila potrebna racionalna vera v pravilnost njenih temeljnih idej in njihovo praktično izvajanje. Druge štiri evropske velesile je španska državljanska vojna preoblikovala v dva bloka, fašističnega in zahodno demokratičnega. Prvi blok je že pokazal pravo oboroženo agresijo, drugi pa, prav ob tej agresiji, politiko neintervencije in nevtralnosti, čeprav je bil povezan z vsemi evropskimi državami s pogodbami o vojaški pomoči, če bi prišlo do napadov. Toda že ob začetkih fašističnih oboroženih napadov je vsa ta velika demokracija naenkrat postala majhna

in pripravljena je bila pomagati samo z dobro in pomirjevalno besedo pa tudi z moralnim pritiskom.

Vrh in varuh vsega takratnega miru naj bi bilo Društvo narodov, ki je kmalu pokazalo svojo nemoč, čeprav je Francija, takrat čedalje bolj korumpirana velesila, poskušala v njem igrati pglavitno vlogo in poskušala Društvo narodov prepričati, naj bi jo branili vsi, če bi bila napadena, sama pa je za svojo obrambo storila bore malo. Res je, zgradila je mogočno Maginotovo linijo, komaj pa je bila zgrajena, so Nemci precej nedvoumno govorili, da jo bodo obšli brez strela.

Na katerih temeljih sta bila zgrajena bloka vseh štirih velesil? Po nemških nacističnih trditvah je fašistični blok temeljil na boju proti boljševiški nevarnosti in na boju proti vsaki akciji, v kateri bi bila udeležena tudi Sovjetska zveza. Nemški nacisti so bili odločno proti vsaki kolektivni varnosti in Hitler je večkrat poudarjal, da so vse regionalne pogodbe v bistvu vojaške zveze, ogrel se je le za dvostranske nenapadalne pogodbe s svojimi sosedi, za katere je vedel, da jih bo prej ali slej napadel. Nekoliko bolj zgovoren je bil Mussolini, ki je trdil, da je demokracija infektivska bolezen boljševizma, da sta nedeljivi mir in kolektivna varnost iluziji in da nekaj velja le oboroženi mir in oljčna vejica na osmih milijonih bajonetov. Začetek konsolidacije v Evropi je le os Rim—Berlin.

V demokratičnem bloku je Velika Britanija poudarjala, da je le ona porok pravega miru, zato mora biti tudi dobro oborožena. Bila je proti cepitvi sveta po ideologijah, bila je proti izolaciji Nemčije in za enakopravno partnerstvo s SZ. Francija pa je venomer govorila o nedeljivem miru in kolektivni varnosti in da nobena vojna v Evropi ne more biti lokalizirana, da je treba skleniti še več pogodb, tudi s SZ, računati pa tudi na moralno solidarnost ZDA.

Kam naj bi se torej naslonila Jugoslavija, sprta sama v sebi zaradi velikih notranjih protislovij in kot privesek Francije nemočna na znotraj in na zunaj? Tako se sprašuje tudi Kardelj. Jasno je, da vidi možnost opore v SZ in ne v zahodnih demokracijah, ki so v času dozorevanja njegove knjige že temeljito popustile v tako imenovani češkoslovaški ali sudetski krizi, o kateri je Kardelj precej zapisal.

Ob teh le na kratko omenjenih pglavitnih značilnostih obeh blokov in spričo takratne še nejasne vloge sovjetske zunanje politike je že bilo mogoče reči, da se po anšlusu 1938 začeta sudetska kriza ne bo srečno končala. Zato je Kardelj takrat jasno poudaril, da je edina rešitev naslonitev na lastne sile in na resnične demokratične sile v svetu. Te so vsekakor obstajale, ne pa še organizirane v takratnih začetnih oblikah ljudskih front, kot so bile kasneje že vidne v močni antifašistični koaliciji. Kardeljeva veličina ni samo v poudarku naslonitve na vse te sile, temveč tudi v drugem delu njegove zahteve, da naj bo ta naslonitev enakovredno partnerstvo, pa naj bodo sopartnerji še tako veliki in močni.

Če je šel anšlus in njegove žalostne posledice tako mimo ušes zahodne demokracije, da se ni ganilo niti Društvo narodov, pa je Chamberlain že na začetku sudetske krize zelo jasno povedal, da še ne ve, ali more britanska vlada garantirati, kaj bo storila, čeprav obstaja anglo-francoska pogodba o pomoči češkoslovaški republiki. Zato svetuje, naj se sudetsko vprašanje reši tako, da ne bo trpela integriteta češkoslovaške države. Le samo nekoliko drugače je isto povedal francoski ministrski predsednik Daladier, da je sveta dolžnost pomagati ČSR.

Kakšna bo torej ta pomoč? Obe velesili sta bili pogodbeno vezani s ČSR, pa tudi SZ, a s klavzulo, da bo ta pomagala, če bo pomagala tudi Francija.

Velika Britanija je poslala v Prago posredovalca, in kot pravi Chamberlain sam, preizkušenega strokovnjaka, lorda Runcimana. Le SZ je takoj protestirala, da je to grobo vmešavanje v notranje zadeve ČSR, rezultat tega posredovanja pa je bil precej razumljivi ultimat obeh demokratičnih velesil Francije in Vel. Britanije, naj ČSR izpolni Hitlerjevo zahtevo po okrnitvi češkoslovaške države. Razumljivo je, da je Hitler ta ultimat sprejel z obema rokama in ga je samo še dopolnil v znanem memorandumu, da je za miroljubno rešitev.

Tako se je začetek septembra sudetska kriza zelo zaostрила. V Franciji, kjer je takrat še bila vlada ljudske fronte, sta začela Daladier in njegov zunanji minister nenadoma trditi, da Francija za vojno pravzaprav ni pripravljena, upala pa sta na pomoč ZDA. Sledila so znana Chamberlainova potovanja v Obersalzberg in razprave o mirni rešitvi sudetske krize so se nadaljevale.

Sedaj šele so Beneš in njegovi demokrati spregledali, kam vse to vodi na njihovi poti, na katero so napačno stopili že na začetku svoje države. Vendar so 17. septembra naredili edino pogumno dejanje, objavili so preki sod za sudetsko ozemlje, razpustili nacionalsocialistično stranko Sudetskih Nemcev in za njenim voditeljem razpisali tiralico, uvedli so v vsej ČSR izredno stanje, kar je povzročilo množičen beg Nemcev iz ČSR, ki jih ni bilo tako malo, namreč tri milijone in pol. Žal je ta pogum trajal le malo časa. Sledila sta zgoraj že omenjeni britansko-francoski ultimat o odstopu sudetskega ozemlja in Hitlerjev memorandum. To in taka je bila ultimativna miroljubna rešitev in Hitler je drugič ponovil svojo znano laž, da je to njegova zadnja teritorialna zahteva v Evropi.

Šele za tem se je 21. septembra oglasil sovjetski komisar za zunanje zadeve Litvinov. Dejal je, da je SZ takoj ob nemoči Društva narodov svetovala vse potrebno za rešitev miru, niso pa njeni nasveti vzbudili nikakršne pozornosti. Povedal je, da je SZ pogodbeno zvezana s ČSR, vzdržala pa se je slehernega vmešavanja v njene notranje zadeve pri pogajanjih s Sudetskimi Nemci. Ni svetovala ne dati jim kocesije niti jih zavrniti. Vlada ČSR tudi ni vprašala, ali bo SZ izpolnila svojo posebno obveznost. To jo je vprašala le francoska vlada in sovjetska ji je odgovorila, da bo prišla na pomoč z vsemi sredstvi, ki so ji na voljo in predlagala je že sestanek vojaških osebnosti. Do vsega tega pa ni prišlo in češkoslovaška vlada je dobila še ultimat od poljske vlade, naj odstopi tešinsko območje, od madžarske pa, naj odstopi Podkarpatsko Rusijo.

Češkoslovaška vlada ni naredila zadnjega pogumnega koraka, čeprav je imela dobro oboroženo vojsko. Zakaj ne, je bilo dosti ugibanja, danes pa je znano, da je imel Hitler tedaj slabšo in manjšo vojsko, pa tudi jasno, da more že navadna nesramnost in izsiljevanje voditi do navideznih uspehov. Češkoslovaška vlada se je zatekla le k neracionalni veri, da narod sv. Vaclava ne bo suženjski narod, da zaupa v velike zahodne demokracije itd. Vsiljuje se nam analogija z letom 1968, vendar je treba reči, da so bile to pot, 1968 okoliščine mnogo težje, in to v vsakem pogledu.

Nimam na voljo dokumentov, ki bi povedali, zakaj ob obljudi, da bosta porok za nove meje okrnjene Češkoslovaške, obe zahodni demokraciji in zakaj omenjata ti še tretjo, a novo velesilo, Italijo, in ne več SZ. Če se spomnimo, kar smo že rekli, da Hitler ni hotel slišati ničesar o SZ, je mogoče sklepati, da sta obe demokraciji ugodili Hitlerju tudi v tem.

Tako je po usodnih dneh 27. in 28. septembra 1938 ostala samo še zahteva demokratičnega in fašističnega tabora, naj se sudetsko vprašanje reši na miren način, to je s pogajanjem. Daladier je močno hvalil, kako precizni so bili vsi francoski varnostni ukrepi, predvsem pa veliko delo francoske diplomacije, ki da jo je bilo čutiti skoraj v vseh evropskih prestolnicah. Tako je 29. septembra 1938 prišel München.

Pravilno je takrat govoril samo torijevec Churchill, da se mora na grožnje diktatorja odgovoriti le z odporom, ne pa s predajo.

* * *

Prepričani smo lahko, da je za vso to glavno vsebino vedel tudi Kardelj in od tod tako močno poudarjanje, zanašati se na lastne sile, a le kot enakopravni partnerji sodelovati tudi s SZ. Od tod nam more postati tudi jasno, zakaj se je naša OF na začetku imenovala Protiimperialistična fronta.

Tako je Sperans stalno navzoč v naši in svetovni takratni stvarnosti, v času kar nemogoče cepitve in drobitve slovenskih sil, kar je bilo vse prej kot kakršno koli poročstvo, doseči enotnost slovenskega naroda. Tu gre v resnici samo za eno: razredna cepitev slovenskega meščanstva je šla svoja pota, in to neprava. Za nobeno od teh poti se niso še odločile slovenske množice. Kam bodo šle te, je bilo v tem času temeljno vprašanje.

O tem je bilo napisanega že mnogo, držal pa se bom pri razmišljanju o tem — na veliko žalost že posthumnega dela — naše mnogo obetajoče zgodovinarke Alenke Nedogove, Ljudskofrontovska gibanja v Sloveniji od 1935. do 1941. leta, Ljubljana 1978. Gibanjem, ki jih ta knjiga omenja, daje Sperans veliko prostora v svoji knjigi, in to po pravici. Nekatera od teh so, kar moremo danes zelo točno zapisati, svojevrstni studenci, ki so se počasi in vztrajno zlivali v vsenarodno slovensko osvobodilno gibanje. Nikdar pa se ne bi, če bi jih ne znal nihče pravilno usmerjati. To je ena od velikih Kardeljevih zaslug.

Znane stvari o govoru Dimitrova in o sklepih kominterne o ustanovitvi ljudskih front — po vsej verjetnosti celo proti Stalinovi volji — in o neuspehih enotnih front po svetu bomo na tem mestu opustili. Ne dopuščam nam tudi čas, da bi omenili zanimivo Zvezo delovnega ljudstva za ljubljanske občinske volitve leta 1922, o kateri si upam — sicer še z zelo majhno rezervo — trditi, da je to predhodnik ljudske fronte in torej — časovno — ne samo slovenska, temveč evropska in svetovna posebnost. Le ne bomo Slovenci majhni tam, kjer skoraj da nismo!

Šestojanuarska diktatura 1929 je sprožila zlasti v Sloveniji zanimivo posebnost. Ker so bile politične stranke formalno prepovedane, njihova dejavnost pa pravzaprav ne, je pri nas nastala vrsta različnih gibanj, ki so se zbirala ob svojih na novo ustanovljenih glasilih. Vsa ta glasila so bila sicer na zunaj nekam nevtralna, prav to pa je privabljal ljudi, a kmalu je bilo mogoče ugotoviti, kdo je v resnici za njimi, ali Slovenci ali Jugoslovenarji, moglo pa tudi reči, da ima to ali ono gibanje zdrave tendence, drugo zopet ne, za nekatera tudi to, da poskuša skrivati osebne ambicije nekdanjih političnih ljudi, pa tudi ambicije dotlej vsaj na zunaj nepriznanih tako imenovanih javnih in kulturnih delavcev.

Ob vsej tej pravcati poplavi gibanj je bila Kardeljeva prva in zadnja misel tale: kdo bo prevzel pravo vodstvo teh gibanj, od katerih so bila nekatera skorajda množična, na primer gibanje bojevnikov iz 1. svetovne vojne, gibanje kmetov ob šenčurskih, komendskih in mengeških dogodkih

itd. Kdo bo ta gibanja, od katerih so vsa večja imela stično točko boja proti diktaturi, povezal, kdo jih bo povezal z vzporedno začetno akcijo za delavsko akcijsko enotnost in kdo z napredno, predvsem mlado slovensko inteligenco tega ali onega političnega tabora?

Če lahko postavljamo začetke te organizacijsko še nepovezane ljudske fronte že v leta 1931 do 1933, katerim je sledilo gibanje Ljudske pravice 1934, lahko rečemo, da je ta prva faza slovenske ljudske fronte dosegla svoj višek za časa petomajskih volitev 1935, čeprav je takrat Kardelj zapisal, da je vse to še neobgljena klica širokega ljudskega gibanja.

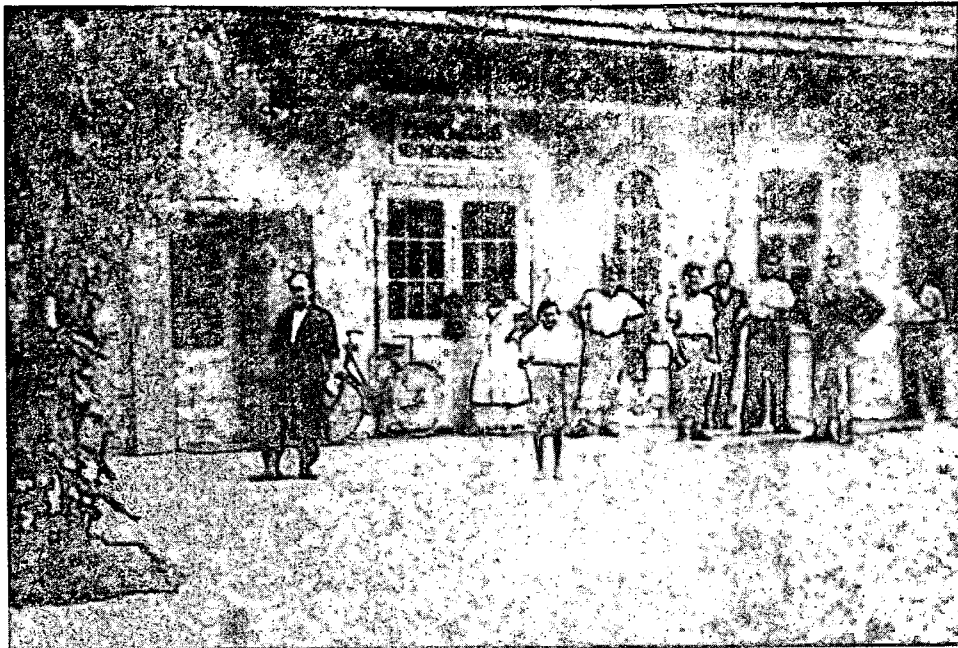
To je res, a prav to začetno gibanje je šlo po Kardeljevi zaslugi neprenehoma v širino in globino, kar so zelo jasno pokazale že številne diferenciacije v teh gibanjih. Tako lahko opazimo v letih 1936 in 1937 (v času priprav in ob ustanovnem kongresu KPS) kar dvoje razvojnih faz, fazo kmečko-delavskega gibanja in fazo Slovenske ljudske fronte, ki ju je v najrazličnejših akcijah čutili že tudi na terenu.

Vendar ljudsko frontovsko gibanje le še ni bilo dovolj široko in globoko, kar nam pokaže takratno že doseženo združenje in pridruženje slovenskih demokratičnih sil. Ne sme nas motiti, če je takratno slovensko vodstvo SSJ prav v tem času izstopilo iz tega gibanja, veliko pomembnejše je, da so ostale trdno v gibanju vse takratne tri slovenske sindikalne organizacije in poleg tega še: Kmečko demokratično gibanje pod vodstvom mariborskega dr. Kukovca, manj trdna skupina Mačkovega gibanja v Sloveniji pod vodstvom dr. Lončarja, pristaši bivše SLS, avtonomisti in sestavljalci ljubljanskih punktacij, mlada JNS, skupina okrog tednika Slovenija, ki se je načelno že šest let borila za slovenski politični program, skupina bojevnikov, skupina slovenskih razumnikov, zlasti skupina okrog revij Sodobnosti in Ljubljanskega zvona, in naposled tudi tiste slovenske gospodarske organizacije, ki so v svojih glasilih odločno zahtevale preureditev jugoslovanske države.

To so bila le vodstva in številčno še vedno ne velika skupina. Manjkale so množice, in to slovenske katoliške ljudske množice, in prav vključitev teh je Kardelj neizprosno zahteval. To so bile tiste latentne sile slovenskega naroda, ki so v NOB pokazale višek zmogljivosti slovenskega naroda. Te prebuditi in aktivizirati, tem pokazati, kod in kam. In uspehi so se pokazali, so bili in bodo.

Zadnji zunanji višek v razvoju ljudske fronte, že v času, ko je bila Kardeljeva knjiga napisana, so bile decembrske volitve 1938. Res je, JRZ je dobila 78 % glasov in ljudskofrontovska opozicija le 20 %. Lahko pa rečemo, da je bila to udarna sila za naprej, ki se je stoodstotno obrestovala pozneje.

Dovolite mi tale kratki zaključek. Smisel in namen referata je bil, pokazati, da so dogodki, domači in tuji, vplivali tudi na oblikovanje Kardeljeve knjige. Toda, dogodki vplivajo — bolj ali manj — na nas vse, a ne tako in v taki meri, kot so na Kardelja. Le on je bil, je in bo ostal slovenski in jugoslovanski Sperans in Krištof Vodnik.

Predvojna fotografija Veitove tiskarne na Viru pri Domžalah. Na posnetku stoji lastnik Veit povsem na levi strani, v skupini na desni strani pa so njegovi tiskarji

Od maja 1980 je na poslopju nekdanje tiskarne vzidana spominska plošča z naslednjim besedilom:

V Veitovi tiskarni so leta 1939 natisnili delo EDVARDA KARDELJA-SPERANSA »RAZVOJ SLOVENSKEGA NARODNEGA VPRAŠANJA«, ki je postalo pomemben idejni temelj za združevanje naprednih sil v boju za nacionalno in socialno osvoboditev. V tiskarni so tiskali tudi drugo revolucionarno literaturo, med NOB pa je oskrbovala partizanske tiskarne.

24. 5. 1980

Kulturna skupnost Domžale
Zgodovinsko društvo za Slovenijo

France Filipič

OKOLIŠČINE IN POTEK NASTAJANJA »SPERANSA«

Leta 1957 je Edvard Kardelj v uvodu k drugi izdaji »Speransa« o nastajanju te svoje znamenite narodnopolitične študije zapisal: »Največ dela pri »Razvoju slovenskega narodnega vprašanja« sem opravil v ljubljanskih zaporih, kjer sem bil večji del leta 1938.«¹

Dejansko je bil Edvard Kardelj v letu 1938 dvakrat v preiskovalnem zaporu v Ljubljani, prvič od 22. januarja do 26. marca, in drugič od 9. junija do 8. oktobra, skupaj torej nekaj več kot pol leta. Manjši del tega časa je prebil v policijskih zaporih, večji del pa v jetnišnici okrožnega sodišča v Ljubljani na Miklošičevi cesti. Prvič je bila sprožena proti njemu preiskava v zvezi z obtožbami v sodnem procesu proti Pavlu Tepini in tovarišem, ki je potekal v letih 1934 in 1935 pred Državnim sodiščem za zaščito države v Beogradu,² in v zvezi z obdolžitvijo, da se je v obdobju od konca 1934 do januarja 1938 večji del, ko se je mudil v tujini, zadrževal v Sovjetski zvezi.³ Edvardu Kardelju se je posrečilo vse obdolžitve ovreči, tako da je bil postopek proti njemu ustavljen. Drugič je bil v preiskovalnem zaporu skupaj z Milanom Apihom, Francem Vrnčcem, Milošem Zidanškom, Brankom Diehlom, Slavkom Šlanderom in Pepco Maček osumljen članstva v Komunistični stranki Slovenije in udeležbe na njeni prvi konferenci, 17. in 18. aprila 1938. Kot že prvič v tem letu, se je tudi tokrat končala sodna preiskava brez uspeha, tako da je bila vsa skupina postopoma konec septembra, v prvih oktobrskih dneh in v začetku novembra 1938 izpuščena iz zapora.⁴

¹ Edvard Kardelj (Sperans): Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana, 1957, Državna založba Slovenije, stran XIII.

² Sodba v tem procesu je bila izrečena v Beogradu pred Državnim sodiščem za zaščito države 8. marca 1935 (D. S. br. 45/34, ACK ZKJ). Edvard Kardelj je bil na tem procesu obtožen komunističnega delovanja, zlasti še zveze z Zoranom Dujcem in Bojanom Kraigherjem. Neposredni udeležbi na procesu se je odtegnil z umikom v ilegalo v drugi polovici novembra 1934, z odhodom na Dunaj in čez čas odtođ naprej v Sovjetsko zvezo. Dne 30. januarja 1935 je Državno sodišče za zaščito države (preiskovalni sodnik) izdalo za njim tiralo.

³ Edvard Kardelj se je mudil v Sovjetski zvezi, v Moskvi, od konca 1934. leta pa do konec januarja 1937. Bil je predavatelj na KUNMZ in na Leninski šoli. V začetku februarja je na povratku v domovino prispel v Pariz (na sedež CK KPJ) in v prvih dneh marca 1937 v Ljubljano. Konec maja 1937 je vnovič odpotoval v Pariz, a v domovino se je vrnil nato v prvi polovici septembra 1937. Ves čas leta 1937, kar se je mudil v Ljubljani, je tu prebival ilegalno. Da bi se legaliziral, se je 22. januarja 1938 prijavil pri Okrožnem sodišču v Ljubljani. Podatki: Okrožno sodišče v Ljubljani, X Kzp 163/38, kazenska zadeva zoper Edvarda Kardelja, člen 1, točka 2 in 6 zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi; Zgodovinski arhiv CK ZKS. Razprava: France Filipič »Partijska organizacija v Sloveniji v obdobju ustanovnega kongresa KPS«, Delo od 8. marca do 16. aprila 1937.

⁴ Franc Vrnč, Miloš Zidanšek, Slavko Šlander, Edvard Kardelj in Pepca Kardelj so se udeležili I. konference KPS, 17. in 18. aprila 1938 v Smiglovi zidanihi nad Grajsko vasjo (blizu Prebolda v Savinjski dolini). Na osnovi okrožnice, ki jo je KPS o tej konferenci razpošljala po pošti (»Sklepi prve konference komunistične stranke Slovenije, aprila 1938«), katere primerek je prišel policiji v roke, — in šifriranega pisma Milana Apiha, ki ga je ta 17. maja 1938 odposlal političnemu obsojencu Bojanu Kuglerju v Sremsko Mitrovico, pa ga je policija prestregla, — v tem pismu je v ezopovskem jeziku tudi poročal o I. konferenci KPS — je bila zgoraj našeta sedmerica aretirana. Od 25. junija 1938 so bili vsi aretirani iz policijskih zaporov premeščeni v jetnišnico okrožnega sodišča v Ljubljani in najprej razmeščeni posamič po različnih celicah (Milan Apih, celica 110, Miloš Zidanšek, celica 104, Slavko Šlander, celica 90, Edvard Kardelj, celica 104, Franc Vrnč, celica 89, Branko Diehl, celica 131 in Pepca Maček, celica 172). Na njihove vztrajne zahteve in potem ko so zagrozili z gladovno stavko, so Milana Apiha, Miloša Zidanška, Slavka Šlandra, Edvarda Kardelja, Franca Vrnčca in Branka Diehla premetili v skupno sobo v drugem nadstropju jetnišnice, s pogledom na Miklošičevo cesto, po demonstracijah za českoslovaško, septembra 1938, v času sudske krize, pa v prilijče. Skupaj z navedenimi stila bila zaprta še tudi Valentin Marinko in Franc Kumše, oba v preiskavi zaradi komunističnega delovanja. Glej preiskovalni spis Apih Milan in ostali, Okrožno sodišče v Celju, X, Kzp 1145/38 (Državno sodišče za zaščito države — D. S. br. 13/38 in Okrožno sodišče v Ljubljani, X, Kzp 2613/38), Zgodovinski arhiv CK ZKS: Teleks, 16. 2. 1979, stran 23 — članek Milana Apiha »Sperans v zaporu«. Tito je 8. julija 1938 o aretaciji Edvarda Kardelja in ostalih poročal Moši Pihačevju v Sremsko Mitrovico v sestavku »Pismo za opekarno«, Arhiv CK ZKJ, fond »Robija« št. 4854, IV 20-5, objavljeno v Josip Broz Tito, Zbrana dela, IV. knjiga, Ljubljana, 1979, stran 53, in v sestavku Josip Broz Tito »Poročilo o partiji (od Walterja, Jugoslavija«, Arhiv CK ZKJ, fond »Komunistična internacionala«, 1938/27, objavljeno v Josip Broz Tito, Zbrana dela, IV. knjiga, Ljubljana, 1979, stran 89. Podrobnejši podatki o aretaciji so tudi v poročilu banske uprave dravske banovine notranjemu ministrstvu 5. I. 1939, glej Arhiv Slovenije, banovina, oddelek II, št. 37581/9. Franc Kumše, izjava, pri avtorju: Milan Apih, izjava, 18. 11. 1969, pri avtorju.

Ti podatki seveda samo osvetljujejo neposredne okoliščine priprave rokopisa »Speransa« za tisk.

Nekoliko širši okvir je okoliščinam in poteku nastajanja »Speransa« zarisal s podatki, ki jih je objavil v različnih sestavkih⁵ Ciril Vidmar, založnik Kardeljeve knjige. »Naša založba«, ki jo je Ciril Vidmar vodil in je v tem času veljala kot založba sotrudniškega kroga revije »Sodobnost«, je med leti 1936 in 1941 izdala nekaj literarnih in publicističnih del izjemnega pomena.⁶

Neposredno po svojem izpustu iz preiskovalnega zaporu, 26. marca 1938, se je Edvard Kardelj, s posredništvom Dušana Kermavnerja, seznanil s Cirilom Vidmarjem.⁷ Na prvem sestanku z njim, ki je potekal v kavarni »Zvezda« v Ljubljani,⁸ je izjavil, da je pripravljen napisati večje knjižno delo o razvoju slovenskega narodnega vprašanja, in ob tem navedel, da mu je Lovro Kuhar-Prežihov Voranc pred meseci v Parizu svetoval, naj se glede izdaje te knjige obrne na Našo založbo, oziroma na Cirila Vidmarja kot njenega vodjo.⁹ »Iz tega pogovora sem spoznal«, je zapisal Ciril Vidmar leta 1969 v članku »še zmeraj aktualno«, »da je imel Kardelj koncept za celotno knjigo že izdelan«, dostavljajoč, da se je to potrdilo nekaj dni kasneje, ko mu je že prinesel Kardelj na dom besedilo za prospekt z vso razčlenjeno vsebinsko razporeditvijo in točno navedbo naslovov posameznih poglavij, tako da je kakšnih štirinajst dni kasneje prospekt že lahko izšel. »Seveda,« je zaključil svoje navedbe Ciril Vidmar, »ni bil avtor naveden s pravim imenom, temveč si je izbral psevdonim »Sperans«.¹⁰

Edvard Kardelj je, kot lahko sklepamo iz teh podatkov, temeljno pripravljalo delo pri oblikovanju koncepta za knjigo torej opravil konec januarja, v februarju in v marcu 1938, to v prvem preiskovalnem zaporu, knjigo samo pa je pričel pisati šele po tistem, ko si je zagotovil založnika; tako je še pred 9. junijem 1938, ko je bil ponovno aretiran, založniku že oddal uvod in dvoje ali troje poglavij.¹¹ V zaporu je nato, kot je znano, delo teklo naprej in prvih sedem poglavij »Speransa« je bilo verjetno napisanih pred 8. oktobrom 1938, ko se je končalo tedanje avtorjevo bivanje v zaporu. Vsekakor sta zadnji poglavji, osmo in deveto, nastali znatno po vrhuncu češkoslovaške krize, po podpisu Münchenskega sporazuma (v noči od 29. na 30. september 1938). Kajti osmo poglavje »Speransa«, ki ima značilen naslov »V objemu novih tokov«, s svojo obširno analizo zgodovinskega procesa in družbenega ozadja dogodkov, ki so pripeljali do kapitulacije obeh »zahodnih demokracij«, Anglije in Francije, na pogajanjih v Münchnu, iz-

⁵ »Pred 18. leti«, Slovenski poročevalec, 31. julija 1957; »Se zmeraj aktualna«, Delo, 19. aprila 1969; »Izreden, prelomen kulturnopolitični dogodek«, Komunist (slovenska izdaja), 9. februar 1979; »Spomini na Sperans čas«, Delo, 15. februarja 1979.

⁶ Med drugim je »Naša založba« izdala Masarykovo Svetovno revolucijo, Mauroisovo Zgodovino Anglije, Mathiezovo Francosko revolucijo, spomine dr. Henrika Tume Iz mojega življenja z »urednikoviimi dopolnitvami« dr. Dušana Kermavnerja, Iljina Priroda in ljudje, Petra Bucka Tragedija Češkoslovaške, Borisa Zihlerla (Stanka Dornika) O Sovjetski zvezi, Prežihovega Voranca Požganico, Doberdob in Samorastnike, slednje z uvodom Josipa Vidmarja, Miška Kranjca Prostor na soncu in Do zadnjih meja. Edvarda Kardelja (Speransa) »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« je izšel v nakladi 1500 izvodov.

⁷ Po izpustu iz zaporu se je Kardelj takoj zopet znašel sredi političnega dela, obenem pa je poskusil zdaj, ko se je legaliziral, najti možnosti, da bi si s publicističnim delom zagotovil osnovna sredstva za preživljanje. Tako je, med drugim, v pismu, ki ga je poslal 1. aprila 1938 Josipu Brozu Titu v Pariz (ne vedoč, da se je Tito medtem že vrnil v domovino), poizvedoval, če bi mu mogel Tito najti možnosti, da bi dopisoval v jugoslovansko časopisje v Ameriki, tako da bi na ta način prišel do honorarjev, poudarjajoč, da se bo sicer znašel brez sredstev v »skrajno slabem položaju«. (Kardeljevo pismo Titu »Dragi prijatelj«, Ljubljana 1. aprila 1938. Arhiv CK ZKJ, fond Kominterni, 1938/18).

⁸ Glej opombo št. 5.

⁹ Dejansko je Edvard Kardelj v tem času odigral določeno posredniško vlogo med Prežihovim Vorancem in Našo založbo ob tem, ko je v Sloveniji iskal najboljše možnosti za natis Prežihove literature. To je razvidno iz že zgoraj omenjenega pisma, ki ga je Kardelj napisal 1. aprila 1938 Titu, v katerem sporoča med drugim, da naj Val. (Voranc) svoje literarne produkcije ne odda prej, dokler mu ne bo pisal. (Glej opombo št. 7).

¹⁰ Glej opombo št. 7.

¹¹ Izjava Cirila Vidmarja, 23. februarja 1979.

pričuje kljub prizadetosti, s katero je napisano, obširnejši razgled na panoramo dogodkov in že tudi nekako časovno distanco do dogajanja, podajajoč zaključke, ki se sočasno vgrajujejo kot temeljni elementi v celovitost takratne slovenske marksistične publicistike. Predvsem lahko ugotavljamo, kako se je razprava od notranjepolitičnih vprašanj obrnila v tem poglavju k poudarjeni analizi zunanjepolitičnih dogodkov, »ker je danes«, kakor je Kardelj zapisal, »treba gledati na naše narodno vprašanje v prvi vrsti v luči mednarodnih odnošajev«, hkrati ob tem pa opozarjajoč, da bi napravili največjo napako, »če bi pričakovali, da bo razplet mednarodnih dogodkov avtomatično rešil naše vprašanje«. Zelo natančno lahko določimo tudi nastanek devetega poglavja, ki mu je dal avtor naslov »Bodočnost slovenskega naroda«; kajti to poglavje že odsvita zgodovinsko dogajanje, ki sega v prve novembrske dni leta 1938. Avtor namreč navaja kot svarilen primer usodne zgodovinske zmote takratno ravnanje Slovakov, ugotavljajoč, kaj lahko zadene majhen narod, če se veže na reakcionarne sile in postane njihovo oporišče — ob dejstvu, da je 2. novembra 1938 Belvederska razsodba zunanjih ministrov Nemčije in Italije v ozemeljskem sporu med češkoslovaško in Madžarsko odvzela Slovakom Madžarski v korist znatne dele narodnega ozemlja.¹²

V drugi izdaji »Speransa«, leta 1957, je Edvard Kardelj pod uvod, ki ga je za to prilliko sicer nekoliko razširil, postavil datum november 1938. S tem je pač hotel povedati, da je bila knjiga ob tem datumu leta 1938 napisana.¹³ Nato je bila knjiga v tisku kakšne dva do tri mesece. Sam datum izida knjige ni povsem zanesljiv, morda 26. januar ali 26. februar 1939, kot piše Ciril Vidmar v svojem prvem povojnem članku,¹⁴ ali 29. januar 1939, kot je navedel dr. Metod Mikuž 14. februarja 1979 v Delu.¹⁵ Knjiga, ki jo je natisnila tiskarna Veit in drug v Viru pri Domžalah, je bila po izidu sicer zaplenjena, s čimer sta avtor in založnik že prej računala, toda 800 prednaročnikov jo je, še preden je šla v cenzuro, vendar, zahvaljujoč dejstvu, da je založnik skoraj celotno naklado tik pred zaplembo skrivaj spravil iz tiskarne, dobilo v roke in tudi večino ostale naklade je založnik v naslednjih tednih naskrivaj razpečal; tako je policija zasegla le nekaj desetnih izvodov.¹⁶

Zanimiv vpogled v nastajanje »Speransa« nam nudi ohranjeno Kardeljevo rokopisno gradivo, ki vsebuje obsežno zbirko avtorjevih izpisov iz različnih znanstvenih in publicističnih del, ki jih je uporabljal pri snovanju svoje študije, in tudi precejšnje število njegovih razglabljanj, ugotavljanj in spoznanj o družbeni problematiki zgodovinske poti slovenskega naroda skozi stoletja. Pri prebiranju tega rokopisnega gradiva lahko sledimo Kardeljevemu snujočemu duhu na področja filozofije, sociologije, ekonomike, političnih ved in zgodovine v njegovem vselej izjemno kritičnem odnosu do materije, ko si utira pot skozi soodvisnost podatkov k znanstveni sintezi.¹⁷ Omenimo naj, da so mnogi zapisi skoraj dosledno oprem-

¹² V reviji »Dejanje«, št. 11, stran 337 in 338, je Jože Zemljak sočasno objavil pod naslovom »Belvedere« oceno zgodovinskih razsežnosti te rozsodbe.

¹³ Edvard Kardelj (Sperans): Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, druga, pregledana in dopolnjena izdaja. Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1957.

¹⁴ Pred 18. leti, Slovenski poročevalec, 31. julij 1957.

¹⁵ Metod Mikuž: Slovencem je kot Sperans in Vodnik pokazal pot iz narodnostne smrti. Delo, 14. februarja 1979.

¹⁶ Podatki Cirila Vidmarja, glej opombo št. 5.

¹⁷ Ta seznam rokopisnega gradiva vsebuje predvsem podatke, ki so napisani strnjeno in se jih je dalo v dovoljni meri razbrati: Zap si z označbo »osebna pripomba«: Tivolska resolucija; O vlogi osebnosti v zgodovini; O razpadu Avstrije; O položaju slovenskega kmeta pred letom 1848; K razvoju slovenskega delavskega gibanja (o vzrokih oportunitizma v delavskem gibanju), marec (maj?) 1938; Jugoslovansko gibanje (o protislovju njegovega progresivnega in reakcionarnega značaja); Teorija in slovenska socialna demokracija, februar 1938; Demokracija Avstrije; Preporodovci; Politika slovenskih liberalcev, februarja 1938; Slovenski liberalci, februarja 1938; Razvoj kapitalizma na Slovenskem, februarja 1938; Razkol

ljeni z oznako »osebna pripomba« in so najpomembnejši med njimi, ki včasih preraščajo v majhne, zaključene študije, opremljeni tudi z datumom nastanka — v glavnem februar ali marec 1938; to vsekakor potrjuje našo domnevo, da je potekalo prav v teh dveh mesecih osnovno delo pri izoblikovanju idejnega in vsebinskega koncepta »Speransa«.

Tako smo osvetlili neposredne okoliščine in potek nastajanja »Speransa« v časovnem obdobju od januarja pa do novembra 1938, ko je avtor opravil pri zasnovi in pisanju knjige največ dela. Toda naše raziskave bi ostale nepopolne, če si ne bi poskusili odpreti razgledov na okoliščine in potek tistega širšega in dolgotrajnejšega ustvarjalnega procesa, ki je obsegal celo več let avtorjevega snovanja in katerega končni rezultat je bilo to delo, tako izjemno v slovenskem zgodovinoписju nasploh.

Prav gotovo ni odveč, da se vprašamo, kakšne so bile pobude, ki so avtorja napotile, da se je lotil obravnave tako zahtevne snovi in ob tem poskusimo tudi dognati, kakšen namen je pisec pravzaprav zasledoval z objavo tega dela?

V uvodu k drugi izdaji »Speransa« je Edvard Kardelj zapisal, da se mu je nasploh celotno obravnavanje problemov nacionalnega vprašanja porajalo v teku let kot neposreden odziv na politično prakso, in da je bil njegov namen, ko je snoval »Speransa«, napisati izrazito politično teoretično delo kot prispevek h konkretni politični akciji, kar pa ni izključevalo objektivnih znanstveno-raziskovalnih nagibov.

Že konec leta 1932 je začel Edvard Kardelj v prvem letniku »Književnosti«, mesečnika za umetnost in znanost, katerega ustanovitelj je bil pokrajinski komite KPJ za Slovenijo, urednik pa Bratko Kreft, objavljati svojo prvo študijo o nacionalnem vprašanju. »Narodno vprašanje kot znanstveno vprašanje« je bil naslov tega daljšega prispevka, v katerem je pod psevdonimom Tone Brodar zavrnil, kot se je izrazil, z marksističnih pozicij ne dovolj celovita izhodišča, s katerih je tedaj Josip Vidmar v svoji, sicer znameniti knjigi »Kulturni problemi slovenstva« obravnaval slovensko narodno vprašanje.¹⁸ Vidmarjevi knjigi je sicer priznaval veljavo kot protestu proti unitarističnemu zanikovanju slovenske narodne biti, toda očital ji je predvsem, da se kulturnih problemov slovenstva ne da obravnavati izoli-

v katoliški stranki (v devetdesetih letih); Slovenska katoliška stranka, februarja 1938; K slovenski zgodovini (razvoj blagovnega gospodarstva in kmetije, marca 1938; Mariborski program 1865; Zedinjena Slovenija pred državnim ustavotvornim zborom 1848; Pomen prvobitne akumulacije za Slovence, marec 1938; Italija in Slovenci, 1848; K razvoju kapitalizma na Slovenskem, marec 1938; Odkod parola Zedinjena Slovenije?; Hrvatska politika 1848, februar 1938; K slovenski politiki, 24. februar 1938; Poreklo slovenskega oportunitizma, marec 1938; O Kreku, marec 1938; Krek o socialnih bojih, marec 1938; K slovenskemu nacionalnemu vprašanju, maj(?) 1938; Čemu so imeli duhovniki tako vlogo in jo imajo še danes?, februar 1938; Novi družbeni pojavi niso hermetično ločeni od starih; O nastanku Avstro-Ogrske, marec 1938. — V rokopisnem gradivu so navedene sledeče publikacije: Dušan Lončar: Entstehung Jugoslawiens; Karl Marx: 18. Brummaire Louisa Napoleona; Dr. Fran Kovačić: Slovenska Stajerska in Prekmurje; Levstikov zbornik (Janez Logar, Levstikov boj s prvaki); Albert Mathiez: Francoska revolucija; Dr. Dragotin Lončar: Politično življenje Slovencev; Dr. Rudolf Horvat: Najnovija doba hrvatske povijesti; Albin Prepeluh: V boju za zemljo in svobodo; Dinko Tomašić: Politiški razvitak Hrvata; Cerkev v boju sedanosti — Pastirsko pismo hrvatskega episkopata 1937; Stjepan Livadić: Politički esej; Engels: Anti-Dühring; Franz Mehring: Zur Geschichte der Philosophie; R. Kjellea — Hanshofer: Die Grossmächte vor und nach dem Weltkriege; L. Rudas: Wie Engels von der bürgerlichen »Wissenschaft« wiederlegt wird; V. I. Lenin: Materialismus und Empirio-kritizismus; Ludvik Feuerbach: Sämtliche Werke II; F. Suklje: Iz mojih spominov; Dr. Henrik Tuma: Iz mojega življenja (pripombe Dušana Kermavnerja); Franc Erjavec: Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem; Richard Charnatz: Österreichs innere Geschichte (1848—1907); Dr. Henrik Tuma: Der Österreichische Ausgleich; T. G. Masaryk: Svetovna revolucija; B. Vošnjak: U borbi za ujedinjeno narodno državo; Edvard Beneš: Der Aufstand der Nationen; Anton Kristan: K zgodovini slovenske socialne demokracije; J. E. Krek: Socializem; Paul Henry: Le problème des nationalités; Dr. Metod Dolenc: Pravna zgodovina za slovensko ozemlje; Naši zapiski, 1907; Dejanje, 1938; Gumpłowicz: Das Recht der Nationalitäten und Sprachen in Österreich-Ungarn; Dr. J. Prijatelj: Borba za individualnost slovenskega književnega jezika; Dr. Mirko Rupel: Slovenski protestantski pisci; Dr. Josip Gruden: Zgodovina slovenskega naroda; Ivan Vrhovec: Ljubljanski meščanje v preteklem stoletju; Dr. France Kidrič: Zgodovina slovenskega slovstva; Dr. Josip Mal: Zgodovina slovenskega naroda; J. Apih: Slovenci in 1848. leto; Dr. Fran Ilešič: Korespondenca dr. J. Muršca; Sodobnost, 1938; Dr. Dragotin Lončar: Bleiweis in njegova doba; Dr. B. Vošnjak: Spomini; Dr. J. Prijatelj: Janko Kersnik, njegovo delo in doba.

¹⁸ Josip Vidmar: Kulturni problem slovenstva, Tiskovna zadruga, Ljubljana, 1932.

rano od političnih in ekonomskih vprašanj slovenske družbe.¹⁹ V tem prvem Kardeljevem sestavku o slovenskem narodnem vprašanju so že zaobsežene prenekaterne osnove »Speransa«, znanstvene in politične. Čeprav znaten del Brodarjevega prispevka kaže sledove vehementne polemične zagnanosti v zavračanju različnih Vidmarjevih stališč, se tok razpravljanja od poglavja do poglavja postopoma umirja in vedno bolj prerašča v znanstveno organizirano raziskavo o zgodovinskem razvoju slovenskega naroda, s poudarkom na tistih razdobjih, ki so bistvena za njegovo socialno in nacionalno osveščanje.²⁰ Nekatere Brodarjeve formulacije so sicer sad političnih sodb posameznih enostranskih ocen mednarodnega revolucionarnega gibanja v tem času, toda jedro razprave razodeva globokoumno domišljeno presojo, ki presega svoj čas in svoje okolje in vodi naravnost do vsebinskega in idejnega koncepta »Speransa«. V tej zvezi naj opozorimo na zaključno sekvenco članka v Književnosti, ki se odraža pozneje v celotnem Kardeljevem obravnavanju nacionalnega vprašanja do »Speransa« kot izhodišče in kot vodilo: »Marksisti smo na stališču, da ima vsak narod pravico do samostojnega življenja, toda tako svobodo je mogoče pribojevati le z vztrajno borbo delovnega ljudstva, kajti kakor smo videli nacionalni problem v svojem jedru ni, kulturni problem, marveč socialni. Zato se kot hegemon v tem boju vedno bolj uveljavlja proletarijat.« In v soodvisnosti s pravkar povedanim naj dodamo še, da je Edvard Kardelj smatral kot potrebno ob koncu tega svojega znanstveno zasnovanega članka — že tedaj — pojasniti tudi njegov širši družbeni aspekt, pa je zapisal: »Naša dialektična spoznanja glede nacionalnega vprašanja pa so s temi ugotovitvami prenehala biti samo znanstvena spoznanja, marveč so postala orožje delavskega razreda v boju za rešitev tega vprašanja«. Tako je pravzaprav Edvard Kardelj v tem zgodnjem obdobju izhajanja prvega letnika Književnosti (1932 in 1933) z drugačnimi besedami povedal tisto, kar je ponovil leta 1957 v uvodu k drugi izdaji »Speransa« — da se mu je celotno obravnavanje problemov nacionalnega vprašanja porajalo kot neposreden odziv na politično prakso in še posebej »Sperans« kot prispevek h konkretni politični akciji.

Od Brodarja do Speransa pelje strma pot Kardeljevega revolucionarnega delovanja v vrstah KPJ. V tem času je napisal niz razprav, politično direktivnih člankov, razmišljanj in analiz, in vedno znova se je loteval obravnave problema slovenskega narodnega vprašanja. Znamenit je v zgodovini njegov referat, ki ga je prebral leta 1934 na pokrajinski konferenci KPJ za Slovenijo v Goričanah,²¹ izjemen dokument je poročilo, ki ga je Kardelj kot dopolnilo in razširitev goričanskega referata decembra istega leta napisal na sedežu CK KPJ na Dunaju,²² tik pred svojim odhodom v Moskvo. Na žalost nam njegova predavanja na Mednarodni Leninski šoli in na KUNMZu v Moskvi, ki jih je oddržal v letih 1935 in 1936, niso dostopna, pač pa nam Kardeljevo živo, ustvarjalno misel ob obravnavi slo-

¹⁹ Kardelj je poudarjeno razglasil, da gre za razredni značaj resnice. V tej svoji ostro zarisani analizi Vidmarjevega dojemanja življenja je ugotavljal in trdil, da vodi Vidmarja »metafizično, statično pojmovanje sveta ... do najkontradiktornejših rezultatov« itd. Josp Vidmar je v intervjuju, ki ga je podal Slavku Frasu (Delo, 12. februarja 1979) ugotavljal, da je Kardelj knjigo ostro ocenil z znanstvenega stališča in je svojo reakcijo na to oceno sledeče formuliral: »Temu nisem prisojal velikega pomena, kajti zame ni bila knjiga nikakšen poskus nečesa znanstvenega, temveč je bila samo čustvena reakcija na situacijo, v kateri smo bili, in v kateri sem hotel poudariti, da vztrajam pri tem, da smo samostojen narod. Kardelj se je postavil v svoji oceni na marksistično stališče glede narodnosti. Meni je očital, da gledam biološko na narodnost, da premalo upoštevam sociološki moment.«

²⁰ Zanimivo je ob tem pričevanje dr. Bratka Krefta (izjava pri avtorju), ki se spominja, kako je ožje uredništvo Književnosti, dejansko skupina pokrajinskega komiteja partije in najožjih sodelavcev revije (Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Dušan Kermavner, Stane Kraševc, Bratko Kreft, Boris Ziherl) v teku objave diskutiralo o posameznih izraženih stališčih in celotni smeri razprave.

²¹ Pokrajinska konferenca, oddržana 16. septembra 1934, referat objavljen v Teoretični prilogi slovenske izdaje Komunista, avgust—december 1974.

²² Poročilo Levca, Dunaj, 2. decembra 1934, Zgodovinski arhiv CK ZKS, fond Kominterne, št. mikrofilma 123/1 — 25.

venskega narodnega vprašanja izpričuje »Manifest Ustanovnega kongresa KPS«, aprila 1937.²³ V tej celoti Kardeljevega obravnavanja problemov slovenskega narodnega vprašanja, ki se ves čas seveda vgrajuje v kompleksno obravnavanje nacionalnega vprašanja v sklopu KPJ, in v razsežnostih ostale Kardeljeve publicistike v tem obdobju lahko sledimo pol desetletja potekajočemu in zelo razvejanemu ustvarjalnemu procesu. Prav gotovo je Kardelj bolj slutil kot se je tega zavedal, kolikšna pot se v obravnavi slovenskega nacionalnega vprašanja odpira pred njim, ko je pisal nadaljevanja svojega prvega sestavka v Književnosti, čeprav je tedaj, leta 1933, opravičujoč ezopovski jezik v svoji razpravi, ugotavljal: »Marsičesa sem se mogel komaj dotakniti, marsikaj sem moral popolnoma izpustiti... a čitatelj, ki je pazno sledil izvajanju mojega članka, ne bo razumel samo tega, kar sem napisal, marveč tudi ono, kar sem mislil napisati. Kasneje se bo treba na ta problem (slovenskega narodnega vprašanja, op. F. F.) še povrniti«. Dejansko se je k njemu vračal vse življenje.

²³ Prvi, Ustanovni kongres KPS, v noči od 17. na 18. april 1937 na Cebinah.

Bogo Grafenauer

OB ŠTIRIH IZDAJAH »SPERANSA«

(Primerjalna študija¹)

Edvard Kardelj je ob sklepu predgovora »Ob drugi izdaji« sam kratko poudaril dvojni značaj svoje knjige »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Označil jo je kot »karakterističen dokument svoje dobe« — prvič kot »dokument borbe demokratičnih sil našega ljudstva na čelu s Komunistično partijo za nacionalno osvoboditev, za ljudsko demokracijo in socializem« in s tem za »prepričljiv dokaz kontinuitete v politiki Komunistične partije v letih pred vojno, med vojno in revolucijo in po zmagi revolucije«, — in drugič kot »poskus marksistične osvetlitve nekaterih momentov naše nacionalne zgodovine, ki so jih v slovenskem zgodovinarstvu pod vplivom vladajočih reakcionarnih ideologij subjektivno tolmačili, podcenjevali ali precenjevali« in s tem kot »dokument naporov revolucionarne generacije med obema vojnama, da se afirmira tudi na področju idejne borbe in kulturnega napredka.«²

Seveda pa opozarja že sklep »Predgovora« k prvi izdaji, da avtorju nista bili obe navedeni karakteristiki dela enako pomembni: medtem ko je sam zelo kritično omejil svoje namene in dosežke kot zgodovinske »obravnave našega narodnega vprašanja« (»zaveda se, da je to delo samo nepopolen uvod v raziskovanje tega vprašanja, napravljen na podlagi zelo omejenega materiala, pri čemer je ostala cela vrsta problemov samo površno in hipotetično obdelanih«), izrazito podčrtuje drugo stran svojega dela: ker pri slovenskem narodnem vprašanju pred drugo svetovno vojno ni šlo »samo za imperalistične konstelacije, ki so le trenutnega pomena« in prav tako navznotraj ne »le za trenutne strankarske kombinacije«, marveč za »tiste družbene konstante, na tleh katerih se odigravajo burni dogodki sedanjosti«, prav zato »je potrebno, da kritično pregledamo razvoj slovenskega narodnega vprašanja na posameznih stopnjah slovenske druž-

¹ Studija se opira na delo, ki se je razvijalo skozi dvajset let in ki je v glavnem neobjavljeno: Takoj po izidu 2. izdaje (1957) sem si ob primerjavi s 1. izdajo napravil natančen pregled tekstnega razmerja obeh, bodisi glede tega, kaj je v prvi izpuščeno, bodisi glede tega, kaj je v drugi dodano ali spremenjeno; ker gre — razen novega uvoda — za zelo komplicirano razmerje (včasih gre za vstavke ali izpuščanje daljšega besedila, tudi po več strani, včasih le za kake stavke, včasih tudi le za besedo ali nekaj besed, ki pa očitno niso nepomembne) ostajajo rezultati te primerjave v podrobnostih dokumentirane le v obeh knjigah moje knjižnice; njihova uporaba bi bila za vsakogar razen mene toliko težja, ker so na robu 2. izdaje še različne druge pripombe stvarnega značaja, zvezane s pripravo ocene knjige. Vrnil sem se k vprašanju konec 1. 1967, ko me je v imenu Državne založbe Slovenije in avtorja naprosil tedanji urednik DZS Franček Šafar — ker so izrazili prevajalci knjige v nemščino (izšlo pod naslovom »Die Viertelung. Nationale Frage der Slowenen«, Wien—Frankfurt—Zürich 1971) pomisleke menda ob štirih formulacijah (ob dveh neutemeljeno) — naj bi podal svoje mnenje in predloge za stvarne popravke, pri čemer naj ne bi zajel širših, konceptualnih vprašanj: 20. II. 1968 sem v prvem pismu (9 str.) poslal pripombe k 2. izdaji, 30. III. v drugem pismu (6 str.) še pripombe, ki sem si jih zapisal ob vnovični primerjavi obeh prvih izdaj in predelane poglavja o reformaciji v Novem svetu 1951. Na tej podlagi je v počitnicah 1968 nastal poskus sintetiziranja tega dela («Studija o delu: primerjava, analiza, ocena»), po zapisu 24 str. tipkopisa je ostal nedokončan — pokazalo se je preveč vprašanj ali nejasnosti, da bi bilo takšno študijo primerno objaviti. Tretja stopnja se je začela z objavo 3., po mojih pripombah v obeh omenjenih pismih delno popravljene ali spremenjene izdaje. Tedaj sem januarja 1970 v okviru prireditve DZS knjigo kratko predstavil (4 str., besedilo ni bilo objavljeno, je pa po vsebini zajeto v poznejši objavljeni oceni). Ob 3. izdaji je bila nato napisana ocena (septembra in oktobra 1970), objavljena v ZC XXIV, 1970, 312—333, vse doslej edina stvarna in kritična analiza tega pomembnega Kardeljevega dela. Vsi zgoraj navedeni rokopisi so deponirani v Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa na SAZU, seveda pa jih ni mogoče uporabljati brez mojega posebnega dovoljenja. O vseh rezultatih primerjave seveda tudi tu ni mogoče podati obračuna, ker je razmerje izdaj preveč zamotano — to bi bilo mogoče v celoti pač le v (ne zelo preprosti) »kritični« izdaji knjige, kakršne pa poznamo doslej seveda le ob različnih literarnih delih.

² II/LXXVI sl. (poslej bom v opombah navajal izdaje preprosto z zaporednimi rimskimi številkami, za črtico pa njihove strani).

be, vso našo dosedanjo politiko ter da na podlagi rezultatov take teoretične analize gradimo perspektivo za sedanjost in bodočnost».³

Z istim temeljnim poudarkom se začne tudi predgovor ob drugi izdaji, kjer avtor takoj poudari, da mu ni bil »prvenstveni namen napisati razpravo s pretežno zgodovinskoraziskovalnimi nagibi, marveč izrazito politično-teoretično delo, prispevek h konkretni politični akciji« KPJ v Jugoslaviji sploh in KPS v Sloveniji posebej; seveda pa tako, da hoče delo »zbrati zgodovinske in teoretične argumente za neogibnost revolucionarne akcije pod vodstvom delavskega razreda«.⁴ In prav ta pot »analize konkretnih družbenih in političnih razmer« ter »konkretnih zgodovinskih procesov« k teoretičnemu pretresu »aktualnih političnih smotrov« in »pri pojasnjevanju in razumevanju aktualnih problemov, pred katerimi so (sc. 1938/39) stali slovenski ljudje«, je vendarle povezala delo tudi s tretjim aktualnim ciljem, z odkrito in na nekaterih mestih dosti ostro »kritično obravnavo vrste tez slovenskega zgodovinarstva, ki so pomanjkljive, enostranske ali zgrešene in ki so kot take nastale predvsem pod vplivom socialnih in političnih interesov družbenih razredov in slojev ter ideologij, ki so v preteklosti dominirale v slovenskem kulturnem in političnem življenju«.⁵ Tako je ob Speransovem namenu, »da bi prispeval k uvajanju marksistične dialektične metode v analizo zgodovinskih procesov pri nas«⁶ nastalo tudi izjemno pomembno slovensko zgodovinarsko delo in ne le delo, ki bi zgodovinarju pomagalo, kot marsikatero drugo.

V prvem in doslej edinem obsežnejšem kritičnem pretresu in analizi, ki ju je doživela v našem zgodovinopisju knjiga po svoji tretji izdaji,⁷ sta bili — ne glede na opozorilo na kritične razprave, ki so tekle dotlej v slovenskem zgodovinopisju o nekaterih Kardeljevih tezah⁸ in ne glede na lastne kritične opombe tudi ob tretji izdaji knjige — z vsem priznanjem poudarjeni »kot bistveno nov prijem s celotnim načinom svoje analize kot tistem delu« predvsem dve značilnosti zgodovinske argumentacije v Speransovi knjigi (na obe je na več mestih naravnost opozarjal tudi avtor sam): »Zgodovinske procese in pojave sistematično vzporeja... s sočasnimi družbenimi strukturami (Kardelj navaja v zvezi s tem »delovanje osnovnih družbenih sil, ekonomskih procesov, političnih gibanj, zlasti... gibanje ljudskih množic«⁹) in skuša na ta način razjasniti zgodovinski mehanizem njihovega temelja in delovanja«.¹⁰ To bistveno metodološko razširjenje in poglobitev sta postala za slovensko zgodovinopisje teoretično in praktično izredno pomembna in se jasno izražata v marsičem v njegovem današnjem stanju, čeprav gotovo tudi še danes postavljata mnoge še nerazrešene naloge. Drugo tako metodološko opozorilo, prav takó bistveno in pomembno tudi danes, je opozorilo na »nesorazmerje med rezultati na področju literarne zgodovine in splošne socialne zgodovine«, ki ga opredeljuje Kardelj kot »neko vrsto hipertrofije vpliva literarne zgodovine na slovensko zgo-

³ I/9 sl.

⁴ II/XIII sl.

⁵ II/XXVIII, delno še ostreje XXIX—XXX.

⁶ II/XXVIII, podobno LXXVI (»poskus marksistične osvetlitve nekaterih momentov naše nacionalne zgodovine, ki so jih v slovenskem zgodovinarstvu pod vplivom vladajočih reakcionarnih ideologij subjektivno tolmáčili, podcenjevali ali precenjevali«).

⁷ B. Grafenauer, ZC XXIV, 1970, 312—333; vse drugo so bila le poročila, tudi ono M. Mikuža v NSod V, 1957, 930—938, čigar razmerje do kritičnosti kaže kmalu na začetku izjava, da »so v tej (drugi) izdaji popravljena, dopolnjena ali izpuščena vsa tista mesta iz prve izdaje, spričo katerih bi mogel zgodovinar le postaviti nekaj kritičnih pripomb«; takšnih ali podobnih brezrezervnih poročevalskih formulacij bi bilo mogoče navesti še več v različnih poročilih.

⁸ ZC XXIV, 1970, 315 (o etnični skupnosti Karantancev, srednjeveški kolonizaciji in germanizaciji, razmerju kmečkih uporov in reformacije, nekaterih vprašanj razvoja v letih revolucije 1848/49, slovenskem političnem življenju v šestdesetih letih 19. stol. in o taborskem gibanju — nekatere opombe v tem pogledu je sprejel tudi avtor sam v tretji izdaji svoje knjige).

⁹ II/XXX.

¹⁰ ZC XXIV, 1970, 313; isto presojanje metodologije je izraženo v oceni še na več mestih.

dovinarstvo«, pri čemer »se zelo pogosto pozablja, da je bilo književno kakor sploh vsako kulturno ustvarjanje predvsem ena izmed manifestacij osnovnih družbenih procesov in idejnega gibanja, ki so ga ti procesi sprožili, in šele kot tako — in kolikor je seveda predstavljalo objektivno vrednost — je samo vplivalo na svojo dobo«. ¹¹ Opozorilo, ki je posebej pomembno tudi danes za neopravljeno metodološko razpravo o opredelitvi in pristopu k različnim sodobnim »kulturološkim« načrtom, pogosto v svojih opredelitvah povsem odtrganih od družbenozgodovinskih temeljev.

To so zelo kratko povzeta najbistvenejša metodološka izhodišča, ki dajejo Speransu izjemen pomen v sodobnem slovenskem zgodovinoписju. Posebna naloga tega kratkega pregleda pa je prikaz — omejen na najbistvenejše poteze — kako se je razvijala knjiga, nastala iz teh izhodišč, od svoje prve do četrte izdaje.

Zgodovinsko mesto Speransa — da zgradi s pomočjo »politično-analitičnega komentarja k splošno znanim zgodovinskim dejstvom oziroma splošno sprejetim zgodovinskim domnevam« ¹² o slovenski preteklosti idejni temelj za zbiranje slovenskega ljudstva (da bi knjiga dokazala »s stališča elementarnih nacionalnih interesov slovenskega ljudstva... potrebo povezovanja slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja znotraj slovenskih in jugoslovanskih okvirov z revolucionarnim gibanjem delavskega razreda in z njegovo Komunistično partijo, v mednarodnih okvirih pa z antiimperalističnimi silami, zlasti s Sovjetsko zvezo, ki je bila njihovo glavno oporišče«) in da udari »plat zvona« kot »znamenje za napad na sovražnika« ¹³ — se z ene strani na poseben način kaže v zgodovinski praksi vrha dosežanje slovenske zgodovine, Osvobodilni fronti in narodnoosvobodilnem boju, z druge strani v nekaterih posebnih potezah vsebine te knjige. V teoretičnem uvodu obravnava vprašanje naroda kot časovno omejenega zgodovinskega pojava za tedanji čas razumljivo izhajajoč iz Stalinove opredelitve, ¹⁴ a vendar v »slovenski« razpravi, se pravi v kritičnem pretresu vseh teorij, ki so se dotlej uveljavljale pri nas (kolikor mu je bila znana njihova oblika in dokumentacija), ¹⁵ in ob zavračanju teh teorij, ki se je že opiralo v največji meri na dejstva slovenske preteklosti in sodobnosti. Obdobje do slovenskega narodnega prebujenja, t. j. do začetka nastajanja slovenske narodne zavesti (do začetka 19. stoletja le na kulturnem in jezikovnem, šele od srede 19. stoletja naprej tudi na političnem področju), ¹⁶ je bilo zajeto le v obliki kratkega pregleda temeljnih družbenih tokov in struktur: pri tem je — pač po vzoru slovenskega zgodovinoписja in zlasti literarne zgodovine do 1938 — obsežneje zajeta le reformacija, ob njej pa so v oceni zgodovinskega pomena različnih pojavov močno podčrtani še kmečki upori

¹¹ II/XXX; ZC XXIV, 1970, 325.

¹² II/LXXVI.

¹³ II/XIII sl.; I/234.

¹⁴ »da je narod, zgodovinsko nastala, stalna skupnost jezika, gospodarske povezanosti, ozemlja in duševnega ustroja, ki se izraža v posebnosti kulture«, I/27; J. V. Stalin, Sočinenija 2, 1946, razprava Marksizem i nacional'nyj vopros (1913), 296: »Nacija jest istoričeski složivšajasja ustojčivaja obščnost ljudej, vozniškšaja na baze obščnosti jazyka, territorii, ekonomičeskoj žizni i psihičeskogo sklada, pojavljajuščegosja v obščnosti kulturny«.

¹⁵ Glede tega je D. Kermavner pozneje pokazal, da je Gumpłowicseva sodba o narodnostnem vprašanju v Avstro-Ogrski vendarle precej bolj kompleksna, kakor je sodil Kardelj po citatih v Krekovem Socializmu, prav tako pa je Fr. Klopčič opozoril na to, da je teorijo o personalni narodnostni avtonomiji v avstrijskem prostoru prvi postavil Etbin Kristan (gotovo na temelju tržaškega položaja) in ne Renner.

¹⁶ Za srednji vek prim. teoretično in konkretno glede jugoslovanskih narodov in glede Slovencev posebej B. Grafenauer, Etnična struktura in zgodovinski pomen jugoslovanskih narodov v srednjem veku, ZC XIX—XX, 1965—1966, 103—114, in XXI, 1967, 7—48 (vse besedilo, vendar ne z vsem besedilom opomb, tudi v nemškem prevodu Die ethnische Gliederung und geschichtliche Rolle der westlichen Südslawen im Mittelalter, Ljubljana 1966, večji del pa v JIC V/1—2, 1966, 5—36, Pitanje srednjovekovne etnične strukture prostora jugoslovanskih narodov i njenog razvoja; za 18. in prvo polovico 19. stoletja gl. B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda V, Ljubljana 1974 (2. izd.), 123—136, 195—204, 314—325, za prelom sredi 19. stoletja zlasti Fr. Zwitter, Slovenski politični prerod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike, ZC XVIII, 1964, 75 do 153.

kot težišče revolucionarne energije slovenskega ljudstva po zatrtju reformacije.¹⁷ Prava konstrukcija dela pa se začinja vendarle šele po kratkem prikazu osamljene in neizpolnjene napovedi 16. stoletja s sklenjeno analizo družbenozgodovinskih temeljev slovenskega narodnega prebujenja in gibanja od 18. stoletja naprej. Avtor skuša zajeti vsak pomembnejši premik v gospodarski strukturi in njenem družbenem izrazu ter povezati z njimi vsa pomembnejša idejna in politična gibanja pri nas. Pri tem ima revolucija 1848/49 skorajda nekaj ključni pomen za obravnavanje vse slovenske zgodovine med 18. stoletjem in tridesetimi leti 20. stoletja: analiza gospodarskih in družbenih premikov v stoletju pred marčno revolucijo je uvod v razumevanje moči protirevolucionarnih sil v meščanstvu naroda, ki mu je mogla dati vse le revolucija; analiza istih strani slovenskega razvoja in posebej slovenske politike po letih marčne revolucije pa najde marsikje razlago prav v zvezi s stališči slovenskega meščanstva v marčni revoluciji in z značajem, ki naj bi si ga pridobila slovenska politika ob tem zgodovinskem prelomu.¹⁸ Oboje hkrati — vloga slovenskega meščanstva v marčni revoluciji ter usodne posledice te vloge — pa pomeni napotilo za drugačno ravnanje slovenskega naroda v bližajoči se novi revoluciji, ki jo bo nosil novi razred proletarcev. Za vsakdanjo rabo Speransa v razmerah neposredno pred usodno zgodovinsko uro za Slovence, ki se nam je 1939 hitro in neizogibno približevala, je bila vsa ta zgodovinska konstrukcija gotovo do kraja domišljena, pa tudi zgodovinsko smiselna in po dotedanjem znanju o slovenski zgodovini (zlasti po Ivanu Prijateljju, nekoliko manj po Dragotjnu Lončarju) utemeljena in učinkovita.

Glede na tedanje znanje o slovenski zgodovini in še posebej glede na potrebe slovenskega življenja med 1939 in 1941/42 ostaja Speransova zgodovinska konstrukcija seveda nepremakljiv in tehten prispevek k našemu narodnoosvobodilnemu boju. Vendar pa je treba povedati, da v dveh pogledih ni v celoti vzdržala zgodovinske kritike, odkar se je naše zgodovinske napotilo prav v marksističnem smislu k globljim analizam in podrobnejšim pretresom slovenske preteklosti v 19. stoletju. Z ene strani je bila premočno vnaprej usmerjena po Engelsovih sodbah o majhnih slovanskih narodih iz srede 19. stoletja, ki so bile glede na resnični zgodovinski razvoj že tedaj neresnične in zastarele, teoretično odvisne predvsem od Heglove filozofije in drugačne skušnje francoske revolucije v Alzaciji.¹⁹ Z druge strani je pokazalo zgodovinsko raziskovanje zadnjih desetletij (predvsem delo Fr. Zwitterja, Vasilija Melika in Janka Pleterskega), da so od srede 19. stoletja do tridesetih let 20. stoletja kvantitetne razlike med več posameznimi obdobji tolikšne, da je treba računati pri razlagi družbenih gibanj in političnih teženj z različnimi družbenimi mehanizmi ter razlagati slo-

¹⁷ Pri tem sta ostala preveč ob strani v prvem delu srednjeveške zgodovine karantanska etnična skupnost in njen pomen, v 15. in 16. stoletju pa veliki slovenski kmečki upori (prim. B. Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem*, Ljubljana 1974), pri čemer je treba povedati, da Speransu kljub poudarjanju pomena kmečkih uporov njihov značaj ni bil (in po stanju tedanjega zgodovinskega znanja tudi ni mogel biti) še do kraja jasen, sicer jih ne bi mogel označiti kot »neštete upore«, ki da »so se razkropili po krvavih spontanah akcijah brez jasnega cilja«, oz. kot »vrsto lokalnih revolucionarnih akcij z zelo omejenimi cilji, ki so le redko segale preko meja reform v okviru fevdalne družbe«, 1/59 sl.

¹⁸ V bistvu isto pojmovanje slovenskega družbenega in političnega razvoja stoji tudi v ozadju nekaj razprav Borisa Kidriča o tem zgodovinskem obdobju: »Evropske krize in slovenski narod«, »Pripombe k slovenski literarni zgodovini« in »Lik slovenske inteligence med Prešernom in Levstikom, Zbrano delo I, Ljubljana 1958, 72—141.

¹⁹ Prim. B. Grafenauer, *ZC XXIV*, 1970, 327—333; R. Rosdolsky, *Engels und das Problem der geschichtlichen Völker*, *Archiv für Sozialgeschichte IV*, 1964; E. Redžić, *Prilog razmatranju Engelsove teorije o istorijskim i neistorijskim narodima*, Tokovi i otpori, Sarajevo 1970, 9—40; isti, *Austronmarksizam i jugoslovansko pitanje*, Beograd 1977; M. Britovšek, *Zgodovinski oris stališč Marxa in Engelsa do slovanskih narodov*, *Teorija in praksa* 1971, Simpozij — aktualnost misli Hegla, Marxa, Engelsa in Lenina v družbenem življenju in znanosti XX. stoletja, Ljubljana 1971, 266—297; prav tam E. Redžić, *Engelsove teze o neizgovinskih narodih in njegovi pogledi nanje*, 298—305.

venski politični razvoj bolj neposredno iz vsakokratnega okvirnega položaja in domačih družbenih struktur (ki so se ves čas spreminjale), znatno manj pa iz ustaljenih značilnosti, ki naj bi se izoblikovale v letu marčne revolucije ter neposredno po njej. To se kaže zlasti ob analizi volilnih rezultatov v obravnavanem času. To so rezultati prav tiste raziskovalne poti, na katero je slovenske zgodovinarje kot prvi s svojim delom opozoril in napotil Edvard Kardelj.²⁰

Edvard Kardelj je sprva po vojni mislil na temeljito predelavo in dopolnitev tega dela. V prvih letih po vojni sta mu v Beogradu napisala svoje pripombe k prvi izdaji prof. Fran Zwitter in pokojni Dušan Kermavner (to vem po ustnem obvestilu obeh). Toda ob vsem nujnejšem delu, ki ni dopuščalo odloga, sta v teh letih dozoreli do formulacije le dve ločeno objavljene poglavji (»Prešernovo mesto v politični zgodovini slovenskega naroda« v brošuri ob stoletnici Prešernove smrti, Ljubljana 1949, ter »Reformacijsko gibanje v luči slovenskega narodnega vprašanja«, napisano ob štiristoletnici prve slovenske knjige, Novi svet VI, 1951, 865—884),²¹ ki sta bili v drugi izdaji obe uporabljeni, čeprav ne brez novih sprememb. Ne le zaradi pomanjkanja časa, marveč tudi zaradi ohranitve »barve časa, v katerem in zaradi katerega je nastalo«, se je nato odločil, da delo obravnava v glavnem kot »dokument« in naj bi »v bistvu ostalo takšno, kakršno je bilo«, z le nekaterimi izjemami, na katere posebej opozarja: najprej na razvezavo »ezopovega jezika«, ki ga je delu vsilila cenzura stare Jugoslavije (z vgraditvijo citatov iz klasikov marksizma, ki so 1938/39 morali biti izpuščeni ali samo nakazani; z dopolnitvijo označb velikosrbske hegemonije, nemškega in italijanskega fašizma, odprtih označbah dela Komunistične partije Jugoslavije in tedanjega razmerja do Sovjetske zveze in tako naprej); z novim uvodom, ki obravnava slovensko narodno vprašanje neposredno pred drugo svetovno vojno (med 1939 in 1941), v narodnoosvobodilnem boju in po osvoboditvi (posebej v okviru še nerazrešenih vprašanj — zaradi ostankov starih družbenih in miselnih struktur — v okviru vse Jugoslavije) obenem pa označuje tudi bistvene spremembe knjige v drugi izdaji; poleg tega z dvema revizijama starega besedila — o Stalinovem pojmovanju nacije in v zvezi z drugačno ocenitvijo dela Janeza Kreka in krščansko-socialnega gibanja.

Mislím, da je Kardeljeva označba obravnavanja tega dela — da gre sicer v bistvu le za dopolnjevanje »z zgodovinskimi podatki, ki močneje podčrtujejo ali ilustrirajo postavljene teze« — povsem pravilna v tem smislu, da so temeljne teze prvotnega »Speransa« razen v navedenih primerih ostale v bistvu nespremenjene. Vendar moram povedati, da sem imel posebej pri nekaterih poglavjih ob primerjavi prve in druge izdaje tudi sicer vtis, kot da je šlo za pisanje na novo, kljub nespremenjenim tezam.²² Drobni sprememb je seveda mnogo v vsej knjigi, v bistvu predvsem za redigiranje z navedenimi Kardeljevimi označbami gre pa vendarle samo pri štirih poglavjih (Slovenski narod v buržoaznodemokratski revoluciji, No-

²⁰ Več o vseh stvareh sem zapisal v svojih pismih in v objavljeni oceni, navedenih v 1. opombi; o vprašanju Hrvatov v letih revolucije 1848/49 prim. tudi J. Sidak, »Narodna zahtjevanja« od 25. ožujka — program hrvatske Cetrdesetosme, v knjigi Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848—49, Zagreb 1979, 55—57, čeprav je tu razlika med 2. in 3. izdajo Speransa podcenjena in avtor ni upošteval, da se v 3. izdaji nanaša Kardeljeva označba hrvatske politike predvsem na politično prakso, ne pa na formulacijo »narodnih zahtjevanj« samih, kot je veljalo to v 1. in 2. izdaji.

²¹ Kardelj je o tem pisal še večkrat, prim. zlasti govora ob 400-letnem jubileju slovenske knjige v Slovenskem poročevalcu 11. IX. 1951 ter ob petstoletnici začetka slovenskih kmečkih uporov v Delu 17. VI. 1974.

²² Pri nekaterih novih delih besedila se povsem jasno vidi tudi uporaba zgodovinarskih del, ki so mlajša od prvotnega Speransa, tako glede obsežnega novega besedila o kmečkih uporih, glede pomena Linharta kot zgodovinarja in še ponekod.

tranja diferenciacija slovenskega narodnega gibanja, Pod pritiskom fašistične ekspanzije, Bodočnost slovenskega naroda), pri katerih se je obseg povečal le za nekaj odstotkov starega besedila. Prva tri poglavja (prvi dve tudi s konceptualno novima naslovoma »Od plemena do fevdalnega ljudstva«, »Križa fevdalnega sistema in revolucija slovenskih kmetov« ter tretje poglavje »Obdobje narodnega prebujenja«) imajo pa bistveno povečan obseg (prvo za skoraj dve tretjini, drugo za 250 % in tretje za eno tretjino prvotnega obsega), zlasti drugo pa kaže tudi nekatere pomembne spremembe pri ocenjevanju reformacije z ene in kmečke puntarije z druge strani (čeprav je povzročilo združevanje starega in novega besedila pri tem nekatere nejasnosti in nedorečenosti). Končno sta močno povečani tudi poglavji »Slovenci v imperialističnem obroču« (za tretjino — zlasti z novim besedilom o Kreku in njegovem gibanju) ter »Slovenci v Jugoslaviji« (na dvojni obseg — z dopolnili označb političnih strank in političnih tokov, ki jih pač cenzura 1938/39 ni dopuščala), seveda pa gre pri teh dveh poglavjih za sicer obsežne dodatke, ki pa jih je avtor v svojih označbah predelave v resnici zajel.

Količkaj podrobnejši pregled sprememb besedila je seveda v tem okviru nemogoč. Zahteval bi obsežne utrujajoče citate vzporednega besedila prve in druge izdaje. Nekaj malega od tega je bilo objavljeno v moji oceni v Zgodovinskem časopisu.²³ Zaradi tega se bom omejil le na opozorilo na nekaj najbistvenejših konceptualnih sprememb: Brez dvoma je v tem pogledu najpomembnejše teoretično obravnavanje postanka in pojma naroda, ki ima težišče v mehanizmu družbene delitve dela epohe kapitalizma z vsemi njenimi posledicami in izrazi v jeziku, kulturi in zavesti. Čeprav je v drugi izdaji »Speransa« to obravnavanje ostalo še nedokončano in ne do kraja jasno, vendar je treba reči, da šele to pojmovanje odpravlja stalinsko pretirano povezovanje narodnega vprašanja le s kmečkim in povezuje to vprašanje tudi s proletariatom kot nosilcem njegovega razreševanja v obdobju zloma kapitalizma in nastajanja socialistične družbe. V tem je tudi poglavitni pomen Kardeljeve nove razrešitve teorije narodnega vprašanja: odgovor na vprašanje, ki ga zastavlja zgodovina našega časa. V srednjeveškem obdobju je bistvena vgraditev — pač ob vlogi Karantanije v slovenskem razvoju — spoznanja o neki fevdalni obliki elementov zavesti na temelju jezikovnega, kulturnega in etničnega zblíževanja, v obdobju od 16. do 18. stoletja v marsičem dopolnjeno in poglobljeno obravnavanje reformacije ter obsežna in nova vgraditev kmečkih uporov in njihove nove ocene v staro besedilo. Pozneje gre marsikje za manjše dodatke ali tudi za preciziranje ocene (samo kot primeri: o Linhartu kot zgodovinarju, germanizaciji v 19. stoletju, Levstiku, taborih, Preporodovcih), ponekod tudi z razlikovanjem glede istega zgodovinskega pojava pri Slovencih in kakem drugem jugoslovanskem narodu (npr. o ilirizmu, ki je bil v prvi izdaji presojan le po svojem pojavu pri Slovencih, razlikovanje o njegovem pomenu pri Slovencih in Hrvatih), včasih so tudi kake stare ocene izpuščene (npr. o ustavitvi Italijanov 1918 pri Vrhniki). Drobni sprememb je kakor rečeno, mnogo. Pri tem se je v tej izdaji primerilo, žal, tudi preveč fakto-grafskih pogrškov, nekaterih tudi težjih (npr. o ustaljenosti slovenskih etničnih meja »skozi vso fevdalno dobo«,²⁴ kar je povzeto vsekakor po naši romantični fazi zgodovinskega, ki je veliki umik slovenskih etničnih meja v srednjem veku povezovala s frankovsko osvojitvijo slovenskega ozemlja,

²³ ZC XXIV, 1970, 316—318; pri tem gre res za eno izmed temeljnih na novo oblikovanih vprašanj — »vprašanje o bodočnosti naroda«.

²⁴ II/172.

kar pa se je že po preiskovanju Franca in zlasti Milka Kosa izkazalo kot neutemeljen mit). Oboje poudarjam posebej kot opozorilo tistim, ki pogosto Kardeljevo besedilo iz 2. izdaje navajajo kot besedilo iz l. 1938, kar posebej zunaj slovenskega sveta ni tako redko, ker imajo drugod v Jugoslaviji večinoma prevedeno le drugo izdajo »Speransa«.

Tretja izdaja je delno dokumentarnejša (tako je predgovor v 1. izdajo, ki je bil v 2. izdaji v marsičem spremenjen, ponatisnjen spet v prvotni obliki kot dokument brez vsake spremembe, enako je ponatisnjen seveda tudi predgovor v 2. izdajo), delno pa tudi v podrobnostih popravljena (na blizu 100 mestih na podlagi mojih pripomb, medtem ko je približno tretjino pripomb avtor odklonil in sem moral prav zaradi tega napisati svojo oceno v Zgodovinskem časopisu tudi o teh vprašanjih). S temi izjemami je v bistvu ohranjeno staro besedilo druge izdaje. Pomembnih konceptualnih dopolnil ali sprememb je le nekaj: Najpomembnejše je pač bistveno dopolnilo o mehanizmu nastajanja narodov ter ugotovitev o obstojnosti narodne ideje po njeni zmagi,²⁵ kajti ob teh dveh dodatkih postaja Kardeljeva opredelitev narodnega vprašanja bistveno nazornejša, kot je bila v drugi izdaji. Med redkimi takšnimi novostmi iz slovenske zgodovine, ki segajo na področje zgodovinskih koncepcij, bi posebej opozoril le na dopolnjeno in zaostreno sodbo o Tumovem in sploh avstromarksističnem pojmovanju naroda, na omejitve in omilitve prejšnje sodbe o Ivanu Prijatelju v podobnem vprašanju, na pomembno spremembo in dopolnilo sodbe o Hrvatih v začetnem obdobju marčne revolucije in na prav tako pomembne spremembe besedila o taborskem gibanju.

Četrta izdaja je natančen ponatis tretje, brez vsakih sprememb (tako da celo nekaj tiskovnih napak ni popravljenih).

Po svoje bi bila gotovo za Kardeljevo pojmovanje končnega besedila knjige pomembna še primerjava tretje izdaje z njenim skrajšanim nemškimi prevodom (*Die Viertelung. Nationale Frage der Slowenen*, 1971), vendar ta še neopravljena naloga ostaja prihodnjim raziskovalcem.

²⁵ III/118—121, 122.

Ignacij Voje: ZAKLJUČEK IZREDNEGA OBČNEGA ZBORA

Čeprav je bila s strani nekaterih udeležencev našega zbora izražena želja, da bi vsebinsko obogatili program z diskusijskim prispevkom, nam omejeni čas in značaj zbora tega ne dovoljujeta. Kljub temu pozivam vse, ki bi želeli dopolniti sliko o pomenu Speransa za naše zgodovino-pisje, da pošljejo svoj diskusijski prispevek na uredništvo Zgodovinskega časopisa. Zgodovinsko društvo za Slovenijo bo posvetilo 40-letnici izida Speransa posebno številko revije, kjer bodo objavljeni vsi štirje referati.

Prejeli smo še naslednje obvestilo. Družbeno-politične organizacije skupščine občine Domžale in Kulturna skupnost Domžale so skupaj s krajevnimi družbeno-političnimi organizacijami na Viru sklenile odkriti v okviru letošnjih praznovanj partijskih jubilejev spominsko ploščo na hiši nekdanje Veitove tiskarne na Viru pri Domžalah; v tej tiskarni so med obema vojnama natisnili Speransov »Razvoj...« in še veliko druge marksistične literature oziroma brošur. Ob tej priložnosti bo izšla tudi posebna publikacija »Pomniki revolucionarnega delavskega gibanja in NOB« za domžalsko področje, v kateri bo opisano tudi delovanje Veitove tiskarne. Pri tej manifestaciji bo sodelovalo tudi naše društvo.

Proglasitev Edvarda Kardelja za častnega člana Zgodovinskega društva za Slovenijo nas zgodovinarje obvezuje. Seme, ki ga je zasejal Sperans pred štiridesetimi leti je padlo na plodna tla. Napredek v slovenskem zgodovino-pisju je očiten, pa naj gre za uveljavljanje marksistično-dialektične metode pri analizi zgodovinskih procesov, za rast posameznih inštitutov, za vzgojo zgodovinskih kadrov in vključevanje mladih zgodovinarjev v znanstveno-raziskovalno delo ter za načrtovanje velikih raziskovalnih projektov. Zavedamo pa se, da stoji pred slovenskimi zgodovinarji veliko nedokončanih nalog, še veliko zahtevnih obveznosti. Stojimo pred uvedbo usmerjenega izobraževanja. V naši novi šoli mora dobiti zgodovina tisto mesto, ki ga zasluži zaradi izrednega pomena pri oblikovanju zavesti mladega človeka. Neraziskani so ostali še mnogi pojavi in procesi v zgodovinskem razvoju slovenskega naroda; smo šele na začetku obravnavane povojne zgodovine, odprta so mnoga vprašanja arhivske službe, še vedno nimamo sodobnega in celovitega muzejskega prikaza razvoja slovenskega naroda.

Kot je dal Sperans pred štiridesetimi leti jasno orientacijo slovenskemu človeku v političnem pogledu, tako lahko iz Speransa še danes črpano jasna idejna izhodišča pri reševanju problemov slovenske zgodovine. S priznanjem, ki smo ga danes izrekli Edvardu Kardelju, smo slovenski zgodovinarji izrazili svojo hvaležnost za njegovo delo na področju zgodovino-pisja. S tem zaključujem izredni občni zbor Zgodovinskega društva za Slovenijo in se vsem predavateljem toplo zahvaljujem za njihove prispevke, vam vsem pa za udeležbo.

Miroslav Stiplovšek: O TISKANJU SPERANSOVEGA »RAZVOJA SLOVENSKEGA NARODNEGA VPRAŠANJA«

Delo Edvarda Kardelja — Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« je kot prva celovita osvetlitev pogledov slovenskih komunistov na narodno vprašanje, na pot za njegovo rešitev in na zgodovinsko vlogo delavskega razreda v boju za nacionalno in socialno osvoboditev slovenskega naroda uspešno opravilo vlogo idejne osnove za še tesnejšo strnitev slovenskih naprednih množic v ljudskofrontno gibanje pod vodstvom KPS, ki je nato v pogojih okupacije postalo osnova za Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Razmere pred grozečo drugo svetovno vojno so z vso ostrino terjale jasne idejne opredelitve, ob katerih se je poglabljala diferenciacija v slovenski družbi, te okoliščine so še posebej zahtevale izid takšnega dela kot je bil Sperans. Vsi referati na današnji slovesnosti izpričujejo, da je Speransovo delo tako v idejnem in vsebinskem pogledu kot po svoji mobilizacijski funkciji naprednih sil slovenskega naroda, opravilo izjemno poslanstvo.

V diskusijskem prispevku¹ želim opozoriti le na nekaj organizacijskih ukrepov, ki so prispevali k uspešni izpolnitvi vseh zastavljenih ciljev pisca in vodstva KPS ob izidu »Razvoja slovenskega narodnega vprašanja«. V tem pogledu je bila posebno zahtevna naloga, da še pred pričakovano zaplembo čimveč izvodov knjige pride do bralcev. Zato sta morala vodstvo KPS in založnik Ciril Vidmar z Našo založbo skrbno izvesti vse tehnične priprave za izid knjige in za njeno razpečavanje.

Prvi ukrep je bila že izdaja knjige pod psevdonimom in skrbno prikrievanje imena avtorja pri zbiranju prednaročil, ki so ga mnogi bodoči kupci hoteli zvedeti. Založnik si je prizadeval zbrati kar največ prednaročil, pri čemer naj pripomnimo, da je bila naklada 1500 izvodov za to vrsto del izjemno visoka. Zbrana prednaročila so bila pogoj za naglo razpečavanje knjige, ki ga je bilo treba izvesti v kratkem času pred pričakovano policijsko zaplembo. Da bi zaplembo zavlekel, je založnik sklenil tiskati knjigo v tiskarni Peter Veit in drug na Viru pri Domžalah. Predvidel je, da bo kamniško sresko načelstvo šele z nekajdnevno zamudo ukazalo zaplembo, medtem ko so bile ljubljanske oblasti pri cenzuriranju hitrejšje.

Pri zbiranju prednaročil in kasnejšemu razpečavanju knjige ter pri izboru tiskarne so ves čas sodelovali funkcionarji KPS. Tako sta se npr. glede tiska Kardeljevega dela po navodilu CK KPS s solastnikom tiskarne in korektorjem Jožetom Gostinčarjem posebej dogovarjala Viktor Avbelj in Oskar Kovačič. Opozorila sta ga na nevarnost zaplembe knjige in obljubil jima je tudi, da bosta z Veitom cenzurne izvode poslala na sresko načelstvo v Kamnik z zamudo, pred tem pa bo tiskarna izročila vso naklado založniku. Ob tem naj pripomnimo, da je bil Viktor Avbelj od konca leta 1935 sekretar partijske celice Dob—Prevoje, ki se je posebej izkazala kot uspešna organizatorica velikega ljudskofrontnega shoda maja 1937 na Taboru nad Ihanom ter še številnih drugih akcij na domžalskem in kamniškem območju. Njeni člani so tudi pomagali vodstvu KPS navezati stike z Veitovo tiskarno, ki je konec tridesetih let in neposredno pred fašistič-

¹ Za ta prispevek so vir ustna pričevanja Edvarda Kardelja, Mihe Marinka, Viktorja Avblja in Jožeta Gostinčarja ter spominski članki Cirila Vidmarja, ki jih navaja v svojem referatu France Filipič.

nim napadom na Jugoslavijo natiskala precej partijske literature² ter del naprednih kulturnih ustvarjalcev.³ Glede tiskanja partijskih letakov sta s tiskarno neposredno sodelovala tudi Franc Leskošek in Miha Marinko. Najbolj zaupno partijsko gradivo so tiskali tudi ponoči. Omenimo naj še, da je med NOB Veitova tiskarna z materialom omogočila delovanje partijskih tiskarn na Kamniškem 1943/44, največji tiskarski stroj iz nje pa so prepeljali v tiskarno 30A na Viševku v Moravski dolini. Za tiskanje Kardeljevega dela so torej izbrali zanesljivo tiskarno, kar je nato omogočilo celotno izvedbo načrta o razpečevanju oziroma o spravilu zaloge v skrivno skladišče še pred zaplenbo.

Veitova tiskarna je poslala v Ljubljano 1500 izvodov knjige v polah in založnik je takoj poskrbel za njihovo vezavo. Tiskarja Veit in Gostinčar sta poslala cenzurne izvode v Kamnik nekaj dni po izidu knjige, tamkajšnje sresko načelstvo pa je rabilo skoraj en teden, da je ugotovilo njen »prevratniški« značaj. V teh dneh je že uspelo založniku razpečati knjige vsem prednaročnikom in tako je že več kot polovico naklade prišlo v roke bralcem vse Slovenije. S pomočjo Slavka Šlandra in Vrunča ter drugih komunistov pa je hitro razpečal še okrog 300 izvodov knjige na Štajerskem. Še neprodane knjige je skrnil in tako je policija v prostorih Naše založbe lahko zaplenila le nekaj deset izvodov.

Ob štiridesetletnici izida je Edvard Kardelj z zanosom obujal spomine na nastajanje tega svojega pomembnega dela in z zadovoljstvom opisal, kako uspešno so izzigrali cenzuro in policijo. Z založnikom se je dogovoril, da bo ta na pričakovanem policijskem zaslišanju izjavil, da mu je delo ponudil v tisk nek neznan zgodovinar. Glede na to je Edvard Kardelj na zaslišanju po zaplenbi knjige tudi tajil, da bi bil on njen pisec. Toda policijsko zaslihanje je bilo tako temeljito, da mu je moral založnik izjaviti, naj avtorstvo kar prizna. Toda ugotovitev pisca in zaplenba le nekaj deset izvodov je bila res skromna tolažba za policijo, ki ni mogla preprečiti, da bi Speransov »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« ne opravil svoje revolucionarne vloge v družbenopolitičnem življenju na Slovenskem.

Branko Marušič: O DATUMU IZIDA SPERANSOVE KNJIGE

Natančen podatek o mesecu ali celo dnevu izida Speransove knjige »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« bi lahko našli tudi s podrobnim pregledom sodobnega slovenskega tiska. Tako je 3. februarja 1939 (št. 5) tednik »Istra« (glasilo saveza jugoslovenskih emigranata iz Julijske krajine) objavil vest: »Te dni je izšla v Ljubljani zanimiva knjiga o slovenskem narodnem vprašanju... Knjiga je zanimiva tembolj, ker je ena izmed del, ki obravnavajo samo narodno vprašanje in to z veliko jasnostjo in točno opredeljenostjo. Vsled tega bo brez dvoma zadela na jako različen odmev v javnosti, kar pa samo na sebi ne bo nič slabega, ker se bo marsikakšno vprašanje, ki je potrebno razsvetlitve in razjasnitve na ta način razčistilo. Knjiga zadeva seveda tudi v naše razmere (primorske; op. BM) in gotovo so tu najbolj delikatna mesta in trditve, zlasti, ker so postavljena

² Leta 1940 je npr. natisnila brošuro Razgledi po Sovjetski zvezi, v začetku naslednjega leta pa publikacijo Gospodarski rezultati leta 1940 in narodno-gospodarski načrt SSSR za leto 1941 (Jože Munda, Bibliografija slovenskega marksističnega tiska, Ljubljana 1969, str. 95 in 100).

³ V Veitovi tiskarni so npr. tiskali prevode Mileta Klopčiča iz ruske literature, Požganico Prežihovega Voranca, dela Miroslava Krležje itn.

SPERANS:

RAZVOJ SLOVENSKEGA NARODNEGA VPRAŠANJA

NAŠA ZALOŽBA

LJUBLJANA 1939

Faksimile naslovne strani prve izdaje Kardelj-Speransove knjige o slovenskem narodnem vprašanju (iz knjižnice PZE za zgodovino ljubljanske Filozofske fakultete).

morda nekoliko presplošno, tako, da se jih bo lahko napačno razumelo. Vse bo pač prepuščeno kritiki in poznejšemu razjašnjevanju.« Avtor vesti šk. (Joško Žiberna) je knjigo bralcem še priporočil.

V naslednji številki je »Istra« objavila že prvo kritično oceno, ki jo je napisal L.(avo) Č.(ermelj). Svoj prispevek začenja: »Te dni je izšla iz tiska že dolgo napovedana Speransova knjiga »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« (Istra, 10. 2. 1939, št. 6). Čermelj polemizira zlasti s Speransovimi ugotovitvami o prevratni dobi ter o poveljnih razmerah na Primorskem.

Seveda Čermeljeva polemika začenja novo zanimivo tematiko: o odmevu, ki ga je v slovenski javnosti vzbudila Speransova knjiga. S tem bi seveda prešel namen te kratke pismene pripombe, ki želi le prispevati k ugotovitvi natančnejšega datuma izida knjige. France Filipič sodi, da bi bilo to konec januarja ali pa konec naslednjega meseca. Že podatki iz »Istre« nedvomno kažejo, da je knjiga Edvarda Kardelja »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« izšla konec januarja 1939.

Summary

EXTRAORDINARY ASSEMBLY OF THE HISTORICAL SOCIETY OF SLOVENIA ON THE OCCASION OF 40th ANNIVERSARY OF PUBLICATION OF THE WORK WRITTEN BY EDVARD KARDELJ-SPERANS »DEVELOPMENT OF THE SLOVENE NATIONAL QUESTION«

The Assembly was held on March 2nd, 1979 in the Great Hall of the Slovene Parliament. It was introduced and presided by *prof. dr. Ignacij Voje*, the president of the Historical Society of Slovenia, who explained the decision to call the assembly and to nominate Edvard Kardelj for a honorary member of the Society, owing to his merits for the Slovene history and our historiography.

Prof. dr. Janko Pleterški, as the first lecturer, dealt with historiographical activity of the Slovene Marxists in the years 1932—1941 and mentioned Ivo Grahor, Dušan Kermayner, Boris Kidrič, Vladimir Martelanc, Jože Vilfan, Boris Ziherl and others. Kardelj's book presents culmination of this activity, which was actually a preparation for the national liberation war and revolution in Slovenia in the years 1941—1945. The prewar activity was of great importance also because of its historiographical achievements.

Prof. dr. Metod Mikuž spoke about temporal frame of Sperans's writing the book, which appeared on January 29th, 1939. Western-democratic bloc of states had been overwhelmed in Europe by »Anschluss« of Austria and by Munich-agreement on Sudetenland; the League of Nations and the U. S. S. R. kept quiet. Although dictatorship in the Yugoslav Kingdom had continued, the policy of the Popular Front strengthened in Slovenia.

France Filipič dealt with historical circumstances, which in 1938 influenced the formation of Kardelj's national-political study of the Slovene national question. Kardelj schemed and wrote the greater part of his book when he was on remand in the district court in Ljubljana. Filipič described the various publicistic activity of Kardelj in the years 1932—1938 and stated that »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« (Development of the Slovene National Question) actually ment the culmination and the most complete expression of Kardelj's lasting efforts to make a profound analysis of the Slovene national question.

Prof. dr. Bogo Grafenauer prepared a comparative study on four editions of Kardelj's book, in 1939, in 1957, in 1970 and in 1973; translation into German language appeared in 1971 (Die Vierteilung. Nationale Frage der Slowenen, 1971); the work has been translated into Serbo-Croatian (1958, 1960, 1973), into Macedonian (1959) and into Hungarian language (1961) as well. Kardelj revised and accomplished his study before the second edition to a great extend, and took into account *prof. Grafenauer's* remarks at the third edition. The fourth edition in Slovene has been only a reprint of the third one. Comparison among different translations of Kardelj's book has still not been carried out.

Prof. dr. Miroslav Stiplovšek discusses the printing and distributing of Kardelj's book (seized by police), and *prof. Branko Marušič* presents first reviews of the book in some newspapers.

Momčilo Zečević

NEKOLIKO PITANJA ISTORIOGRAFIJI O JUGOSLOVENSKOM UJEDINJENJU

Referat na znanstvenem sastanku »Nastanak jugoslovenske države 1918«, Blok 17.—20. maj 1979

Stalno vraćanje na događaje vezane za pitanje stvaranja jugoslovenske države pokazuju se na taj način kao trajan izazov našoj istorijskoj nauci, ne samo zbog toga što je uvek bilo teško da se jedan osobito složen i značajan istorijski događaj otkrije i svestrano obradi, već i zbog toga što su se osnovni odgovori za teškoće i krize zajedničke jugoslovenske države i društva posle 1918. godine upravo morali tražiti i nalaziti u analizama njene predistorije.

O nastanku jugoslovenske države pod kraj prvog svetskog rata, o unutrašnjim i spoljnopoličkim događajima koji su uticali na oživotvorenje jugoslovenske ideje, od 1918. godine do danas objavljen je veliki broj radova, raznovrsnih i različitih po svome karakteru i rezultatima koje su pružili istorijskoj nauci. Može se, naime, sa sigurnošću tvrditi da je retko koji događaj iz sveukupne moderne jugoslovenske istorije bio toliko opisiv i tumačen, a da je ipak i pored sveg tog obilja pisane reči ostao sa mnogo nedorečenih tema i praznog prostora. Razumljivo je, stoga, što se savremena jugoslovenska istoriografija ovome pitanju stalno vraća. Jedan od važnijih razloga za ovako interesovanje leži i u činjenici da bliže poznavanje istoriografije u razvitku i realizaciji jugoslovenske ideje, naročito radova između dva svetska rata, otvara još uvek nekoliko značajnih pitanja koja zahtevaju kritičko određivanje prema istraživačkim pobudama, metodima rada i postignutim rezultatima.

U analizi i kritici dostignuća istoriografije o stvaranju zajedničke jugoslovenske države na prvom mestu, čini se, treba istaći da oni sadrže jedno zajedničko obeležje koje se u velikoj meri ogleda u tome da je jugoslovensko ujedinjenje u tumačenju građanske istoriografije posmatrano pretežno sa stanovišta njegovih posledica, tj. u znaku nacionalnog i političkog sukoba između dveju najbrojnijih nacionalnih buržoazija — srpske i hrvatske. Poznati sukobi klasnih i nacionalnih interesa ovih dveju grupa na političkom planu, započeti još u vreme dok je jugoslovensko pitanje bilo u fazi ideje, a zatim radikalno prošireni na ekonomski, socijalni i kulturni život u novoj državi do njenog sloma 1941. ostavili su duboke tragove. Mnoga, često i zapažena istoriografska dela, sadržala su uočljive nijanse srpskog, odnosno hrvatskog nacionalizma i hegemonizma, što je za posledicu imalo zanemarivanje uloge i značaja ostalih nacionalnih i društveno-političkih snaga u borbi za jugoslovensku ideju. S druge strane, u zamagljivanju značaja učešća i doprinosa drugih jugoslovenskih naroda u borbi za Jugoslaviju, svoj udeo ima i jugoslovenska unitaristička i integralistička ideologija, koja je takođe sputavala slobodniji razvitak nacionalnih istoriografija.

Na razvoj celokupne istoriografije o stvaranju zajedničke jugoslovenske države presudan uticaj izvršilo je delo poznate češke istoričarke Milade Paulove, koja je sa nekoliko svojih radova, i posebno sa kapitalnom mono-

grafijom **Jugoslovenski odbor** (Zagreb 1925), dala osnovni metodološki i interpretativni okvir izučavanja ovoga problema za narednih nekoliko decenija. Neosporna je činjenica da ovo delo i danas ostavlja snažan utisak na čitaoca, kako svojim obimom i obiljem istorijskih podataka, tako i zahvatanjem velikog broja relevantnih problema značajnih za sadržaj i razvoj jugoslovenske ideje, te nije teško zamisliti kakvom je snagom uticalo u vreme svoje pojave. Nerazvijena jugoslovenska moderna historiografija toga doba, na pitanju stvaranja jugoslovenske države, uglavnom je, sa vrlo malim izuzecima, sekunlirala nastalim političkim i nacionalnim sukobima, koji su na kulturnom i historiografskom planu rađali obilje političke publicistike i pamfletske literature, sve do grubih istorijskih falsifikata. Ugled stranog istoričara, nezainteresovanog za domaće političke sukobe, veliki uloženi istraživački trud i uspešno ostvarena anketa sa najznačajnijim sudionicima borbe za jugoslovensku državu, omogućili su M. Paulovoj da napiše, za one prilike i uslove, impresivno historiografsko delo o stvaranju Jugoslavije. Međutim, ovo delo i pored svojih velikih dometa na polju historiografske obrade, naročito diplomatske istorije jugoslovenskog ujedinjenja, nosi u sebi i neke takođe kapitalne slabosti i propuste, koji su preneti i u mnoge kasnije nastale radove.

Prvu kritiku na delo M. Paulove treba uputiti jednostranoj i uprošćenoj šemi događaja i zbivanja na kojima je izgrađen model historiografske obrade razvoja jugoslovenskog pitanja. Ovo izuzetno složeno pitanje uglavnom je svedeno na odnose Jugoslovenskog odbora, srpske vlade i velikih sila, pri čemu su zapostavljeni neki drugi takođe značajni činioci ujedinjenja, kao što su raspoloženje i aktivnost političkih stranaka i naroda u pojedinim jugoslovenskim zemljama, ekonomske i kulturne pretpostavke ujedinjenja, značaj verskog faktora, tradicije i karaktera jugoslovenske ideje, socijalnih previranja na jugoslovenskom prostoru itd. Slabosti dela M. Paulove međutim nisu bile samo rezultat teškoća u prikupljanju izvora, već dobrim delom počivaju i na nekritičkom historiografskom metodu koji je primenila, pri čemu svoj rad nije izdigla izvan okvira klasičnog modela historiografske škole svoga vremena. O tome svedoči i činjenica da je svoje lične i idejne simpatije prema liberalima iz demokratskog bloka prenela i u svoje delo, narušivši time objektivnost pisca-istoričara. Uvid u njenu zaostavštinu koja se nalazi u Čehoslovačko-sovjetskom institutu u Pragu daje nam pravo za ovakvu tvrdnju.

Iscrpna obrada Jugoslovenskog odbora, te i samim tim isticanje njegovog značaja u uskom krugu temeljnih činilaca borbe za jugoslovensku ideju i državu, o čemu i naziv monografije M. Paulove svedoči, potisnuli su za duže vreme u drugi plan neke takođe značajne činioce ujedinjenja. Krug interesovanja istorijske nauke bio je znatno sužen i zbog mnogih drugih razloga koji su pogodovali građanskom konceptu ujedinjenja i tumačenja 1. decembra 1918. godine. Tako naprimer, liberalna integralistička ideologija, snažna osobito u kulturnim, naučnim in prosvetnim krugovima, vrlo je brzo uspela da nametne svoje tumačenje stvaranja jugoslovenske države, koristeći se pri tome osobito unutrašnjim i spoljopolitičkim teškoćama prvih dana borbe za njenu organizaciju i učvršćenje. U toj ideologiji i politici skrivena su izvorišta iz kojih je vremenom u našoj istorijskoj nauci nastala tradicija da se o jugoslovenskom pitanju i ujedinjenju govori i piše na jednostran način, da se jugoslovenska misao prikazuje kao neka davna i jednosmerna težnja, nastala pre oblikovanja nacija, kao proces koji je bio usaglašen u motivima i interesima i u stalnom usponu. Ova naglašena politička teza vremenom je podignuta na nivo vladajućeg shva-

tanja onih snaga koje su u stalnim borbama za vlast sa nacionalnom i socijalnom opozicijom, očekivale od ovakve politike i propagande pouzdano savezništvo u očuvanju državnog okvira i unutrašnjeg mira. Glavno uporište ovakvoj doktrini ležalo je na pojednostavljenoj interpretaciji političke istorije ujedinjenja, bez skoro bilo kakvog oslonca na šira nacionalna i socijalna raspoloženja i stremljenja narodnih masa, a nosioci takvog tumačenja jugoslovenstva verovali su da će političkim i pedagoškim sredstvima moći da nadoknade, za kratko vreme, vekove otuđenosti. Romantičarski jugoslovenski zanos prethodnih pokolenja, negovan u vrlo uskim kulturno-političkim krugovima u svim jugoslovenskim sredinama, već u vreme ostvarivanja jugoslovenske ideje dobija sva obeležja sukoba klasno-političkih i drugih interesa nacionalnih buržoazija. Sa različitih strana, a naročito iz tabora unitarističkih snaga, dolazećim generacijama, kao vrhunski pedagoški i patriotski motiv, propovedana je nužnost jugoslovenskog zajedništva po svaku cenu, što se pokazalo kao orijentacija kratkog dometa. Cilj joj je bio brzi nacionalni unitarizam a ispali su uglavnom suprotni rezultati.

Nastavljajući stopama svog velikog uzora Milade Paulove, historiografija je dalje razvijala uprošćeni koncept o »glavnim« faktorima jugoslovenskog ujedinjenja usmeravajući svoje interesovanje uglavnom na četiri osnovna pitanja: jugoslovensku misao, velike sile, Srbiju i Jugoslovenski odbor. Radovi koji su zahvatali i neke druge teme, manje ili više značajne za istoriju ujedinjenja, obično nisu izlazili iz okvira ovako postavljenog četvorougla, najčešće se nalazeći ustvari u podređenosti njegovog osnovnog shvatanja. Zato su organizovana istraživanja naše savremene historiografije i bila usmerena, pre svega, na dopunu i proširenje osnove istorijskih subjekata jugoslovenskog ujedinjenja. Ova orijentacija dala je značajne rezultate kojima je upotpunjena slika o složenom toku borbe za jugoslovensku državu, čime je proširen broj subjekata značajnih za historiografsku obradu ujedinjenja izvan okvira naznačenog četvorougla. Mnogi zapaženi radovi, bacili su novo svetlo na ulogu i značaj jugoslovenske misli kao osnove ujedinjenja, na ulogu velikih sila i opštih uslova evropske istorije u kojima se rešavalo jugoslovensko pitanje, zatim na značaj i ulogu Jugoslovenskog odbora, srpske vlade i vojske i dr., pri čemu su, ipak, najvrednija otkrića postignuta u obradi učešća i drugih jugoslovenskih naroda u borbi za zajedničku državu kao i uloge radničkog pokreta. Sa ovako proširenim saznanjima o istoriji jugoslovenskog ujedinjenja, ostvareni su uslovi za dublju kritičku analizu i jednostavnije uočavanje još uvek nedovoljno obrađenih i objašnjenih pitanja.

Razumevanju zbivanja iz perioda predistorije jugoslovenske države u velikoj meri doprinelo je i uspešno izučavanje unutrašnjeg i spoljno-političkog položaja Jugoslavije između dva svetska rata, jer su mnogi važniji događaji iz toga vremena nužno upućivali na bliže poznavanje njihove neposredne predistorije. Ustvari, pokazalo se u brojnim radovima, da je problem izučavanja jugoslovenske države 1918—1941. kao i za docniji period, neodvojiv od istorije njenog stvaranja i obrnuto, što znači da se događaji moraju poznavati i pratiti u svojoj celini i kontinuitetu. Jednim širim tematskim pristupom pitanju stvaranja jugoslovenske države, kojim bi se ravnopravnije uspostavio međusobni odnos svih tzv. »pozitivnih« i »negativnih« faktora ujedinjenja, moglo bi se sasvim sigurno doći do jedne značajno dopunjene i izmenjene istorijske predstave o njenom nastanku.

Jugoslovenska misao ili jugoslovenska ideja, javlja se kao osnovni problem izučavanja stvaranja zajedničke jugoslovenske države. Od toga kako

se ovo pitanje istoriografski obrađivalo, zavislo je način tumačenja značaja i uloge ostalih činilaca istorijskog razvoja jugoslovenskog pitanja. U izvesnom smislu način obrade jugoslovenske ideje pokazuje se i kao metodološka prepostavka obrade ostalih faktora ujedinjenja. Shvaćena kao realizacija političkog, kulturnog i ekonomskog interesa zbližavanja i zajedništva svih jugoslovenskih naroda, jugoslovenska ideja je svoj istorijski značaj više izrazila u zajedničkoj državi nego li pak u samom procesu svoga nastanka, tj. ona je ustvari imala dvojak karakter. Pre ujedinjenja, a pogotovu pred njegovo neposredno izvođenje, jugoslovenska ideja bila je onaj činilac koji je vukao ka stvaranju zajedničke države. Već tada se u njoj zapažaju kontraverze, spontana ili hotimična gaženja nacionalnih prava i interesa u ime politike stvaranja jedinstvene jugoslovenske nacije. U zajedničkoj državi, međutim, pokazuje se tek njen pravi istorijski sadržaj, njena prava politička priroda i shodno tome u vezi sa njom i zablude svih njenih nosilaca bilo kojeg nacionalnog porekla. Potpuno i objektivno osvetljavanje jugoslovenske misli javlja se na taj način i kao uslov za razumevanje procesa i zbivanja, teškoća i kriza, kojim je prva zajednička jugoslovenska država bila opterećena.

Traženje korena jugoslovenskoj misli u srednjem veku, u prenaplašenom opštem i zajedničkom značaju ilirskog pokreta i sl. nesumnjivo izlazi izvan osnovnih sadržaja nauke, u istom smislu kao i olako prelaženje preko činjenica da je jugoslovensko pitanje nužno izvesti iz uskih srpsko-hrvatskih okvira, unutar kojih se uglavnom kreće. Uključivanje istorijskog značaja i uloge na primer, slovenačke komponente, zbivanja i procesa na prostoru Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Makedonije i drugih naših sredina, što je jedan od vidljivih rezultata savremene historiografije, očigledan je dokaz više opravdanom zahtevu o neophodnosti istoriografske obrade svih ostalih nacionalnih i društveno-političkih činilaca u borbi za stvaranje jugoslovenske države.

Razumevanje razvitka jugoslovenske misli kao složenog istorijskog procesa nailazi na teškoće uglavnom zbog nedostatka sistematske analize srpskog nacionalnog pitanja u onom obliku i smislu kako se ono ispoljilo u ratnim godinama 1914—1918. i neposredno po stvaranju zajedničke države. Gotovo neobrađeno ili u svakom slučaju jednostrano obrađeno, srpsko nacionalno pitanje, kao istorijski, državno-pravni i nacionalni interes srpskoga naroda u vreme prvog svetskog rata, dovelo je do prostog poistovećivanja srpskih nacionalnih interesa sa htenjima i interesima drugih jugoslovenskih naroda. Time je učinjen osnovni metodološki materijalni propust historiografije, što je imalo za posledicu pojednostavljivanje sadržaja jugoslovenskog pitanja i samim tim zamaglivanje njegove suštine. Mešanje i poistovećivanje jugoslovenskog pitanja sa srpskim nacionalnim pitanjem, tj. nedovoljno isticanje razlike interesa i težnji svake pojedine nacije i utvrđivanje njihovih međusobnih odnosa, još uvek su uočljiva smetnja uspešnijoj obradi jugoslovenske ideje. I danas imamo naučnih radova u kojima se može sresti nerazumevanje prirodno-istorijskih procesa razvoja pojedinih jugoslovenskih naroda i njihovih nejednakih interesa i zahteva u okviru jugoslovenskog pitanja u kome je svaki imao svoje mesto i dao svoj udeo. Takva istoriografska tradicija po kojoj se o jugoslovenskom pitanju i programu govori uglavnom kroz prizmu nacionalnih interesa srpske građanske klase, mogla je dati samo nepovoljne rezultate, jer je zanemarivala ili omalovažavala mnoge pojave i događaje koji su bili izraz objektivnog društveno-istorijskog procesa razvoja i saobrazno njemu posebnih nacionalnih htenja i interesa. Uglavnom sve ono

što se u toku razvitka jugoslovenske ideje javljalo kao »nesklad« sa Niškom deklaracijom, Krfskom deklaracijom i sličnim programskim dokumentima iz istorije ujedinjenja, donetim na inicijativu ili pod pokroviteljstvom srpske buržoazije, dugo vremena potiskivano je u istorijski zaborav. Sudbina Majske deklaracije, Zenevske deklaracije i nekih drugih dokumentata slične vrste, zatim Narodnog vijeća SHS ili Države SHS od 29. oktobra 1918., najbolje izražavaju negativne rezultate, ove, moglo bi se slobodno reći, osnovne zablude u izučavanju jugoslovenske misli u XX veku.

Na tako krivim temeljima nadzidane su i mnoge druge iskrivljene predstave o ostalim sadržajima programa i procesa koje sadrži jugoslovenska ideja. Kada je reč o njenom sadržaju i karakteru, neophodno je istaći i one faktore koji historiografija još uvek nije dovoljno osvetlila, niti im je dala odgovarajuće mesto u okviru celine jugoslovenskog pitanja. Utvrđivanje stvarnih odnosa i razmera između panslavizma, austroslavizma i jugoslovenske ideje, zatim problema mešanja jugoslovenske ideje sa konkretnim rešenjima o obliku vladavine, poistovećivanja određenih nacionalnih interesa sa imperijalističkim težnjama, izdvajanje pitanja vere i verskih osećaja van kompleksa kulturno-istorijskog okvira, podočenje problema hegemonija i supermatija izvan njihovih političkih, ekonomskih i kulturnih sadržaja i slično, nesumnjivo zaslužuju drugačiji pristup i više pažnje i prostora nego što im je do sada dato. To isto važi i za pitanje ekonomskih i kulturnih pretpostavki jugoslovenskog zajedništva, osnova na kojima je klijala misao o uzajamnosti i saradnji među jugoslovenskim narodima, kao i za način, oblik i intenzitet širenja ove ideje u širokoj masi običnih ljudi koji su činili pojedine jugoslovenske nacije. Ako se ovome doda i nedovoljno poznavanje delatnosti političkih stranaka i njihovog uticaja u pogledu širenja jugoslovenske misli u pojedinim nacionalnim sredinama, onda možemo zaključiti da o razvitku jugoslovenske ideje znamo mnogo, ali ne i sve ono najvažnije, ako je posmatramo kao jedan trajni integracioni proces u smislu otkrivanja najboljih rešenja za zajednički život svih jugoslovenskih nacionalnih subjekata. Bez ovakvih pretpostavki jugoslovensko pitanje teško se može izvesti izvan vrlo uskih kulturno-političkih i socijalnih krugova i poznatih javnih manifestacija, onde gde je do njih moglo doći i gde je ostavljen trag, a to sve u velikoj meri otežava da se jugoslovenska misao objasni po svojim sastavnim delovima, po određenim etapama razvoja, koje su bile uslovljene različitim istorijskim razvitkom svakog jugoslovenskog naroda posebno.

Na ovaj način posmatrana jugoslovenska ideja, kao svoje suštinsko obeležje, nosi u sebi jedinstvo različitih interesa još u svome korenu, tj. od onog momenta kada je svaki posebni nacionalni interes počeo da traži istorijsko uporište u jugoslovenskom zajedništvu. Tako shvaćena jugoslovenska misao javlja se kao izraz istorijske realnosti, pa su i najrazličitije koncepcije jugoslovenskog ujedinjavanja od trialističkih iluzija do vizija o balkanskoj i podunavskoj federaciji, od austroslavizma do unitarističkog jugoslovenstva itd., istoriski shvatljive i objašnjive. Sve te raznovrsne ideje imale su svoje socijalne nosioce i zagovornike, javljale su se i nestajale u diktatu društveno-političkih prilika i konkretnih istorijskih uslova, te su u tom smislu i izražavale deo jednog zajedničkog procesa u razvoju jugoslovenske misli. Osnovno odredište za ovakvo shvatanje istorijskog sadržaja i toka jugoslovenske misli zasniva se na činjenici da se jugoslovenska ideja nije definitivno realizovala u formalnom činu stvaranja zajedničke jugoslovenske države 1. decembra 1918, već da je tim događajem

dobila samo stvarne i suštinske podsticaje i pretpostavke za svoju dalju afirmaciju i nadgradnju.

U razvoju jugoslovenske ideje, za njenu afirmaciju izvan granica jugoslovenskih zemalja, u evropskoj i svetskoj javnosti, od velikog značaja bila je delatnost Jugoslovenskog odbora. Mnogi njegovi članovi i pouzdanici, a naročito njegovi lideri Trumbić i Supilo, učinili su mnogo na popularizaciji ideje o potrebi stvaranja zajedničke jugoslovenske države, utičući pre svega na sile Antante i raspoloženja jugoslovenske emigracije u raznim zemljama. Od posebnog značaja bio je uticaj Jugoslovenskog odbora na opredeljenje zvanične Srbije u pogledu čvršće orijentacije na širi program opšteg ujedinjavanja svih jugoslovenskih naroda. Međutim, neosporne istorijske činjenice o doprinosu Jugoslovenskog odbora u ovom pogledu, zaslugom istoriografije, počev od Milade Paulove do danas, vremenom su dobile preuveličane i nestvarne razmere u mnogo čemu, tj. značenja koja ne odgovaraju istorijskoj istini. Prenaglašavanje značaja Jugoslovenskog odbora kao zastupnika Slovenaca, Hrvata i Srba iz Austro-Ugarske, isticanje nekakvog njegovog »narodnog« i »nacionalnog« predstavničkog političkog kvaliteta, koga on objektivno nije mogao imati, uticalo je, pored nekih drugih uzroka i na gubitak interesovanja istoriografije o stvarnim raspoloženjima političke i nacionalne osnove u pojedinim jugoslovenskim zemljama Monarhije.

Da bi se uočili i objasnili stvarna uloga i značaj Jugoslovenskog odbora na prvom mestu treba imati u vidu činjenicu da je on obrazovan uz punu političku i materijalnu brigu i pomoć srpske vlade sa ciljem da podrži ratne napore Srbije i ostvarivanje njenih ratnih ciljeva. Čitava organizacija i delatnost Jugoslovenskog odbora, bez obzira na kasnije nastale promene odnosa sa srpskom vladom, pa i sukobe, ne umanjuju značaj ovog osnovnog obeležja, neophodnog za objektivniju istorijsku ocenu njegove uloge i njeno razumevanje.

Kao što je poznato Jugoslovenski odbor bio je sastavljen od Jugoslovena, uglavnom emigranata, koji su se posle izbijanja rata našli u Italiji. Među njima bilo je najrazličitijih profesionalnih i političkih profila a najveći njihov broj bile su nižerazredne političke ličnosti, bez većeg značaja i uticaja u političkim strankama i krugovima u svojim zemljama. Kao svedočanstvo o tome najbolje mogu poslužiti slovenački »predstavnici« G. Gregorin, B. Vošnjak i N. Zupanić, koji u slovenačkom političkom životu nisu mnogo značili ni pre ni posle rata. Broj ovakvih »predstavnika«, izuzev Trumbića, Supila i jednog manjeg broja poslanika, nije bio od većeg značaja ni u drugim jugoslovenskim sredinama.

Rad i veze Jugoslovenskog odbora sa političkim strankama u jugoslovenskim zemljama u toku čitavog njegovog delovanja i organizacionog postojanja, bile su svedene na retke konspirativne posredničke kontakte (S. Rittig, F. Barac, Lorković) i može se smatrati da su bile bez ozbiljnijeg uticaja na raspoloženja vodećih političkih krugova na domaćem tlu. Uspostavljanje bližih veza između Narodnog vijeća SHS i Jugoslovenskog odbora krajem oktobra i početkom novembra 1918. ovu situaciju nije suštinski izmenilo, jer su upravo tada stvari pošle drugim tokom.

U široj javnosti o delatnosti Jugoslovenskog odbora, izuzev retkih odbijajućih i nepovoljnih ocena njegovog rada i cilja u dnevnoj štampi, naročito u 1917. godini povodom Krfske deklaracije, nije se gotovo ništa znalo sve do kasne jeseni 1918. godine, što svedoči o tome da na neko širenje jugoslovenskih raspoloženja u jugoslovenskim zemljama Odbor praktično nije imao nikakvog uticaja. I srpska vlada i Jugoslovenski odbor, u ne-

mogućnosti da ostvare kontakt i dobiju podršku za svoje programe rešenja jugoslovenskog pitanja kod odlučujućih nacionalnih političkih faktora u jugoslovenskim zemljama, bili su upućeni na jedinu moguću tj. njihovu međusobnu saradnju, svesni i jedni i drugi činjenice da je Jugoslovenski odbor prevashodno izraz političke nužde. Kada je razvoj događaja u oktobru i novembru 1918. krenuo povoljnijim tokovima za jugoslovensko pitanje, tj. kada je ostvarena mogućnost direktnih kontakata i pregovora zvanične Srbije sa vodećim političkim strankama u jugoslovenskim zemljama, tada već razbijene Austro-Ugarske, događaji su prirodno krenuli drugim pravcima, čime je gotovo istog momenta, politički, i ubrzo i organizaciono, Jugoslovenski odbor likvidiran.

Kao nezvanični emigrantski organ odnosno veštački stvorena »ekspozitura« srpske buržoazije, za svoje postojanje i delatnost materijalno zavisana uglavnom od srpske državne blagajne, bez čvršćeg oslonca na volju i interese pojedinih naroda koje je želeo da zastupa, Jugoslovenski odbor doživeo je neslavan kraj koji je, ustvari, izražavao sudbinu njegovog nastanka. Čim su na istorijsku pozornicu i neposrednom činu stvaranja zajedničke jugoslovenske države (kao i njenom daljem životu) stupile nacionalne političke snage, Jugoslovenski odbor je kao sudeonik istorije, brzo i lako stavljen u isključivu nadležnost historiografije.

Međutim, i pored svih ovakvih okolnosti u kojima je nastao i delovao, istaknuti položaj Jugoslovenskog odbora zadržao se najviše kao nasledje u historiografiji o jugoslovenskom ujedinjenju. O njemu se i danas piše kao o »političkom predstavniku jugoslovenskih naroda u Austro-Ugarskoj«, iako su mnoge činjenice o različitim shvatanjima pojedinih vodećih članova u Jugoslovenskom odboru već poznate kao oprečne sa raspoloženjima i programima vodećih političkih stranaka i njihovih pripadnika koje su ove zastupale. Ustvari, činjenica da se o Jugoslovenskom odboru isuviše mnogo pisalo, te samim tim u pojedinostima mnogo i znalo, a vrlo malo izučavalo i razumevalo stanje u jugoslovenskim zemljama, izokrenula je red stvari u historiografiji o jugoslovenskom ujedinjenju, te i u stvarnim predstavama i tumačenjima toga pitanja. Okolnost da je aktivnost Jugoslovenskog odbora uživala sve pogodnosti i podsticaje slobodnog i organizovanog javnog delovanja u cilju jugoslovenske propagande, a da su uslovi u kojima se razvijala jugoslovenska misao u jugoslovenskim zemljama Monarhije u toku prvog svetskog rata bili izrazito nepovoljni, tj. da se nije moglo u tom pogledu javno istupati, znatno je uticala na historiografiju da izmeni svoj uobičajeni metodološki pristup ovome problemu. Dok članovi Jugoslovenskog odbora delujući na teritoriji antantnih zemalja objektivno nisu mogli da ističu »habzburški okvir«, dotle su političari u jugoslovenskim zemljama Monarhije to morali da čine. Drugo je pitanje šta su jedni ili drugi stvarno mislili i hteli.

Sticaj raznih objektivnih i subjektivnih okolnosti odredio je tako istoriografiji položaj da se na prvom mestu ne priđe izučavanju sveukupnih raspoloženja i programa najvažnijih političkih stranaka u odnosu na jugoslovensko pitanje tj. da se izabere povoljniji i znatno lakši put, a to je dalo samo delimične i neretko pogrešne rezultate. Na taj način umesto saznanja o jugoslovenskim i protivjugoslovenskim aktivnostima i raspoloženjima u širim masama jugoslovenskih naroda i njihovih političkih stranaka i sl. pogrešnim metodološkim pristupom, dospelo se do poistovećivanja prevashodno ličnih gledanja i raspoloženja pojedinaca (na pr. Supilo, Trumbić i dr.) sa interesima i voljom političkih stranaka pa i naroda. što su pojedine ličnosti svojim opredeljenjem bile bliske nekim opštim nacionalnim

stremljenjima, ne može opravdati ovakav historiografski prilaz ovome pitanju. Ista kritika, naravno, može se uputiti i na način izučavanja razvoja jugoslovenske ideje u drugim sredinama, kao i u srpskom narodu, gde se kao centralni predmet interesovanja javlja politička misao tadašnjeg vođe državnika Nikole Pašića.

Uloga Srbije u stvaranju jugoslovenske države, njen politički, diplomatski i vojni doprinos ostvarivanju jugoslovenske ideje u toku prvog svet-skog rata, bili su takođe predmet plodne naučne obrade u našoj savremenoj historiografiji. Data su mnoga nova tumačenja učešća i doprinosa Srbije u širenju jugoslovenske ideje pre i u toku prvog svetskog rata, karaktera i sadržaja ratnih ciljeva Srbije i interesa srpske buržoazije, položaja Srbije u imperijalističkoj politici velikih sila, njene uloge i značaja u završnim ratnim operacijama i u samom činu obrazovanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Značajan prostor posvećen je obradi i kritici jugoslovenske politike srpske buržoazije tj. njenih pogleda na rešenje jugoslovenskog pitanja, pri čemu su jasno istaknuti ciljevi i sredstva kojima ih je velikó-srpska hegemonistička i unitaristička politika ostvarila.

Međutim, jedno značajno i na prvi pogled dosta poznato pitanje koje zaslužuje još svestraniju obradu jeste položaj i odnos Srbije prema silama Antante, posebno u pogledu njene stvarne uloge kao odlučujućeg faktora u rešavanju jugoslovenskog pitanja. Jer od odnosa sa velikim silama nesumnjivo je zavislo i položaj Srbije i njen odnos sa ostalim sudionicima ujedinjenja, što je posebno određivalo i njenu ulogu u planiranju i utvrđivanju načina stvaranja i oblika uređenja zajedničke države. Tu poziciju Srbije potrebno je bliže objasniti prema svakoj državi koja je u okviru Antante sudelovala i uticala na određivanje krajnjeg ishoda rata i novih državnih granica u Evropi i to ne samo u diplomatsko-političkom pogledu, već i u pravcu strateških imperijalističkih ciljeva i interesa krupnog finansijskog kapitala. Kada se, pak, radi o glavnim uticajima na utvrđivanje ratnih ciljeva Srbije, njenog jugoslovenskog programa, tj. evolucije od tzv. »malog« do »velikog« rešenja, još uvek nemamo potpuniji odgovor šta je u politici Srbije istorijskim razvojem utemeljeni nacionalni interes, a šta isključivi produkt igre velikih sila oko podele i imperijalističke trgovine sa tuđim teritorijama. Drugim rečima, izučavanje odnosa Srbije i velikih sila u ovom smislu dalo bi verovatno prvi osnovni odgovor na pitanje: da li je jugoslovenska država bila prevashodno rezultat politike velikih sila, tzv. versalska tvorevina, ili je bila rezultat slobodnog opredeljenja, težnji i interesa jugoslovenskih naroda.

Za bliže određivanje nacionalnog interesa Srbije u vreme prvog svet-skog rata u okviru jugoslovenskog pitanja potrebno je takođe usmeriti pažnju i izvan uobičajenih posmatranja političkog ponašanja srpske buržoazije, njenih uskih klasnih interesa, tj. celo pitanje postaviti na šire osnove stvarnih interesa srpskog naroda, njegovog položaja i nacionalnih ciljeva u okviru državne zajednice sa ostalim jugoslovenskim narodima. Jer Srbiju, kao sudeonika ujedinjenja, razumljivo nije činila samo građanska klasa, njene političke stranke, vlada i dvor, već i seljaštvo, proletarijat, vojska, tj. ceo srpski narod, a to znači da njegov nacionalni interes i volju nije izražavala samo politika Pašića i Radikalne stranke i pored sveg svoga odlučujućeg uticaja. Izučavanje, na primer, srpske socijaldemokratije, pogleda i misli Sv. Markovića, D. Tucovića, D. Lapčevića, R. Dragovića i drugih istaknutih ličnosti socijalističke misli i radničkog pokreta, upravo ilustruje činjenicu da je osnova na kojoj se oblikovala jugoslovenska misao u Srbiji krajem XIX i početkom XX veka složena pojava, a ne

prosto poistovećivanje njene suštine sa politikom vodeće radikalne i liberalne buržoazije. Bolje poznavanje pogleda jednog većeg broja uticajnih ličnosti iz naučnih, kulturnih, prosvetnih i drugih sličnih krugova toga vremena u Srbiji na jugoslovensko pitanje, bilo bi sigurno jedan prilog više činjenici da su shvatanja o nacionalnim zadacima, Srbije u odnosu na jugoslovensko pitanje, u različitim slojevima srpskog društva, bila složena, a ne jedinstvena i jednostavna.

U taj krug pitanja spadaju i pogledi u Srbiji na način i oblik uređenja buduće zajedničke države, koji se mora dovesti u blisku vezu sa uglavnom dva osnovna faktora: a) političkom voljom, klasnim i nacionalnim interesom srpske buržoazije, birokratije, vojnih vrhova i dinastije, i b) objektivnim istorijskim uslovima, tj. postojećim ekonomskim, kulturnim i državnopravnim, unutrašnjim i spoljopolitičkim položajem, na kome je trebalo graditi novu državu i posebno sa ulogom liberalne buržoazije u borbi za afirmaciju svoje ideologije i osvajanje vlasti. Jedno od svakako značajnih pitanja u ovom sklopu je položaj i aktivnost radničkog pokreta u jugoslovenskim zemljama, tj. opasnost koja je od revolucionarnih akcija i vrenja u radnim masama ozbiljno pretila klasnim interesima jugoslovenske buržoazije. Dublji pogled u ova i njima bliska pitanja pružio bi potpunije odgovore o korenima i uzrocima unitarizma, centralizma i veliko-srpske političke hegemonije, na kojima se već od prvog momenta svoje praktične realizacije spotakla ideja o jugoslovenskom zajedništvu i saradnji. Svoju oštricu kritike historiografija je opravdano usmeravala na uzroke i posledice prvodecembarskog akta i Vidovdanskog ustava, ali nije učinila ozbiljnije korake u analizi istorijskih uslova i mogućnosti za drugačiji način i oblik ujedinjenja, kako bi na osnovu činjenica utvrdila i objasnila postojeće težnje kod većine jugoslovenskih naroda da zajedničku državu organizuju na federalističkim osnovama i u duhu nacionalne ravnopravnosti.

Problem historiografske obrade Austro-Ugarske, odnosno položaja jugoslovenskih naroda u njoj u vreme buđenja nacionalne svesti u XIX i XX veku, još uvek spada u one oblasti jugoslovenske istorije na koje do danas u historiografiji nemamo potpunih odgovora. Za razumevanje razvoja jugoslovenske misli neophodno je i poznavanje prilika u jugoslovenskim zemljama Monarhije, posebno onih koje su vremenski bliže glavnim događajima u toku prvog svetskog rata. Međutim, upravo o tome periodu nedostaju mnogi odgovori o političkom, pravnom, ekonomskom i kulturnom položaju Slovenaca, Hrvata, Srba, kao i drugih nacionalnih subjekata, te je vrlo teško uočiti u kakvom su se položaju nalazili jugoslovenski narodi dvojne Monarhije, odnosno kako su i u kojoj meri u okvirima njenog državnog i političkog sistema bili obespravljani, eksploatisani, ugnjetavani i bez istorijske perspektive. U odgovorima na ova pitanja trebalo bi očekivati i objašnjenja za austroslavistički egzistencijalni koncept, koji je, kao što je poznato, imao snažnu osnovu, kako u širim slovenskim, tako i u jugoslovenskim političkim i kulturnim krugovima u Austro-Ugarskoj. Obrada ovog pitanja naprimer za Bosnu i Hercegovinu i Sloveniju uspešno je postavljena u nekim novijim radovima, gde se tačnije može uočiti stvarni položaj Jugoslovena u ovim zemljama Monarhije. Iz njih nesumnjivo proizilazi da su narodi u toj sredini ostvarivali deo svojih političkih i kulturnih prava koja su — takva kakva su bila — jačala i sile gravitacije prema daljim rešenjima nacionalne egzistencije tih naroda u austrijskom državnom okviru. To je bila ona osnova na kojoj se izgrađivao program austroslavizma. Pod tim uslovima može biti shvaćena i čvrstina austroslavizma

građanskog smera i austromarksizma jugoslovenskih socijaldemokratskih grupacija. Prema tome položaj Jugoslovena u Austro-Ugarskoj nije značajan samo kao argument za demistifikaciju velikosrpske propagande o oslobađanju svoje »neslobodne« i »porobljene« braće i sl. već i za razumevanje odnosa jugoslovenskih naroda iz Monarhije prema jugoslovenskom pitanju u celini.

Kao što je detaljno i afirmativno pisala o odjeku pobeda Srbije i Crne Gore i u prvom balkanskom ratu 1912. godine i u vezi s njim poletu jugoslovenskih raspoloženja među Jugoslovenima u Monarhiji, zatim docnije o dobrovoljačkom pokretu i sl., iz istih političkih i pedagoških motiva i razloga istoriografija je uporno ćutala o bratoubilačkom obračunu među jugoslovenskim narodima u toku rata 1914—1918. godine. Ova velika nepovoljna činjenica za razvoj jugoslovenske ideje, gde su se neposredno uoči obrazovanja zajedničke države preko topovskih cevi i bajoneta, žrtava i nasilja, sukobili njeni budući građani, ostavila je u političkim obračunima u režiji nacionalnih buržoazija, teške posledice. Bratoubilački rat na bojnopolju i velika antijugoslovenska propaganda, koja je od strane nemačkih, mađarskih i reakcionarnih jugoslovenskih političkih krugova u Monarhiji raspirivala mržnju prema Srbiji i srpskom narodu, nije bila bez posledica na svest i raspoloženja u širim razmerama na jednoj i drugoj strani. Takav negativan uticaj na sadržaj i razvoj jugoslovenske ideje ostao je i docnije dugo prisutan, međutim daleko više i trajnije u onim delovima društva koji su narodne mase vodili u međusobni obračun, tj. u strukturama činovnika, oficira i druge državne birokratije koja je bila sastavni deo austro-ugarskog državnog aparata i koja je tu istu poziciju očekivala, i velikim delom ostvarila i u zajedničkoj jugoslovenskoj državi.

S druge strane, pobednička i oslobodilačka ideologija srpske buržoazije imala je takođe velikog odjeka u sličnim delovima srpskog društva i određenog uticaja na šire mase, u prvom redu na srpskog vojnika, seljaka, koji je u najvećem broju činio sastav srpske vojske. Kroz sistem obrazovanja i političku propagandu, srpska buržoazija stvorila je u narodu pogrešnu predstavu o položaju Jugoslovena u Monarhiji i oslobodilačkoj misiji Srbije prema svojoj »porobljenoj braći«. To je ostavilo nepovoljne posledice u raznim oblastima političkog i društvenog života u zajedničkoj državi, naročito na planu međunacionalnih odnosa. Razlozi za međusobna nepoverenja i sukobe među sudionicima jugoslovenskog ujedinjenja, bili su, znači, složeni i duboki i nisu se mogli na prečac rešiti raznim deklaracijama, rezolucijama i sličnim političkim i pravnim aktima. Oni su opteretili zajedničku jugoslovensku državu još pre njenog formalnog konstituisanja i ometali je docnije u njenoj elementarnoj konsolidaciji.

Možemo pretpostaviti da se nije teško složiti da **versko pitanje i problem ekonomskih i kulturnih osnova ujedinjenja**, predstavljaju ključna pitanja borbe za jugoslovensku državu, pre svega na unutrašnjem planu, mada nezavisno od toga, već dugo vremena, tavnore na periferiji interesovanja naše istoriografije. Znanja o njima zato se i kreću u već odavno začaranom krugu malih dometa izučavanja naše kulturne i ekonomske istorije, bez čije osnove obrada njihove političke strane ne može dati prave odgovore.

Dosadašnja istraživanja i tumačenja verskog pitanja u borbi za jugoslovensku državu u našoj istoriografiji uglavnom su sledila osnovni metod izučavanja jugoslovenske ideje, te su sadržala i sve njegove slabosti. Suprotstavljenim interesima najснаžnijih nacionalnih buržoazija — srpske i hrvatske — tražena su uporišta u suprotnostima i sukobima pravoslavlja

i katoličanstva, kao nekakvih nacionalnih religija, pri čemu je glavna pažnja usmeravana na političko ponašanje njihovih organizacija i sledbenika. Time je verski problem, kao značajan činilac u razvoju jugoslovenske ideje, sveden na uprošćeno tumačenje političke aktivnosti pojedinih crkava, na klerikalističke karakteristike i aktivnosti verskih organizacija, stranaka i pokreta, pri čemu je zanemarena njegova daleko značajnija i dublja kulturno-istorijska razmera. Kada je u nekoliko najnovijih istoriografskih radova, koji obrađuju problem jugoslovenskog ujedinjenja, više pažnje bilo posvećeno verskom pitanju, otkriven je veliki broj dokumenata koji svedoče da je verski problem bio glavni izvor strahovanja među jugoslovenskim političarima, na obe strane, za sudbinu buduće zajedničke države. U rezonovanjima istaknutih političkih ličnosti iz redova srpske vlade, Jugoslovenskog odbora, a naročito političkih krugova u jugoslovenskim zemljama Monarhije, zabrinutost i dileme nisu dolazile toliko zbog teškoća oko formalno-pravnih i političkih regulisanja položaja crkva u budućoj državi i pitanja verskih sloboda, već, pre svega, zbog izvesnosti budućeg sudara različitih versko-kulturnih istorijskih stanja, naročito između vekovnih nepomirljivih protivnika — katoličanstva i pravoslavlja. Pored Vatikana koji je, dok je god to bilo moguće, uporno stajao na strani onih snaga koje su se zalagale za opstanak Austro-Ugarske, a to znači protiv stvaranja Jugoslavije, velika prepreka razvitku jugoslovenske misli u širim narodnim masama bila je i aktivnost domaćih crkava. Tri vodeće crkve, katolička, pravoslavna i islamska, sve do pred sam kraj prvog svetskog rata, propagirale su, svaka u svojoj sredini, konfesionalni i nacionalni ekskluzivizam. Na katoličkoj strani teritorijalna i nacionalna ugroženost od italijanskog i nemačkog imperijalizma probudila je u redovima nacionalnog sveštenstva svest o nužnosti i celishodnosti jugoslovenskog ujedinjenja, što je bilo od velikog značaja za prihvatanje političkih odluka građanskih stranaka. U stvari, ove tri najsnažnije verske organizacije bile su razvojem događaja, kojima nisu mogle promeniti tok, prinuđene da prihvate odluke nacionalnih buržoazija oko obrazovanja i uređenja zajedničke države.

Političku kapitulaciju pred zahtevima moderne buržoaske države crkve su prihvatile u očekivanju da će snagom svoje organizacije i tradicije očuvati i ojačati svoj ugroženi uticaj, pre svega na kulturnom i prosvetnom polju u širokim masama. Zbivanja koja su docnije usledila, u zajedničkoj jugoslovenskoj državi i neposredno posle njenog sloma, pokazala su da ova očekivanja crkvenih vrhova nisu bila varljiva nada. Događaji su još jednom potvrdili da je versko pitanje na našem prostoru uvek bilo, pa i u borbi za stvaranje Jugoslavije, prvorazredni činilac, da je u svojoj suštini daleko šire i složenije nego što se to obično smatra, tj. da su političke i religiozne manifestacije samo jedan deo njegove prirode i sadržaja.

Ekonomske i kulturne osnove razvitka jugoslovenske misli i kao temeljne istorijske pretpostavke za stvaranje zajedničke jugoslovenske države, spadaju, takođe, u red onih pitanja o kojima se još uvek vrlo malo zna, i što je još nepovoljnije, vrlo malo istražuje i radi. Nedovoljno poznavanje ekonomskih i kulturnih prilika u pojedinim jugoslovenskim zemljama, a naročito obima i karaktera ekonomskih i kulturnih veza i odnosa među pojedinim jugoslovenskim narodima, obično se nadoknađuje uopštenim ocenama koje nisu proizvod istraživačkog rada. Nedostatak sistematskih izučavanja pitanja iz ekonomske i kulturne istorije i njihovo nedovoljno poznavanje, jedan su od osnovnih razloga nerazumevanja teškoća u kojima se radala jugoslovenska misao i problema koje je morala da rešava zajednička jugoslovenska država. Upravo izučavanje prvih godina zajedničkog

života u novoj državi, naročito perioda 1919—1920. godine, svedoči o velikom privrednom i kulturnom izolacionizmu, kao posledici odsustva istorijskih veza u prošlosti i nepoznavanju prilika između pojedinih jugoslovenskih zemalja koje su ušle u sastav zajedničke države. Naprimera, u samom početku u Kraljevini SHS, nikakvim zakonskim merama nisu se mogli izmeniti tradicionalni putevi ekonomske razmene koji su išli utvrđenim stazama jasno podeljenih i podvojenih privrednih i kulturnih celina. Nepostojanje snažnijih ekonomskih veza i odnosa između jugoslovenskih zemalja bivše Austro-Ugarske u prošlosti sa Srbijom i Crnom Gorom, zatim njihova vrlo slaba saradnja na kulturnom polju, imale su nepovoljne posledice na oblikovanje svesti o zajedništvu među jugoslovenskim narodima. Kakve i u kojoj meri nije dovoljno poznato. Istoriografija i na ovo pitanje nije još uvek dala potpuniji odgovor.

Na kraju još jednom treba istaći da je stvaranje prve zajedničke jugoslovenske države 1. decembra 1918. godine, samo formalno izražavalo završni čin ostvarenja različitih jugoslovenskih ideja i težnji nastalih kod pojedinih jugoslovenskih naroda krajem XIX i početkom XX veka. Suštinski gledano upravo ovaj događaj predstavljao je tek pravi početak realnih praktičnih traganja za istorijskim rešenjima zajedništva svih postojećih jugoslovenskih težnji i interesa. Jugoslovenskim ujedinjenjem stvorena je bila takva država koja je po oštini verskih, kulturnih, ekonomskih i nacionalnih suprotnosti predstavljala jedinstven primer zajedništva u svetскоj modernoj istoriji. Slepilo koje je istoriografija za proteklih 60 godina iz različitih razloga i motiva ispoljavala prema ovoj činjenici izmanjilo je i sam njen doprinos sveukupnoj težnji i borbi za jugoslovensku ideju i državu i njeno organizovanje na osnovama jedinstva i ravnopravnosti.

Summary

SOME QUESTIONS TO THE HISTORIOGRAPHY ON THE UNITING OF THE YUGOSLAV PEOPLES

The report is a critical commentary of the results of the historiography concerning the uniting of the South Slavs in the last 60 years. The criticism concerns above all the methodological concept and interpretation, given by Milada Paulova in her book »Jugoslovenski odbor« (Yugoslav Committee) — Zagreb 1925. Her way of interpretation was accepted and developed by the bourgeois historical school. In his analysis and critique of the achievements of the Yugoslav historiography about the foundation of the Yugoslav state in 1918 the author emphasizes that the problem was studied mostly from the aspect of its consequences, that is, in the light of the national and political conflicts between the most numerous national bourgeoisies — the Serbian and the Croatian. The result was neglect of the role and importance of other national and socio-political forces in the fight for solving of the Yugoslav question.

The author criticizes the dominating model of the historical treatment of the Yugoslav question and suggests the widening of its contents — in the sense of changing of the existing comprehension and interpretation of its complexity, that is, of different tendencies of individual Yugoslav environs, in which they were not equally conditioned — from the historical point of view. The author stands for a reestablishment of relations between the so called »positive« and »negative« factors of the uniting on more equal terms. Herewith he deals especially with the estimation of the Yugoslav Committee, Serbia and the Serbian government, as well as of the position and relation of the Yugoslavs in the Austro-Hungarian state towards the Yugoslav question and its solving. At the end the author calls attention to the question of religion, to the problem of economic and cultural contacts among the Yugoslav nations during the process of foundation of the common state — treating them as basic conditions of the Yugoslav thought and as the main problems, the new state should solve.

Janko Prunk

SLOVENSKO-HRVAŠKI ODNOSI 1914—1918 IN JUGOSLOVANSKO ZEDINJENJE

V procesu nastajanja skupne jugoslovanske države 1914—1918 so pomembno vlogo igrali tudi medsebojni odnosi med Srbi, Hrvati in Slovenci. Odnosi med temi, pred prvo svetovno vojno že popolnoma izoblikovanimi narodi, ki so imeli že izoblikovane narodno-politične programe, niso potekali samo premočrtno v smeri prizadevanja za popolno brezpogojno združitve. V teh odnosih je bilo, kar je razumljivo, tudi veliko nepoznavanja drug drugega, veliko nerazumevanja, precej nacionalnega in državnega (kjer je obstajal) egoizma in ekskluzivizma ter sumničen in ozirov, ki so se umikali šele v postopnem dialektičnem zgodovinskem procesu spoznavanja močnejšega skupnega interesa za združitve in skupno bodočnost.

Do danes se je historiografija že veliko ukvarjala s hrvaško-srbskimi odnosi, tistimi z ene in druge strani Drine, kakor s tistimi v Bosni in v sami Hrvaški. O teh odnosih je že veliko zelo različnih zgodovinskih razlag, tako na hrvaški kot na srbski strani.

Hrvaško-slovenski odnosi kot eden izmed konstitutivnih elementov jugoslovanske združitve 1918 so v historiografiji mnogo manj obdelani.¹ Za hrvatsko historiografijo je razumljivo pomembnejši problem hrvatsko-srbskih odnosov, zlasti v Bosni in Hercegovini ter v sami Hrvaški, kjer so skoraj četrtina prebivalstva Srbi. Pri proučevanju hrvatsko-slovenskih odnosov pred in med prvo svetovno vojno je potrebno vedno izhajati iz velike različnosti obeh narodno-političnih gibanj, kar je bila med drugim posledica zelo različnega dotedanjega zgodovinskega razvoja pri Hrvatih in pri Slovencih in njihovega zelo različnega političnega položaja v habsburški monarhiji. Slovenci so bili primer naroda, ki se je politično organiziral kot kulturna in jezikovna individualnost brez »zgodovinske« in državno-pravne tradicije,² medtem ko je hrvatsko narodno-politično gibanje zraslo iz zgodovinske tradicije, pri kateri se je predvsem poudarjala hrvatska državnost in zgodovinsko pravo; v to hrvatsko državnost pa so skoraj vsi tabori v hrvatskem narodno-političnem gibanju vključevali tudi Bosno in Hercegovino. Iz tako različne zgodovinske tradicije in različnega političnega po-

¹ O tem so pri Slovencih največ pisali:

Ivan Prijatelj, Slovenska kulturno politična in slovstvena zgodovina I.—V., 2 izdaja, Ljubljana 1953—1966; posebno pa še zgodovinske pripombe Dušana Kermavnerja, ki so priložene tej knjigi; *F. Gestrin - V. Melik*, Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918, Ljubljana 1966; *Janko Pleterski*, Jugoslovanski problem pri Vseslovenski ljudski stranki do leta 1917. Naučni skup u povodu 50.-годишnice raspada Austro-Ugarske monarhije i stvaranja Jugoslovenske države, Zagreb 1969; *Janko Pleterski*, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana 1971; *Janko Pleterski*, Slovenačke politične stranke u prvom svetskom ratu i jugoslovensko pitanje. Politički život Jugoslavije 1914—1945 (Zbornik radova) Beograd, 1973; *Janko Pleterski*, Politika »novega kursa«, Jadranski kompromis i Slovenci, JIC, 3—4/1975; *Fran Zwitter*, Slovenci in habsburška monarhija, ZČ XXI/1967; *Lojze Ude*, Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903—1914. (zbornik »Jugoslovanski narodi pred prvi svetski rat«, Beograd 1967; *Dušan Kermavner*, O slovenskih zadevah v knjigi D. Jankovića »Srbija i jugoslovensko pitanje 1914—1915. godine (in drugje), JIC, 3—4, 1974.

V poslednjih dvajsetih letih so v to problematiko pri Hrvatih deloma posegli: *Ljerkica Kuntić*, Slovenija u političkom programu stranke prava do 1871, Jadranski zbornik III/1958; *Vera Čilića*, Prilog poznavanju hrvatsko-slovenskih odnosa potkraj šestdesetih godina XIX. stoljeća, Historijski zbornik 1970—1971; *Mirjana Gross*, Povijest pravaške ideologije, Zagreb 1973; *J. Šidak*, *M. Gross*, *I. Karaman in D. Šepić*, Povijest hrvatskog naroda 1860—1914, Zagreb 1968. Mnogo novih dejstev in upoštevanja vrednih ocen so prinesla številna dela *Dragovana Šepića*.

² Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska ideja. Jugoslovanski narodi pred prvi svetski rat, str. 934.

ložaja v habsburški državi so se pri Hrvatih in Slovencih rojevali zelo različni programi o njihovi posamični oziroma o neki skupni jugoslovanski državi.

Ta položaj je Cankar označil z naslednjimi besedami: »V avstroogrski monarhiji sami smo tako rekoč razsekani na drobne kosce. Politični stiki med temi kosci so malodane onemogočeni. Lahko bi rekel, da je v političnem pogledu kljub enemu žezlu in eni himni Zagreb skoraj dalj od Ljubljane, nego Pariz ali Madrid. Treba bo silnega napora in dolgega potrpljenja, da se izravna, kar sta izkrivenčila zgodovina in pa zlohotna politika.«³

Narodno-politični položaj Hrvatov in Slovencev v dvojni avstroogrski monarhiji je bil bistveno različen. Kljub subordinaciji ogrskemu historičnemu državnemu organizmu so Hrvatje v Hrvatski in Slavoniji v okviru tega uživali precejšnjo narodno-politično avtonomijo in imeli priznane neke vrste državnost s svojim saborom, ki se je uradno imenovala hrvaško-slavensko-dalmatinska.⁴ Nasprotno pa je bila Slovenija vse do propada habsburške monarhije le geografski pojem in je bila Slovincem priznana le pravica etnične skupnosti brez popolne kulturne, kaj šele teritorialne avtonomije, aji pomisli na lastno državnost. Glavna politična sila na Hrvaškem v zadnjih desetletjih 19. stoletja — Narodna stranka je z revizijo hrvaško-ogrskbe nagodbe postopoma pristala na dualizem torej se je zadovoljila z reševanjem ožjega vprašanja Hrvatske (združitve Hrvatske in Dalmacije in kasneje še Bosne) in pri tem opustila misel, da bi v to svojo Hrvaško oziroma jugoslovansko državno enoto vključevala tudi Slovence, kar so imeli pred očmi Ilirci in Narodna stranka v svojem prvem obdobju.⁵ Druga pomembna hrvaška politična stranka — pravaška, ki je postajala močna v osemdesetih letih, se je zvečine borila proti Dunaju in proti nagodbi ter vključevala v svojo veliko hrvaško državno-pravno koncepcijo tudi Slovence, pri tem pa je izrecno zanikala njihovo nacionalno individualnost.⁶ Novo politično gibanje na Hrvaškem, ki sta ga v začetku 20. stoletja za kmete organizirala brata Antun in Stjepan Radić, je v nacionalnem programu nadaljevalo s staro Strossmayerjevo koncepcijo protinagodbenaške in protimadžarske politike in se zavzemalo za federativno slovansko Avstrijo, razdeljeno na 5 federativnih enot, od katerih bi bila ena hrvatsko-jugoslovanska.⁷ S takšno protidualistično koncepcijo bi se Radićevo gibanje seveda nujno moralo zanimati za Slovence in se z njimi povezovati. Do tega pa ni prišlo v večji meri zaradi Radićevih socialno-političnih konceptov, v katerih so eminentno mesto zavzemali protimeščanski kmečki demokracizem in protiklerikalizem, kljub poudarjaju religioznosti.⁸ S teh svojih stališč je Radić odklanjal tako slovensko meščansko liberalno Narodno napredno stranko kakor tudi klerikalno Slovensko ljudsko stranko. Kljub temu je pred vojno razmišljal o usodi Slovencev in jim svetoval večjo koncentracijo okoli Trsta.¹⁰

Politika novega kursa, ki jo je od 1905 dalje vodila nova vodeča politična grupacija na Hrvaškem, je glavnega sovražnika Hrvatske in Jugoslo-

³ Zgodovinski arhiv KPJ, tom V., Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920, Beograd 1951, str. 260.

⁴ Ferdo Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda. Zagreb 1962, str. 449.

⁵ Fran Zwitter, Slovenci in habsburška monarhija. ZC XXI/1967, str. 49—67 in J. Pleterski: Die Slowenen, v knjigi Die Habsburgermonarchie, Bd. III. (v tisku).

⁶ J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić: Povijest hrvatskog naroda 1860—1914, Zagreb, 1968, str. 36—38, 43—45.

⁷ Glej Ljerka Kuntić, Slovenija u političkom programu stranke prava do 1871. Jadranski zbornik III/1958; Vera Ciliga, Prilog poznavanja hrvatsko slovenačkih odnosa potkraj šestdesetih godina XIX. stoljeća. Historijski zbornik 1970—1971.

⁸ Mirjana Gross, Povijest pravaške ideologije, Zagreb 1973, str. 46, 51, 138—139, 154, 278—279, 371, 376—377, 398—399, 404.

⁹ Otokar Keršovani, Povijest Hrvata, Rijeka 1971, str. 92.

¹⁰ Glej njegove članke v časopisu Slobodni dom 1909, 1910.

vanov gledala v Dunaju in nemškem Drang nach Osten in se je proti njemu skušala opirati na madžarsko neodvisno stranko in je pri tem tiho pristajala na dualizem in na nagodbo.¹¹ Zaradi tega in prijateljstva z Italijo se je avtomatično odrekala sodelovanju s Slovenci. Politika hrvaško-srbske koalicije je Slovence najbolj zanemarjala med vsemi političnimi gibanji na Hrvaškem iz naštetih zunanjepolitičnih vzrokov, h katerim pa je dodajala še enega notranjepolitičnega — boj proti klerikalizmu. Voditelji hrvaško-srbske koalicije so v Slovencih gledali klerikalno dunajsko ekspozituro, ki naj zaneti klerikalizem tudi na Hrvaškem, poleg tega pa so sploh podcenjujoče sodili o slovenski narodno-politični moči. Tipičen primer takšnega mišljenja o Slovencih je bil Frano Supilo, kar je med drugim razvidno iz njegovih člankov »Značenje slovenskog klerikalizma« v Riječkem novem listu 1909¹² in v njegovem odgovoru na anketo revije Veda.

Pred prvo svetovno vojno je med hrvaškimi strankami s Slovenci resno računala le Starčevićeva stranka prava. Starčevićanci oziroma Milinovci pod vodstvom Mileta Starčevića so zlasti po aneksiji BiH poživili stike s Slovensko ljudsko stranko. S tem so nadaljevali tiste odnose, ki sta jih že leta 1898 vzpostavila Hrvatska stranka prava (Domovinaši) in Slovenska ljudska stranka na pravaškem zborovanju na Sušaku. Konceptija Starčevićancev je bil protidualistični dualizem, ki je zahteval vključitev Bosne in Hercegovine ter Istre in Slovenije v »hrvatsko državo«.¹³ Najvidnejša manifestacija sodelovanja hrvaških pravašev in Slovenske ljudske stranke je bilo skupno zborovanje Vsepravaške organizacije in SLS v Ljubljani oktobra 1912. Ljubljansko skupno zborovanje in izjave vsepravaške organizacije na njenem sestanku v Opatiji spomladi 1913 pričajo, da pravaši do prve svetovne vojne niso priznavali slovenske narodne individualnosti. Ves čas so imeli Slovence za Hrvate in smatrali, da je nesreča, ker imajo ti planinski Hrvati poseben književni dialekt in izrazili upanje, da se bo to vprašanje v bodočnosti rešilo.¹⁴ Za hrvatski odnos do Slovencev je najbolj točna ocena M. Grossa, ki se tiče obdobja konca šestdesetih let, velja pa lahko za ves opisan čas: »Pitanje odnosa prema Slovincima nije, razumljivo, bilo toliko politički aktualno, a ni isticanje tobožnjeg prava Hrvatske na dio njihova etničkog teritorija nije imalo neko praktično značenje, iako nije pogodovalo učvršćenju međusobnih veza...«¹⁵ Pred prvo svetovno vojno se je stvar le toliko spremenila, kar se je pokazalo ob začetku vojne, da sta bili med Hrvati že dve politični sili, ki sta resno računali s Slovenci. To so bili starčevićanski pravaši in Radić; vsaka struja pač za svoj koncept, kot bomo videli pozneje.

Nasproti temu je bilo prizadevanje za sodelovanje in povezovanje s Hrvati za Slovence v habsburški monarhiji odločilnega pomena. Skoraj vsi slovenski narodno-politični programi od prvega programa Zedinjene Slovenije 1848 so vključevali tudi zahtevo oziroma željo po povezavi s Hrvati, včasih kar širše nediferencirano z Jugoslovani. Dejansko lahko rečemo, da je v slovenskem političnem življenju povezava s Hrvati pomenila jugoslovansko koncepcijo, da se je za Slovence ta začinjala na Sotli. Iz povezave s Hrvati, zlasti tistimi v ugodnejšem položaju v banovini, so hoteli Slovenci črpati moč in podporo v svojem izjemno težkem političnem boju z imperializmom dunajskih krogov. Zaradi takšnega pomena so bili odnosi

¹¹ Šidak, Gross . . . , Povijest hrvatskog naroda str. 217—223.

¹² Frano Supilo, Politički spisi. Priredio Dragovan Šepić, Zagreb 1970, str. 383.

¹³ Šidak, Gross . . . , Povijest hrvatskog naroda, str. 244—245, 273—276 in M. Gross, Povijest pravaške ideologije, str. 372.

¹⁴ M. Gross, Povijest pravaške ideologije, str. 404.

¹⁵ Šidak, Gross . . . , Povijest hrvatskog naroda, str. 37.

s Hrvati velikokrat v centru političnega dogajanja v slovenskem narodnem gibanju. Po politični diferenciaciji, ki se je v Sloveniji izvedla drugače in pozneje kot na Hrvaškem, so vsi trije slovenski politični tabori naglašali jugoslovansko orientacijo. Vsi trije pa so po svoje izbirali partnerje med Hrvati. Slovenski liberalci so se ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let vezali na Strossmayerjevo Neodvisno narodno stranko (okoli Obzora) in bili v Sloveniji najbližji neki nedefinirani jugoslovanski ideologiji. Ta avstroslavistična — jugoslovanska zamisel je temeljila na etničnem in nacionalnem prirodnem pravu in je bila samo najbolj splošna forma programa državnega zedinjenja Južnih Slovanov v monarhiji. Popolno jugoslovansko zedinjenje od Črnega morja do Triglava, ki ga je bilo moč ostvariti le z razbitjem podonavske države in je bilo želja mnogih naprednih glav, se je v konfrontaciji s stvarnimi možnostmi in pogoji odlagalo na daljnjo bodočnost.¹⁶

Slovenska socialna demokracija, ki je od leta 1896 nosila ime Jugoslovanska socialno-demokratska stranka in je organizirala delavstvo tudi v hrvatski Istri, poskušala pa tudi v Dalmaciji, je sodelovala s socialdemokratsko stranko Hrvatske in Slavonije in bila enako reformistična kot ona, obe skupaj pa sta v narodnem vprašanju pod vplivom avstromarksizma zastopali stališče samo kulturne avtonomije za Jugoslovane v habsburški monarhiji; to pa je bila sterilna pozicija, ki je socialdemokratskim strankam onemogočila, da bi prevzele vodstvo v najbolj perečem narodno-političnem vprašanju.

Leta 1898 se je tudi najmočnejša politična sila v slovenskem narodu, katoliška narodna stranka (pozneje imenovana Slovenska ljudska stranka) povezala s Hrvati, točneje s Hrvatsko stranko prava ob priložnosti pravaškega kongresa na Sušaku. Želeč dobiti hrvatsko pomoč v kritični situaciji, v kakršni se je nahajal slovenski narod, so trije slovenski klerikalni voditelji na sestanku na Sušaku izjavili, da Slovenci smatrajo ideje pravaške stranke za svoje.¹⁷

V slovenskem političnem življenju je vzbudila ta izjava velike simpatije, edino kranjski liberalci, ki so se sami spogledovali z idejo hrvaškega državnega prava in z opozicijskimi strankami v Zagrebu, so izrazili skepso, češ da se klerikalci ne bodo držali svoje izjave in pravega sodelovanja. Ker pa je izjavo slovenskih klerikalcev toplo pozdravil tudi zagrebški Obzor, so slovenski liberalci prišli v težak položaj.¹⁸

Klerikalna stranka je odločno poprijela novo orientacijo. Klerikalni tednik Slovenski gospodar je zapisal, da se je sedaj, ko je bil slovenski narod pahnjen na rob pogina, v njem utelesila rešilna ideja, ideja združenja Jugoslovanov.¹⁹ Klerikalna stranka v novi orientaciji ni gledala samo simpatije za hrvaško državno pravo, ampak dejansko neko jugoslovansko orientacijo. Tako je npr. eden od udeležencev sestanka na Sušaku Andrej Kalan izjavil, »da je bilo že davno potrebno tesnejše sodelovanje Hrvatov in Slovencev v ta namen, da se na jugu Avstrije osnuje krepka organizacija jugoslovanskih narodov, ki bi bila nepremagljiv branik državi in pravu jugoslovanskih narodov...«²⁰

V svojem glavnem komentarju je klerikalni »Slovenec« zapisal, da od

¹⁶ Janko Pleterški, Slovenska politična stranka u prvom svetskom ratu i jugoslovansko pitanje. Politički život Jugoslavije 1914—1945 (zbornik radova) Beograd 1973, str. 131—132.

¹⁷ Slovenec, 13.—14. oktobra 1898.

¹⁸ Janko Pleterški, Die Badeni Krise und die Slowenen. Die Donaumonarchie und die Südslawenfrage 1848 bis 1918. Texte des ersten österreichisch — jugoslawischen — Historikertreffens. Gössing 1976. Wien 1978, str. 71.

¹⁹ Slovenski gospodar, 3. november 1898 (po J. Pleterški, Die Badeni Krise, str. 71).

²⁰ Slovenec, 13. oktobra 1898, uvodnik; Shod stranke prava na Sušaku.

programa hrvatskega državnega prava pričakujejo rešitev tudi Slovenci, kajti »Hrvatsko državno pravo dokazuje: 1. da je hrvaška kraljevina slobodna, samosvoja, popolnoma autonomna država, in 2. da spadajo pravno k Hrvaški tudi dežele, kjer prebivajo Slovenci.«²¹

Politično dogajanje na Hrvaškem 1903. leta je vzbudilo močan odmev v Sloveniji. Prišlo je do manifestacij, ki so izrazile solidarnost z novim političnim gibanjem na Hrvaškem, ki je zahtevalo demokratizacijo političnega življenja in poudarjalo potrebo sodelovanja Srbov in Hrvatov.²² Toda po Reški in Zadarski resoluciji je v Sloveniji prišlo do velikega razočaranja nad politiko »novega kursa«, kajti Slovenci so imeli vtis, da jih politika »novega kursa«, ki jo je vodila hrvatsko-srbska koalicija, žrtvuje svoji subdualistični politiki in prizadevanju za kompromis z Italijo.²³

Komentarji slovenskih liberalcev in klerikalcev na takšno politiko so bili negativni. Najostreje so to politiko kritizirali mladi liberalci okrog dr. Vladimira Ravniharja v časopisu Naš list, ki je zapisal: »Ali so res prodali Slovence? Komu? Za koliko?«²⁴ Kot rezultat polemike proti nekaterim hrvatskim politikom (Trumbiću, Miliću, Tresić-Pavičiću), ki so na ljubo kompromisu z Italijo bili pripravljene žrtvovati Trst, dele Slovenskega Primorja in Istre, je kasnejši socialist Henrik Tuma napisal 1907. leta knjigo Jugoslovanska ideja in Slovenci, v kateri je ostro nasprotoval povezovanju z Italijo, češ da je ona najhujši sovražnik Slovencev in Hrvatov.²⁵ Politika »novega kursa« je slovenske liberalce, ki so se vezali s liberalno hrvatsko-srbsko koalicijo, potisnila v slepo ulico. Izgubili so iniciativo in primat pri povezovanju s Hrvati za reševanje slovenskega narodnega vprašanja. To situacijo je zelo adekvatno ocenil Ivan Cankar v svojem predavanju Slovenci in Jugoslovani 12. aprila 1913, ko je rekel: »Narodna-napredna stranka ima že od nekdanje ozke stike s hrvaško-srbsko koalicijo, ali ti stiki so večji del samo žurnalistiški.«²⁶

Iniciativo v hrvaško-slovenskem povezovanju so po aneksiji Bosne in Hercegovine poprijeli slovenski klerikalci, ki so obnovili svoje stare zveze s hrvaškimi pravaši, tokrat z Starčevićovo pravaško stranko, imenovano po voditelju dr. Miletu Starčeviću tudi milinovci. Pri navezavi teh stikov so pomagali zlasti istrski in bosanski pravaši, ki so se ravno takrat trudili ustanoviti vsepravaško organizacijo za vse hrvaške dežele. Višek tega sodelovanja je bilo veliko slovensko-hrvaško zborovanje 20. oktobra 1912 v Ljubljani, ki sta ga organizirala Slovenska ljudska stranka in hrvaška Vsepravaška organizacija. Na zborovanju so sprejeli resolucijo, da Slovenska ljudska stranka sprejema program Stranke prava. Poudarili so edinstvo in pravico za svobodni razvoj »hrvaško slovenskega naroda« v okviru habsburške monarhije. Podčrtali so prepričanje o pomenu hrvaško-slovenskih pokrajin za položaj monarhije in zahtevali, naj se monarhija spomni svojih dolžnosti do hrvaško-slovenskega naroda.²⁷ Na zborovanju so proglasili združitev obeh strank z formulacijo: »Vrhovna uprava stranke prava jemlje na znanje, da SLS stopa v vrste stranke prava in v celoti sprejema njen državnopravni program.«²⁸ Na zborovanju so izbrali tudi dva sopredsednika stranke, dr. Mileta Starčevića in dr. Ivana Šušteršiča. V vsej tej povezavi pa

²¹ Slovenec, 15. oktobra, Hrvatsko državno pravo in Slovenci.

²² J. Sidak, M. Gross ..., Povijest hrvatskog naroda, str. 216.

²³ J. Pleterski, Politika »Novega kursa«, Jadranski kompromis in Slovenci. JIČ, 3—4/1975, 49—88.

²⁴ J. Pleterski, Politika »Novega kursa« ..., str. 71.

²⁵ Ravno tam, str. 81.

²⁶ Ivan Cankar, Slovenci in Jugoslovani. Zgodovinski arhiv KPJ, tom V. Beograd 1951, str. 260.

²⁷ Slovenec, 21. oktobra 1912.

²⁸ Ravno tam.

je bilo kljub zunanji manifestaciji, ki naj bi izpričevala enotnost, dokaj različnih pogledov in nasprotovanj, ki so izbruhnili takoj ob prvi priliki. V hrvaških pravaških vrstah so bila nasprotja med frankovci in milinovci, zaradi nepriznavanja Srbov, oziroma izključno legitimističnega habsburškega stališča prvih, medtem ko so milinovci vsaj po letu 1913 že priznali Srbe etnično in niso poudarjali nujno habsburškega okvira.²⁹ Med slovenskimi klerikalci pa sta bili tudi dve struji: šušteršičeva, ki je podpirala Franka in poudarjala izključno hrvatstvo, katolicizem in legitimizem in Krekova narodnodemokratska struja, ki se je povezovala z milinovci tudi po njihovem razcepu s frankovci.³⁰

V desetletju pred prvo svetovno vojno je prišlo pri Slovencih verjetno zaradi velikohrvaških ali integralno jugoslovanskih konceptov pri Hrvatih do velikega novoilirskega vala. Del slovenskih političnih voditeljev in kulturnih delavcev iz vseh treh političnih taborov se je bil pripravljen kulturno narodnostno čim bolj zliti s Hrvati, misleč, da bo lahko tako ustvarjena čim močnejša politična enotnost.³¹ Manifestacija takšnega novoilirizma so pisanje predsednika Slovenske matice, liberalno usmerjenega Franca Ilešiča,³² Za kulturno enotnost vseh Jugoslovancev se je izrazila konferenca jugoslovanskih socialističnih strank novembra 1909 v Tivoliju v Ljubljani, v poznani Tivolski resoluciji.³³ O sprejetju hrvaščine kot znanstvenega jezika in postopnem približevanju slovenščine hrvaščini je pisal najvidnejši katoliški filozof in teoretik Aleš Ušeničnik.³⁴

Teško bi danes ugotovili, kolikšen del slovenskega naroda oziroma njegovega vodstva se je opredeljeval za novoilirizem. Kot je znano, je novoilirstvo imelo tudi precej nasprotnikov, ki so se zavzemali za ohranitev slovenske narodne individualnosti, čeprav so bili za čim tesnejšo politično zvezo s Hrvati. Takšen je bil npr. ljubljanski škof Jeglič, ki je svoje bojazni pred velikohrvatskim nacionalizmom zaupal v svoj dnevnik.³⁵ Slovenski mladoliberalci so v svoji reviji Veda v Gorici organizirali poglobljeno široko anketo o odnosih med Slovenci in Hrvati, ki je imela odgovoriti na naslednja vprašanja: 1. Kakšne odnose želite med Slovenci in Hrvati? 2. Ali vas zadovoljujejo sedanji odnosi? 3. Ali je področje slovenskega jezika dovolj veliko, da bi se lahko uspešno razvijale vse veje književnosti in znanosti? 4. Ali želite, da se slovenski jezik razvije povsem neodvisno od hrvaškega? 5. Želite, da bi Slovenci popolnoma opustili svoj jezik? Mislite, da je velika sorodnost obeh jezikov ugoden predpogoj za bodoče zedinjenje« itd.³⁶ Ankete se je udeležilo precejšnje število javnih političnih in kulturnih delavcev iz Slovenije in nekateri iz drugih jugoslovanskih pokrajin. Kljub nekaterim redkim integralno jugoslovanskim stališčem in pesimističnemu gledanju na perspektivo slovenskega naroda je ta anketa v veliki večini potrdila slovensko narodno individualnost in njeno perspektivo razvoja v zvezi z drugimi jugoslovanskimi narodi.³⁷

Z integralnojugoslovanskimi stališči, zlasti v svoji socialno-demokratski stranki, je odločno in lucidno polemiziral največji slovenski pisatelj Ivan Cankar, ki je v svojem predavanju Slovenci in Jugoslovani izjavil: »Kakšno jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezikovnem smislu

²⁹ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, str. 399—404.

³⁰ J. Pieterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, str. 273.

³¹ L. Ude, *Jugoslovanska ideja in Slovenci*, str. 901—917.

³² Ravno tam.

³³ Gestrin-Melik, *Slovenska zgodovina*, Ljubljana 1966, str. 318—321.

³⁴ Ravno tam, str. 317.

³⁵ J. Prunk, *Škof Jeglič — politik*, *Kronika* 1/1971, str. 48.

³⁶ Veda 1913.

³⁷ Ravno tam.

sploh ne eksistira. Morda je kdaj eksistiralo, toda rešeno je bilo takrat, ko se je jugoslovansko pleme razcepilo v četvero narodov s četverim čisto samostojnim kulturnim življenjem. Po krvi smo si bratje, po jeziku vsaj bratrance, — po kulturi, ki je sad večstoletne separatne vzgoje, pa smo si med seboj veliko bolj tuji, nego je tuj naš gorenjski kmet tirolskemu, ali pa goriški viničar furlanskemu.«³⁸ Za Cankarja je bil jugoslovanski problem samo političen in se je moral rešiti na političen način: »če mislijo ti štirje narodi, da so si sorodni in da bi najlažje in najboljše živeli, če bi bili združeni, naj se zgodi po njih želji, naj si v božjem imenu zgrade zvezno republiko jugoslovansko!«³⁹ Najbrž je bilo tako jasnih glav, kot je bil Cankar, v tistem času malo med Slovenci.

Balkanske vojne in zmage balkanskih držav nad Turki so povzročile v Sloveniji velik val navdušenja in močno je zrasla jugoslovanska plima. Časopisi vseh treh slovenskih političnih strank so odkrito obsojali imperialističen pritisk avstro-ogrske na Srbijo, zlasti glede vprašanja Albanije.⁴⁰ Navdušenje za jugoslovanske brate, za povezavo z njimi po balkanskih vojnah v Sloveniji ni več izginilo.⁴¹ To razpoloženje je najlepše izrazil zopet Ivan Cankar, ko je dejal: »Če kdo doslej ni vedel, je moral spoznati zdaj, da nismo samo Slovenci, še manj pa samo Avstrijci, temveč, da smo ud velike družine, ki stanuje od Julijskih Alp do Egejskega morja. Ko je počil na Balkanu prvi strel, se je oglasil njegov odmev v naši najzadnji zakotni vasi ... In v nas vseh se je vzbudilo nekaj, kar je zelo podobno hrepenenju jetnika. Vzbudilo pa se je v nas še nekaj drugega, vse bolj pomembnega in dragocenega — iskra tiste moči, samozavesti in sile življenja, ki se je bila razmahnila na jugu, je planila tudi na slovenska tla.«⁴²

Na predvečer vojne se je v Sloveniji precej razširilo narodno revolucionarno mladinsko gibanje, Preporod, ki je spletlo čvrste stike s podobnimi gibanji na Hrvaškem in z Mlado Bosno ter se že čisto jasno postavilo na stališče rušenja habsburške monarhije.⁴³

Iz vsega napisanega se vidi, da je slovensko narodno gibanje pred prvo svetovno vojno jasno nedvoumno poudarjalo nujnost povezovanja s Hrvati v boju za rešitev slovenskega narodnega vprašanja. Na to povezovanje s Hrvati in njihovim državnim pravom je vedno gledalo kot na enako-pravno povezovanje vseh jugoslovanskih narodov za rešitev narodnega vprašanja habsburških Jugoslovancev. V sporih med Srbi in Hrvati Slovenci niso nikoli zavzeli stališča za ene ali za druge in so vedno naglašali, da želijo biti posrednik politične enotnosti.

V strahu pred nemškimi pretnjami in pritiskom spomladi 1914 so Slovenci upali na pomoč Hrvatov. Tako je Slovenski narod predvsem sebi za korajžjo poudarjal, da je povezanost Slovencev in Hrvatov neločljiva,⁴⁴ čeprav je bilo v hrvaškem narodnem gibanju to zelo relativno.

Z izbruhom prve svetovne vojne je nastala popolnoma drugačna politična situacija in dialektika slovensko hrvaških odnosov se je močno spremenila v prid večje medsebojne usodne povezanosti, čeprav spočetka to morda ni bilo vidno v političnem življenju banovine. Takšen nov puls politične zavesti pri Hrvatih je opazil lucidni politik Ante Trumbić in je konec leta 1914 izjavljal Franu Supilu, da morajo biti za vsako ceno vse

³⁸ Ivan Cankar, Slovenci in Jugoslovani, Zgodovinski arhiv KPJ, tom V., Beograd 1951, str. 260—261.

³⁹ Ravno tam, str. 258.

⁴⁰ Glej časopise Zarja, Slovenski narod in še zlasti Slovenec od oktobra do decembra 1912.

⁴¹ L. Ude, Jugoslovanska ideja in Slovenci, str. 915—928.

⁴² I. Cankar, Slovenci in Jugoslovani, Zgodovinski arhiv, tom V, str. 258.

⁴³ O tem glej knjigo: Preporodovci proti Avstriji, Ljubljana 1970.

⁴⁴ Slovenski narod, 23. maja 1914.

slovenske in hrvatske dežele v eni državi, pa naj bo katera koli. Poudaril je, da se morajo Hrvati te misli držati kot temeljnega kamna, kajti če bo Slovenija ločena od Hrvatske, večina Hrvatov ne bo hotela v jugoslovansko državo pod srbskega kralja in bo zahtevala zase posebno državo.⁴⁵

Zunanja podoba političnega razpoloženja na Hrvaškem in v Sloveniji je v začetku vojne zelo varljiva, kajti legitimistične, lojalistične in protisrbske izjave frankovcev, Radića in šuštersiščeve struje v SLS niso odražale razpoloženja vsega naroda; do večjega videza so prišle le zaradi tega, ker je režim zatiral vsako opozicijsko oz. protivojno mnenje, čeprav je najti v letu 1914 tudi že dokaze zanj.⁴⁶

Z vojno je bilo normalno politično življenje v jugoslovanskih deželah monarhije zelo prizadeto. Režim je prepovedal izhajanje nekaterih časopisov, ostale je dušila cenzura, deželni zbori in parlament se niso sestajali, proti jugoslovansko orientiranim patriotom je divjal policijski teror, precej ljudi je bilo zaprtih, interniranih in celo justificiranih. Najtežje je bilo v Bosni in Dalmaciji, v Sloveniji ne veliko bolje; edino v banovini Hrvaški se je odvijalo kolikor toliko normalno politično življenje in je dalje delovala avtonomna politična institucija — hrvatski sabor.

Vladujoča večina v njem, hrvatsko-srbska koalicija se je deloma iz strahu pred represalijami režima, deloma iz svojih političnih računov vedla popolnoma oportunistično in lojalno do madžarske vlade Istvana Tisze.⁴⁷ Pristajala je na dualizem, na nagodbo in tako predstavljala oviro v zahtevah po skupni samostojni slovensko-hrvaški-srbski državi.

V političnem gibanju Hrvatov in Slovencev med prvo svetovno vojno je nastopil z ustanovitvijo emigrantskega Jugoslovanskega odbora pomemben nov faktor. V odboru so bili od njegove ustanovitve enakopravno zastopani Slovenci, Hrvati in Srbi in odbor je od vsega začetka zahteval razbitje habsburške monarhije in združitev vseh Jugoslovancev vključno s Srbijo in Črno goro v eno državo. Takšna stališča so sigurno imela svoj vpliv na narodno politično gibanje v domovini, čeprav se je tu vodila in odločila glavna politična bitka. Prvo iniciativo v skupnem hrvatsko-slovenskem narodnem boju med vojno so podvzeli konec leta 1914 slovensko-hrvatski tržaški politiki, ki so bili v kontaktu z Antejem Trumbićem v emigraciji.

Takšen tok dogodkov je bil popolnoma v skladu s politično oceno o razmerah na Hrvaškem, ki jo je dal sredi novembra 1914 Frano Supilo Trumbiću: »Glavno težišče svega biti će, kako vidim, na nama primorcima Dalmatincima i Istranima, kojima će kao poluga biti Bošnjaci i Hercegovci. U Banovinu se je još uvijek malo ili ništa uzdati, nego da ju — più confusa che persuasa — gurnemo unutra, kao ono godine 1905—1906.«⁴⁸

Ker se akciji tržaških liberalcev ni pridružila hrvatsko-srbska koalicija in ker je nastopila izredno nesrečna okolnost vstopa Italije v vojno proti Avstriji oziroma londonski pakt, je ta dobro zamišljena iniciativa zamrla.⁴⁹

Iniciativo za slovensko-hrvatsko povezovanje v svrhu reševanja narodno-političnega položaja sta prevzela v začetku l. 1915 istrska pravaša, poslanca v dunajskem parlamentu Vjekoslav Spinčić in Matko Laginja in Krekova skupina v SLS. Tu je treba posebno poudariti, da so bili slovensko

⁴⁵ Dragovan Šepić, *Italija, saveznici i jugoslovansko pitanje 1914—1918*, Zagreb 1970, str. 47.

⁴⁶ J. Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, str. 12—19.

⁴⁷ Konstantin Bastaic: *Hrvatski sabor i Jugoslovanski odbor*. Jugoslovanski odbor u Londonu. (Zbornik povodom 50-godišnjice osnivanja). Zagreb 1966, str. 273 in 307.

⁴⁸ Dragovan Šepić, *Pisma i memorandumi Frana Supila 1914—1917*, Beograd 1967, str. 22.

⁴⁹ J. Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, str. 46—48.

⁵⁰ Dragovan Šepić, *Borba istarskih Hrvata i Slovenaca za slobodu i ujedinjenje 1914—1918*. *Nastava istorije 1/1968—1969*, str. 45—61.

hrvatski odnosi v Istri in Trstu vedno zelo dobri in skladni, saj so imeli celo skupno politično organizacijo.⁵⁰ Spinčić, Laginja in Krek so se udeležili marca 1915 sestanka hrvaških in slovenskih duhovnikov na Reki, kjer so sprejeli spomenico za papeža, v kateri so zahtevali slovensko hrvaško državno tvorbo v okviru habsburške monarhije, če ta zmaga, v slučaju njenega poraza pa naj Slovenci in Hrvati na vsak način ostanejo skupaj v samostojnem hrvatskem kraljestvu.⁵¹

Preko Spinčića in Laginje je Krek vzpostavil stike s Starčevićanci v Zagrebu in prisostvoval prvemu medvojnemu zasedanju sabora, ki je potekalo od 14. junija do 6. julija 1915. To zasedanje je Starčevićeva stranka prava izrabila za protirežimsko in protidualistično demonstracijo. Zahtevala je, da se takoj še v teku vojne reši narodno vprašanje z združitvijo Hrvatov in Slovencev v enotno hrvatsko državo.⁵² Takšno pravaško izjavo so pripisovali Krekovemu vplivu, kar ni nikjer dokazano.⁵³ Ljubljanski škof Jeglič je namreč pisal 15. julija v svojem dnevniku: »Krek je odšel v Zagreb, ko je bilo zasedanje sabora, kjer je nahuškal neko stranko za skrajni odpor; govori dotične stranke (starčevićevcev op. J. P.) in Radića so bili kar prekucijski: Krek je bil na galeriji in se Hrvatom kazal.«⁵⁴

Decembra 1915, na drugem medvojnem zasedanju sabora je hrvatsko-srbska koalicija govorila izredno lojalistično in oportunistično in nič ni kazalo, da bi bila voljna podpreti zahteve Starčevićancev in Radića glede reševanja nacionalnega vprašanja. Njen politični prvak dr. Lorković je med drugim izjavil: »... Starčevićanci propagiraju, da se naime uzajamni državno-pravni odnos (Hrvatske in Ogrske op. J. P.) ima stubokom mijenjati... — Koalicija nije voljna, da jih na tom putu slijedi, i to iz dva razloga. Prvo, jer za nju i njeno stanovište vojuje historijski razvitak hrvatskog naroda; drugo jer smatra, da je ono što je zajednički interes hrvatskog naroda, njegovo ujedinjenje i takva državno-pravna samostalnost koja će mu omogućiti da se uspješno razvija, lakše provedivo na bazi postojeće državne zajednice s Ugarskom, nego na onom temelju, što ga predlaže Starčevićeva stranka prava, i to već zato, jer SSP računa sa nečim, čega nema i za što je potrebno preuređenje čitave Monarhije, dok Koalicija računa sa pozitivnim zakonom, računa s onim što je spojivo s stvaranjem narodnih ciljeva. Na putu, koji zastupa koalicija, da bi se riješilo hrvatsko pitanje nije potrebna reforma čitave Monarhije, nego je potrebno ono, što se možda u Ugarskoj rađa pred slikom novih velikih vremena, a to je: visoko i široko shvaćanje hrvatskog i jugoslovenskog pitanja te odnosa između Ugarske i Hrvatske.«⁵⁵ Zadnji stavek najbolj jasno priča, da od takšne politike koalicije Slovenci niso imeli popolnoma ničesar pričakovati; puščala jih je v avstrijski državni polovici izročene vse hujšemu nemškemu pritisku, izgubljene za jugoslovansko državo. Takšna politika hrvatsko-srbske koalicije — in ostala je nespremenjena do oktobra 1918 — se je zadovoljevala s subdualizmom Hrvatske in dobrimi odnosi z Madžari v slučaju zmage centralnih sil. V slučaju zmage antante pa je verjetno računala, da bo Srbija uredila zadeve jugoslovanske združitve po svoje, pri čemer tako Slovenci niso ključnega pomena.

Ob takšnih stališčih najmočnejše politične grupacije na Hrvatskem in ob takšnih odnosih v hrvatskem saboru je iniciativo za slovensko hrvatsko

⁵¹ J. Pieterski, Prva odločitev Slovencev, str. 51—52.

⁵² Konstantin Bastaić, Hrvatski sabor i Jugoslovenski odbor, str. 311—312.

⁵³ J. Pieterski, Prva odločitev Slovencev, str. 58.

⁵⁴ Dnevnik škofa Jegliča, 19. julija 1915 (prepis originala v Arhivu CK ZKS v Ljubljani).

⁵⁵ Bogdan Krizman, Stranke u hrvatskom saboru za vrijeme I. svjetskog rata, ZC XIX—XX/1965—66, str. 376—377.

povezovanje prevzel Hrvatsko-slovenski poslanski klub dunajskega parlamenta. Na svoji seji v Mariboru decembra 1915 je sklenil, da se čimprej izvede narodna koncentracija z vključitvijo slovenskih liberalcev v klub. Predno pa je do takšne koncentracije prišlo, je poteklo še celo leto. Popreje se je morala izvesti odločilna bitka v SLS med legitimistično avstrijsko lojalističnim šušteršičem in narodno demokratsko jugoslovansko orientirano Krekovo strujo.⁵⁶

Medtem so se stališča starčevičancev vse bolj radikalizirala, vse ostreje so obsojali dualizem, izjemni režim in ponujali enakopravnost Srbom, če ti sprejmejo hrvatsko državno pravo. Na podobnem stališču je bil sredi leta 1916 tudi Stjepan Radić. On je na saborskem zasedanju kritiziral dualistični sistem, češ, da je škodljiv, ker omejuje zveze hrvatskega naroda s Slovenci in s »Srbi« v monarhiji in izven nje«. Povedal je, da stoji njegova stranka na stališču popolnega narodnega edinstva Slovencev, Hrvatov in Srbov, kot enega naroda in na stališču hrvatskega državnega edinstva, ki naj se ostvari v habsburški monarhiji.⁵⁷ Nov položaj v monarhiji je nastal s smrtjo cesarja Franca Jožefa konec leta 1916 in z Wilsonovimi pogoji za mir s centralnimi silami, ki jih je naštel 22. januarja 1917 v ameriškem senatu. Na zasedanju hrvaškega sabora, ki je sestavljal adresu na novega cesarja Karla, se lojalistična koalicija in borbenejša Starčevičeva stranka prava nista mogli zediniti in je slednja podala svoj predlog adrese, v kateri je govorila tudi v imenu Slovencev, grajala nacionalno zatiranje enih in drugih v obeh polovicah monarhije in zahtevala njihovo državnopravno združenje. Boj proti dualizmu in za zedinjenje je imela za najvažnejši pogoj nacionalne eksistence, nič manj pomemben od oboroženega boja proti zunanjim sovražnikom monarhije. Zahtevala je od cesarja, da naj, takoj ko bodo dopustile vojne razmere, dovoli sklicanje zastopnikov vseh hrvatskih in slovenskih dežel na sabor v Zagreb, kjer naj bi se izvršilo zedinjenje s Slovenci na osnovi narodnostnega in hrvatskega državnega prava. Adresa je še poudarila, da hrvatsko slovenski narod odklanja ne samo hegemonijo obeh privilegiranih narodov v monarhiji, Nemcev in Madžarov, ampak da odklanja tudi, da pride bodisi v celoti, bodisi samo z nekaterimi svojimi deli pod oblast katere od sosednih držav.⁵⁸

Ta starčevičanska adresa je že padla v čas, ko so se Slovenci in Hrvati intenzivno pripravljali na odprtje dunajskega parlamenta. Pred zasedanjem so se vsi jugoslovanski poslanci združili v enoten Jugoslovanski klub, ki je izbral za predsednika dr. Antona Korošca. Klub je pred otvoritvijo parlamenta izdelal zgodovinsko pomemben nacionalni program, ki je postal znan kot znamenita majska deklaracija, ki jo je na prvi seji parlamenta prečital klubov predsednik Korošec. Deklaracija je zahtevala od vlade in vladarja, da se na temelju narodnostnega načela in hrvatskega državnega prava zedinijo vsi teritoriji monarhije, na katerih žive Slovenci, Hrvati in Srbi v samostojno državno telo, svobodno od vsakega tujega gospodarstva, zgrajeno na demokratičnem principu pod habsburškim žezlom. O tej izjavi je bilo do danes v historiografiji precej nasprotujočih si ocen. Danes v jugoslovanskem zgodovinskega prevladuje ocena, ki temelji na objektivnem razboru takratne zgodovinske situacije. Ta historiografija gleda v majski deklaraciji kvalitetno novo stopnjo v boju za rešitev narodnega vprašanja avstro-ogrskih Jugoslovancev. Deklaracija je z enako-

⁵⁶ J. Prunk, Škof Jeglič — politik. Kronika 1/1971, str. 39—41.

⁵⁷ K. Bastaić, Hrvatski sabor i Jugoslovanski odbor, str. 321—322.

⁵⁸ Adresa Starčevičeve stranke prava kao protipredlog odborovoj adresi predložen u hrvatskom saboru dne 1. ožujka 1917. Tisak Hrvatske tiskarne u Zagrebu 1917 (citirano po J. Pleterski, Prva odločitev Slovencev, str. 98—99).

pravnim upoštevanjem Srbov presešla dotedanji pravaški in klerikalni triallzem, oziroma velikohrvaško koncepcijo. Na drugi strani je presešla tudi koncepcijo samo hrvatsko-srbskega zedinjenja, za katero se je potegovala hrvatsko-srbska koalicija. Z naštevanjem Slovencev na prvem mestu je deklaracija izrazila zahtevo po ukinitvi meje med avstrijsko in ogrsko državno polovico na jugoslovanskem ozemlju in zahtevala ukinitve dualizma. Zahteva, naj bodo Slovenci vključeni v reševanje jugoslovanskega vprašanja, je postala zahteva vseh Jugoslovanov⁵⁹ (vseh narodnih poslancev v dunajskem parlamentu in nekaterih pomembnih političnih strank v banovini in Bosni in Hercegovini, ki so podprle deklaracijo).

O radikalnem nacionalnem karakterju deklaracije najbolj govori dejstvo, da so jo ostro zavrnilo vsi merodajni faktorji v monarhiji. Odklonila jo je avstrijska vlada, dvor, nemške politične stranke, vojaški krogi in ogrska vlada.⁶⁰ Poleg velike vzpodbude, ki jo je deklaracija dala jugoslovanskemu gibanju v habsburški monarhiji, je imela še eno dimenzijo, ki jo je uvidel Josip Horvat: da je deklaracija s svojo zahtevo za rešitev jugoslovanskega vprašanja v habsburški monarhiji dala stvarno legitimacijo jugoslovanskemu odboru v njegovi afirmaciji jugoslovanskega vprašanja.⁶¹

Od svojega nastanka dalje je deklaracija opredeljevala slovensko-hrvaške odnose, kakor tudi vse narodno politično gibanje habsburških Jugoslovanov. Na kratko bi ta vpliv označil takole: postopoma so vsa politična gibanja oziroma stranke pristajale na deklaracijo, pri kateri pa se je že od poletja 1917 vse bolj opuščal habsburški okvir. Po času pristanka na deklaracijo (takšno brez okvira) — lahko poenostavljeno rečemo — merimo radikalnost in jugoslovansko usmerjenost političnih subjektov.

Prva je deklaracijo jasno in javno podprla Starčevićeva stranka prava na zasedanju hrvatskega sabora 5. junija 1917. Njen voditelj dr. Pavelić je izjavil, da »njegova stranka pozdravlja i prihvaća platformu Majske deklaracije u cjelini i u pogledu zahtjeva za sjedinjenjem svih onih zemalja Monarhije u kojima žive Hrvati, Slovenci i Srbi.«⁶² Zaradi tega in zaradi načela samoodločbe, ki se uveljavlja v svetu ter zaradi demokratičnega duha, ki veje iz Rusije, je stranka zahtevala preureditev habsburške monarhije na osnovi enakopravnosti narodov in »sjedinenje sveslavenskog juga monarhije Habsburga u posebno državno tjelo na osnovi narodnog načela i historijskog državnog prava kraljevine Hrvatske.«⁶³

Ker je hrvatsko-srbska koalicija še nadalje vztrajala pri dualističnem nagodbenem stališču, sta julija 1917 izstopila iz nje ugledna Srba dr. Srđan Budisavljević in Valerijan Pribičević, ki sta podprla majske deklaracije in začela sodelovati s starčevićanci. Med slovenskimi politikami so se stvari radikalizirale in Slovenec je že 28. julija zapisal, da mu je deklaracija samo samo minimum in da če monarhija ne bo rešila jugoslovanskega vprašanja po zakoniti poti, bo postalo mednarodno vprašanje.⁶⁴ 4. avgusta mu je sekundiral še Slovenski narod. Septembra se je Krekovi in Korošcevi smeri pridružil še konservativni škof Jeglič, ki je poleg vodstva SLS, NNS in katoliškega delavstva podpisal tako imenovano septembrsko ljubljansko izjavo, ki je izražala popolno soglasje s politiko jugoslovanskega kluba.⁶⁵

⁵⁹ J. Pleterski, Prva odločitev Slovencev, str. 117; v istem smislu tudi Momčilo Zečević, Slovenska ljudska stranka i jugoslovensko ujedinjenje. Beograd 1973, str. 66–76.

⁶⁰ Enako kot zgoraj; ravno tako tudi L. Ude, Deklaracijsko gibanje na Slovenskem. Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske monarhije . . . , str. 143.

⁶¹ J. Horvat, Politička povijest Hrvatske, Zagreb 1936, str. 480; podobno, čeprav nekaj drugače in v polemiki s Horvatom ocenjuje deklaracijo tudi K. Bastaić v cit. delu str. 336–337.

⁶² K. Bastaić, Hrvatski sabor i Jugoslovanski odbor, str. 338.

⁶³ Ravno tam.

⁶⁴ Slovenec, 28. julija 1917.

⁶⁵ Slovenec, 15. septembra 1917.

Septembrska izjava je omogočila razmah deklaracijskega gibanja, ki je demokratiziralo in radikaliziralo narodno politiko. Socialni demokrati k izjavi niso pristopili, ostali so ob strani deklaracijskemu gibanju in tako zamudili možnost, da bi gibanju dali več socialne vsebine po svojem nazoru. Gibanje je tako ostalo popolnoma v meščanskih rokah in zasledovalo meščanske cilje. Povzročilo pa je, da je bil že novembra 1917 iz SLS odстранjen dr. Šušteršič s svojimi legitimističnimi pristaši.

Najbolj hitro se je v narodno političnih pogledih radikalizirala Starčevićeva stranka prava in Janez Ev. Krek je v starčevićanskem časopisu Hrvatska država pred svojo smrtjo že napisal članek, ki se da tolmačiti kot poziv na odpoved habsburški monarhiji.⁶⁶

Deklaracija je dobivala ves več simpatij v Dalmaciji ter Bosni in Hercegovini, najbolj počasi pa je šlo v banovini, kjer je ves razvoj zavirala hrvatsko-srbska koalicija. V Zagrebu sta disidenta iz koalicije Budisavljević in Valerijan Pribičević 1. januarja 1918 ustanovila dnevnik Glas Slovenaca, Hrvata i Srba, ki je odločno propagiral deklaracijsko politiko in kritiziral koalicijo. Glas SHS je v sodelovanju s starčevićanci in Slovenci odigral pomembno vlogo pri razčiščenju narodnopolitičnega položaja v banovini. Prinašal je odlično pisane članke v smislu narodne enotnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov in v protidualističnem duhu. Zdi se, da je njegov vpliv slabil politične pozicije hrvatsko srbske koalicije. V Glas SHS so dopisovali tudi Slovenci, zlasti liberalci in to včasih kar v slovenščini. V teh slovenskih dopisih je še občutiti bojazen, da bi Hrvati Slovence pustili na cedilu, in dokazovanje, kako so Slovenci nujno potrebni Hrvatom in vsej jugoslovanski državi: »Edini smo danes vsi Jugoslovani v tem, da brez narodne države nam ni bodočnosti. Vsi smo pravaši. Nemci pa skušajo razkosati Hrvate od Slovencev, češ, da jih hočejo Slovenci pritisniti v katastrofalno politiko. In vendar ve vsakdo, da so največji Hrvati, Starčević, Strossmayer, Jelačić zahtevali Slovence v narodno državo. Nemci dovoljujejo Hrvatom, da s Slovenci »simpatizirajo«, kajti oni vejo prav tako dobro kakor mi, da nam te simpatije ne rešijo niti enega metra naše zemlje. Mi priznavamo odkrito, da Slovenci zapuščeni od Hrvatov in Srbov začnemo obupen boj. Bil ga bomo do zadnjega diha... Nemškega končnega usidranja na najugodnejši točki Adrije seveda ne preprečimo sami.«⁶⁷

Že v sredini januarja 1918 se v časopisu pojavlja ideja o čimprejšnji ustanovitvi Narodnega sveta kot vrhovnega predstavnika vseh Jugoslovancev iz vseh pokrajin monarhije.⁶⁸ Zdi se, da koalicija o tem ni hotela ničesar slišati in Glas SHS jo je 24. januarja in 1. februarja 1918 ostro kritiziral in obtožil, da »desavuiru« vsa prizadevanja jugoslovanskega gibanja.

Zborovanje slovenskih in pravaških politikov ter desidentov koalicije marca 1918 v Zagrebu ni moglo premakniti hrvatsko srbske koalicije iz njenega oportunitizma oziroma njenih političnih računov, da bi pristala na ustanovitev narodnega sveta. Zato jo je list »Glas SHS« ostro kritiziral takole: »U Hrvatskoj imamo politiku zvanične reprezentacije naroda, koja je po svojim proklamovanim ciljevima i po svojim metodama u direktnoj protivnosti sa nacionalnim aspiracijama... Ono što je najgore u toj politici... to je, što ona cjepa narodnu volju, demoralizuje narod i ometa mu razmah svih energija u nadi za veliki cilj.«⁶⁹ Maja 1918 je Radić prekinil sodelovanje s frankovci in se brezrezervno pridružil narodnemu deklaraci-

⁶⁶ Hrvatska država, 4. septembra 1917. Prvi je ta članek v smislu odpovedi habsburški monarhiji tolmačil Leo Valiani, La dissoluzione dell' Austria Ungheria, Milano 1968, str. 312.

⁶⁷ Glas Slovenaca, Hrvata i Srba: Slovenci in Jugoslovanstvo, 1. januarja 1918.

⁶⁸ Glas SHS, 22. januarja 1918.

⁶⁹ Glas SHS, 6. marca 1918.

cijskemu gibanju.⁷⁰ V gibanju od tega časa dalje popolnoma izgine habsburški okvir (Radić ga je najdalj zagovarjal) in kaže, da v smislu hrvatskega državnega prava prevladuje malojugoslovanska koncepcija. V dneh 16. in 17. avgusta je prišlo v Ljubljani do znamenitih Slovenskih dni, velike politične manifestacije vseh slovenskih političnih strank in gostov, uglednih politikov iz Hrvatske, Bosne, Češke in Poljske. Poudarjena je bila slovanska vzajemnost in, kar je še važnejše, ustanovljen je bil Narodni svet za Slovenijo in Istro kot vrhovno predstavniško telo za Jugoslovane v Cislajtaniji, s poudarkom, da se smatra Narodni svet za integralni del bodočega Narodnega odbora SHS v Zagrebu.⁷¹ »Slovenski narod si je izbral Narodni svet zlasti zato, da bo pripravljen na oni zgodovinski trenutek, ko prevzame skupno s Hrvati in Srbi vse pravice in dolžnosti državne samostojnosti.«⁷² Dalmatinci v ljubljanski Narodni svet niso vstopili, opravičujoč se zaradi slabe prometne povezave.

Na pritisk političnega razpoloženja, spoznavajuč, da izgublja vpliv med narodom, je v začetku oktobra hrvatsko-srbska koalicija pristopila k deklaracijski politiki in tako omogočila, da je bilo 8. oktobra ustanovljeno Narodno vijeće Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se je proglasilo za vrhovno politično telo v jugoslovanskih deželah habsburške monarhije. Dne 29. oktobra 1918 je hrvatski sabor formalno razglasil prekinitev državnopravne zveze z Avstrijo in Ogrsko, pristop hrvatskih dežel k državi Slovencev, Hrvatov in Srbov in priznal Narodnemu vijeću vrhovno oblast.⁷³

S tem dejanjem so bili Slovenci združeni s Hrvati v skupno samostojno državo, v kateri pa je bilo tudi precej Srbov na Hrvatskem in v Bosni in Hercegovini. Najbrž je ravno to zadnje dejstvo bilo vzrok, da država Narodnega vijeća ni mogla biti trajnejša zgodovinska rešitev. Za same Hrvate in Slovence bi to verjetno lahko bila, toda z njo ni bil rešen srbski nacionalni problem. Srbi s te in one strani Drine so težili za popolno združitvijo vsega srbskega naroda v eno državo. Ta srbski element, močno pomešan med Hrvati na Hrvaškem in v Bosni, in pa mednarodna politična situacija nove države SHS, kateri je grozil italijanski imperializem, sta močno pritiskala na slovensko in hrvaško buržoazijo, da se je tako hitro in brezpogojno združila s kraljevino Srbijo. Pri tem pa je treba tudi vedeti, da je ob koncu vojne skoraj pri vseh političnih strankah, tudi pri Hrvatih in Slovencih, bil močan jugoslovanski integralizem, ki je delal v prid združitvi. V procesu razmišljanja o združitvi Države SHS s Kraljevino Srbijo so se med neunitarističnim delom hrvaškega in slovenskega narodno-političnega gibanja pokazale razlike, ki so bile posledica preteklega zgodovinskega razvoja. Tako so nekateri hrvatski pravaši in pa Radić hoteli na vsak način ohraniti hrvatsko državnopravno suverenost v novi veliki jugoslovanski državi, ki bi nastala z združitvijo s Srbijo. V burnih razpravah novembra 1918 v Narodnem vijeću so predlagali federalistično oziroma konfederalistično ureditev, v kateri bi Hrvatska s svojim saborom in zakonodajo ohranila suverenost.⁷⁴ V tem se je kazala velika moč hrvatske državnopravne tradicije in nacionalne samozavesti in zlasti je zanimivo, da je njen nosilec za prihodnje postal Stjepan Radić s svojo Hrvatsko pučko seljačko stranko in tako nekako prevzel tradicijo pravaške stranke. Kljub

⁷⁰ B. Krizman, Stranke u hrvatskom saboru za vrijeme prvog svijetskog rata, ZČ XIX—XX: 1965—1966, str. 386.

⁷¹ Glej poročilo v Slovincu, 17. in 18. avgusta, v Slovenskem Narodu 17., 18. in 19. avgusta in v Glasu SHS 9. julija, 17. in 18. avgusta 1918.

⁷² D. Janković - B. Krizman, Građa o stvaranju jugoslovenske države, Beograd 1964, str. 265—267.

⁷³ F. šišić, Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919, str. 196.

⁷⁴ Ravno tam, str. 271—278.

temu pa ni zadovoljil vseh ekstremnih teženj dela čiste stranke prava, ki je 29. oktobra 1918 najavila razpustitev,⁷⁵ toda v novih jugoslovanskih razmerah se je kmalu obnovila.

Tudi Slovenci so od ustanovitve Narodnega sveta v Ljubljani dalje precej razmišljali o svojem položaju v novi državi Slovencev, Hrvatov in Srbov. V Ustavno-pravnem odseku Narodnega sveta je Korošec že septembra opozarjal, da je treba imeti pred očmi Krfsko deklaracijo in da bo najbrž prišlo do združitve s kraljevino Srbijo. Za novo državo SHS je Ustavno-pravni odsek predlagal, da bi bila urejena na nekakšen federativen način na naslednje tri ali štiri enote, ki bi imele svoje pokrajinske zbornice in vlade z določeno avtonomijo, ki pa ne sme iti predaleč. Legislativa naj bo pridržana centralnemu parlamentu. Avtonomne enote bi bile: 1. Slovenija z Istro; 2. Bosna in Hercegovina z Dalmacijo; 3. Hrvatska in Slavonija z Banatom in eventualno 4. Srbija s Črno goro.⁷⁶ V takšnem predlogu ni videti nikakršnega sledu hrvatskega državnega prava, na katerega so se Slovenci sklicevali v skupnem boju s Hrvati proti dualistični habsburški monarhiji, zadnjič še v majski deklaraciji. V samih razpravah o združitvi Države SHS s Kraljevino Srbijo v novembrskih dneh so slovenski klerikalci, ki niso bili za takojšnjo brezpogojno združitve v centralistični unitarni obliki, zahtevali kulturno in upravno avtonomijo za slovenski narod v decentralizirani državi.⁷⁷ Točne definicije, kolikšna bi bila takšna slovenska avtonomija, niso predstavili in o kakšni slovenski suverenosti niso jasno govorili. V odločilnih dneh združitve 24. in 25. novembra v Narodnem vijeću v Zagrebu so zastopniki najmočnejše slovenske politične stranke SLS glasovali za dopolnjeni dalmatinski predlog in omogočili 1. december. Slovenci niso imeli tradicije politične samostojnosti, zato tudi v novi državi niso imeli toliko izgubiti kot npr. Hrvati. Jasna predstava o nacionalni suverenosti in lastni državnosti v zvezi z drugimi jugoslovanskimi narodi bo v slovenskem političnem gibanju dozorela šele v prvi jugoslovanski državi in njen nosilec bo postal slovenski delavski razred.

Summary

SLOVENIAN-CROATIAN RELATIONS AND THE UNITING INTO THE YUGOSLAV STATE

On the basis of the dispersed literature, known up till now, as well as on the basis of the original documentary material the author makes an analysis of the Slovenian-Croatian relations before and during the World War I. He comes to the conclusion that there was a great difference between the typology and the aims of the national-political movements in Croatia and Slovenia — due to the different political position of the Slovenes and Croats in the Habsburg monarchy, as well as to the differences within their own political structure. This fact, and different views concerning the solving of their ethnic question (the Croats had two concepts — the Croatian and the Yugoslav, whereas all ethnic programs of the so called »Zedinjena Slovenija« /United Slovenia/ were Yugoslav oriented) made the Slovenian-Croatian cooperation and their common efforts to found Yugoslavia more difficult. The author states that before the World War I. the interest of the Slovenes for cooperation with the Croats was much greater than vice versa.

The First World War greatly changed the dialectic of those relations. To the leader of the emigrant »Jugoslovanski odbor« (Yugoslav Committee) Ante Trumbić it was clear already in 1914 that the Committee has to stand for the Slovenes as much as possible because the majority of the Croats wouldn't like the common Yugoslav state under the reign of the Serbian king. The London-Agreement bet-

⁷⁵ Arhiv Slovenije v Ljubljani, Fond Narodni svet, fasc. 3., Spisi odsekov, M., Ustavno-pravni odsek.

⁷⁶ Momčilo Zečević, Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko ujedinjenje, str. 160—172.

ween Entente and Italy in 1915 strongly hindered the ethnic-political efforts of the Slovenes and Croats to found the Yugoslav state. The leading political power in the Croatia — the Croatian-Serbian coalition — acted opportunistically (partly because it was afraid of the reprisals by the government and partly because of its own political aims, namely to unite the Croats and the Serbs under the Serbian patronage) and left the Slovenes to their own fate.

In 1915 the Croatian »pravaši-starčevićanci« and the Slovenian Krek's movement took over the initiative for the Slovenian-Croatian cooperation in the fight for the common solution. The result of their efforts was »majska deklaracija« (the May-Declaration) in 1917, with which they demanded the uniting of all regions in the Habsburg monarchy, inhabited by the Slovenes, Croats and Serbs, into the independent state, free of any kind of foreign domination, under the reign of the Habsburg dynasty. With including of the Serbs the previous trialistic concept of the »Great Croatia« was overcome — for the benefit of the democratic Yugoslav one. The so called »Declaration Movement«, which spread very soon, rejected the frame of the Habsburg monarchy. In August 1918 the »Narodni svet« (National Council) was founded in Ljubljana, as the integral part of the »Narodno vijeće Slovencev, Hrvatov in Srbov« (National Council of the Slovenes, Croats and Serbs) which was founded on October 8, 1918, in Zagreb. On October 29, 1918, the »hrvatski sabor« (the Croat Assembly) dropped all contacts with the Habsburg monarchy, and the »Narodno vijeće« became the supreme political organ of the new »State SHS« (State of the Slovenes, Croats and Serbs). The »Narodno vijeće« became a new political subject, which had much stronger position at the negotiation with Serbia about the uniting as the emigrant Yugoslav Committee. In spite of this the »Narodno vijeće« did not fulfill its historical mission. On December 1, 1918, it namely hastily carried out the unconditional uniting with Serbia. Within the »Narodno vijeće« itself showed differences between the non-unitaristic part of the Slovenian and Croatian national political movement. The Croats namely also in the new Yugoslav state demanded preservation of the Croatian state sovereignty, whereas the Slovenes wanted only the ethnic-cultural and administrative autonomy.

Slovenska matica, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 7,

med drugimi svojimi publikacijami zalaga in članom Zgodovinskega društva za Slovenijo nudi po svojih članskih cenah tudi

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 1/1971 — 120 din.

Vsebina: Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju, Lavo Čermelj — Fizik Nace Klemencič (1853—1901), Vladimir Murko — Staro in novo o življenju in delu Josipa Resslera, Franc Minařnik — Ptuijske lekarne, lekarnarji in njihove hiše, Ante Stefančić — Kratek pregled zdravstvenega nadzorstva živil nekoč in danes s posebnim poudarkom na Sloveniji;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 2/1974 — 120 din.

Vsebina: Vladimir Murko — Starejši slovenski znanstveniki in njihova vloga v evropski kulturni zgodovini — astronomi, Milko Matičetov — Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, France Adamič — Naš prispevek k razvoju genetike in žlahtnjenja rastlin, Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju II;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 3/1975 — 169 din.

Vsebina: Drago Mušič in Janez Batis — Življenje in delo J. M. Žagarja (Sagarja), Peter Borisov — Sto dvajset let od ustanovitve naravnega zdravilnega zavoda na Bledu, Velimir Zavrnik — Mariborski tekst napotkov mojstra Albranta za zdravljenje konj;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 4/1979 — 290 din.

Vsebina: Janko Pučnik — Razvoj vremenoslovja na Slovenskem, Zmago Bufon — Ivan Žiga Popovič kot naravoslovec in rodoljub, Karel Bajc — Ivan Žiga Popovič predhodnik oceanografije, Franjo Sevnik — Žagarstvo na Slovenskem, Jože Maček — Izbruh in širjenje krompirjeve plesni na Kranjskem v 19. stoletju, France Adamič — Stoletnica rojstva profesorja dr. Frana Jesenka.

ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 22 121, int. 209

vas vabi, da vstopite v društvo kot redni član

Društveni člani po nižji ceni prejema osrednje društveno glasilo »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz društvene zaloge, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društva (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno) ter brezplačno prejmejo društveno značko in izkaznico. Potrjena društvena izkaznica omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Društveni člani s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Za leto 1979 znaša društvena članarina 50 dinarjev, članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« pa 220 dinarjev. Za študente je društvena članarina z naročnino polovična — 110 dinarjev. Letos imajo poleg študentov prvič popust tudi upokojeanci, dolgoletni člani društva, za katere naročnina s članarino znaša 165 dinarjev. Člani pokrajinskih zgodovinskih društev upravi »Zgodovinskega časopisa« poravnajo le naročnino v višini 170 dinarjev, medtem ko članarino vplačajo pri matičnem društvu. Letos bo naša revija prvič izšla kar v štirih zvezkih.

Zneski za leto 1980 in 34. letnik »Zgodovinskega časopisa« so iz razumljivih vzrokov nekoliko višji: samo članarina 60 dinarjev, članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« 300 dinarjev. Na oba zneska imajo študentje polovični popust, upokojeanci pa četrtingega.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na društvenem sedežu ali pa s položnico na društveni žiro račun: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Ker Zgodovinsko društvo prehaja na novo obliko organiziranja, je že omogočeno vplačilo vseh članskih obveznosti kar pri matičnem pokrajinskem zgodovinskem društvu. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, 61000 Ljubljana, Prešernova 20, Narodni muzej

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Goriški muzej, 65000 Nova Gorica, Grad Kromberk

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev!

Mavricij Zgonik

STVARNE IN SPOZNAVNE STRUKTURE ZGODOVINE S POSEBNIM VIDIKOM NA UČNI PROCES

Gornji naslov je dokaj širok in bi se lahko nanašal na pouk zgodovine na različnih stopnjah. Zaradi problematike, ki jo zahtevata tako izbor in razporeditev učne snovi kot njena didaktična aplikacija v šolah II. stopnje, se ozira predvsem na pouk zgodovine v reformiranem izobraževanju, zlasti še v prvih dveh letih. Kot je znano, sta tu položaj in vzgojna vloga zgodovine nekoliko drugačna kot dosedaj, tako po zasedbi in številu učnih ur, po smotrih in nalogah, kot po snovno stvarnem izboru, še bolj po njeni didaktični aplikaciji, da ne govorimo o še mnogo širših in poglobljenejših splošnih in pedagoških nalogah. Učni smotri so globlji in pestrejši.

Izbor in razporeditev učne snovi postajata mnogo pomembnejša in imata studioznejšo relevantno, med drugim zahtevata tudi znatno večje upoštevanje višjih, to je »novih« didaktičnih načel. To so poudarili tudi referati in sklepi o položaju pouka zgodovine v usmerjenem izobraževanju na obeh zadnjih jugoslovanskih kongresih zgodovinarjev leta 1977 v Novem Sadu¹ in leta 1978 v Banja Luki.²

Učnovzgojna in didaktična problematika zgodovine se pogloblja že s tem, da prehajamo iz evropocentričnega izhodišča na širši tematsko globalni obče-zgodovinski program in nivo. Pred nami je zato širša problematika, ne samo snovno zgodovinska, temveč tudi pedagoška, kibernetična in didaktična. Prvič imamo v naši učni praksi opravek z zgodovino sveta, ne pa več z običajno svetovno zgodovino. To ni več »Weltgeschichte« ali »Zeitgeschichte«.

Od več ali manj dogodkovne, do sedaj običajne, premočrtne zgodovine prehajamo k pouku genetično strukturne zgodovine. To terjata tako od učitelja zgodovine kot tudi od učencev znatno močnejšo miselno analitično in aplikativno sposobnost, poglobljenejše analitično sintetične operacije že izgotovljenih zgodovinskih pojavov in procesov. Vse kaže, da prehajamo tudi k eksemplarno problemskemu pouku zgodovine z vsemi pozitivnimi in mogoče tudi pomanjkljivimi posledicami. Ob tem se nam odpirajo širši novi didaktični problemi.

I. 1. Tu se ne bi toliko dotaknili vprašanja izbora in razporeditve učne snovi, temveč bolj tistih strani, ki jih odpira novi položaj zgodovine v usmerjenem izobraževanju, to je zlasti zahteve po pouku v smislu sposobnosti analize zgodovinskih pojavov in procesov ter njihove geneze in kompleksnega razumevanja. To poudarja tudi najnovejši učni načrt za zgodovino v 1. fazi usmerjenega izobraževanja v osnovnih smotrih in nalogah pouka zgodovine.³ Med drugim posebej omenja spoznavanje in dojemanje sprememb, procesov in dogajanj, problemov in dialektičnih nasprotij, spoznavanje zgodovinskih zakonitosti in razvijanje kritičnega ovrednotenja

¹ Zaključki historičara Jugoslavije o položaju nastave historije, Nastava povijesti, 1978/1, Zagreb 1978.

² B. Grafenauer, Problematika izrade programa istorije kao obaveznog predmeta usmerenog obrazovanja u reformiranoj školi, Pouk zgodovine, 1979/1, Zagreb 1979.

³ Skupna vzgojnoizobrazbena osnova v usmerjenem izobraževanju, Zavod SS Slovenije za šolstvo, Ljubljana 1979.

procesov in pojavov ter spoznavanja izhodišč oblik, procesov, pojavov in nasprotij sodobnega sveta. To vse pomeni »uspešno iskanje in razumevanje zgodovinskega mehanizma odnosov zakonitosti različnih vrst«. ⁴ Pomeni pa tudi iskanje in genezo stvarnih in spoznavnih struktur zgodovine na eni strani ter razvijanje in uvajanje višjih didaktičnih elementov na drugi strani.

V zvezi s prej poudarjenimi splošnimi in le bežno navedenimi opažanji in zahtevami naj opozorimo na nekatere učne enote in teme oziroma na program zgodovine v usmerjenem izobraževanju, kot jih je navedel na kongresu v Banji Luki B. Grafenauer. ⁵ Njegove predložene teme niso želele biti postulat, temveč le izhodišče za sestavo podrobnejšega učnega načrta za prvi dve leti. Njihovo prilagojenost in utemeljenost v smislu osnovnih nalog in smotrov bo pokazala učna praksa. V prej nakazanem smislu so podrobneje diferencirane v novem učnem načrtu. Za nas so zanimive za nadaljno razmišljanje, kot so tudi dovolj realne in vzpodbudne za didaktično aplikacijo.

Grafenauerjeve učne teme so drugačne kot so bile v dosedanji učni praksi v obeh razredih II. stopnje izobraževanja in kot je razporejeno preizkusno gradivo zgodovine za učence pedagoških gimnazij, ki še vedno v mnogočem spominja na tradicionalni izbor in razporeditev. Navajam jih globalno in le v informacijo.

Težišča populacije v zgodovinskih epohah in prostorih (npr. koncentracija prebivalstva, migracije, etnične spremembe, metanastatična gibanja); osnovne spremembe geografske slike sveta; odnosi med razvitim in nerazvitim svetom po obdobjih; ekonomska stanja; delitev dela in sveta po različnih obdobjih, razvoj delovnih sil; centri, vplivi in stopnje civilizacij; razvoj velikih sil po obdobjih in geografskih prostorih; kolonialna eksploatacija; integracijski dejavniki v družbenem življenju; nadgradnja in razvoj po obdobjih; izobrazba, tehnika, promet, informacije itd.; povezovanje družbenih oblik in njihova tehnika po obdobjih; razredne borbe in revolucionarna gibanja po epohah; politični in pravni sistemi, itd.

2. Navedene učne teme oziroma enote so analitično kompleksne narave ter globalno usmerjene v dveh komplementarnih dimenzijah. To je planetarna in totalna zgodovina sveta, ne pa nekdanja tradicionalna svetovna zgodovina ali pa celo privilegirana vojaško-politična zgodovina. ⁶ Podobne zahteve srečavamo v nekaterih naprednih didaktičnih sredinah tudi drugod po svetu. Njihovo posredovanje bo zahtevalo izogibanje vsakega izoliranega in zgolj teoretičnega prikazovanja, ki ne razvija dovolj zgodovinskega mišljenja. Kot vidimo, so prej imenovane enote (po Grafenauerju teme) komparativne in sinhronizirane. Nadaljna njihova značilnost je tudi, da so uokvirjene po zgodovinskih epohah in geografskih prostorih ter niso prikazane kot doslej zgolj po obliki izoliranih tematskih prikazov.

Njihove osnovne konture so ohranjene v novem učnem načrtu za 1. fazo usmerjenega izobraževanja. Učne enote so seveda tu podrobneje razdeljene v učne teme, specificirane po razpoložljivosti učnega fonda ur, zato jih srečavamo tudi v drugih naslovih. Naj to pokaže sledeči primer.

Učna enota Svet v dobi odkritij in reformacije se deli v tri večje učne teme:

a) Svet pred velikimi geografskimi odkritji ter kulturni in tehnični napredek kot pogoj zanju.

⁴ B. Grafenauer, *ibidem*.

⁵ B. Grafenauer, *ibidem*.

⁶ J. Poissac — Niel, *Technologie éducative et histoire*, Paris 1973.

- b) Druga ekspanzija islamskega sveta in velika geografska odkritja 15. in 16. stoletja.
 c) Politična podoba sveta konec 16. stoletja in njegovi konflikti.
 Razredni boji v 16. stoletju in reformacija.

II. 1. Takšen izbor in takšna razporeditev navedene učne snovi sta v naši šolski zgodovini novum, pedagoško didaktično dokaj revolucionarna. Za njeno uspešno povezovanje in razumevanje v smislu marksistično dialektičnega mišljenja prikazujejo na zgodovinskih primerih »konkretno zgodovinsko snov v obliki celovitosti zgodovinskih pojavov«, za kar sta med drugim nujni poseganje in razvijanje ter raba višjih intelektualnih sposobnosti, zlasti še geneze in aplikacije »višjih didaktičnih elementov«.

Dogmatiziranje fakticizma, zgodovinskih dogodkov in dogajanj, kar je bilo značilno za starejši pouk zgodovine, zamenjuje genetično kritični pouk zgodovine. Značilnost starejše šole in tudi mnogih sedanjih učbenikov zgodovine je med drugim to, da so pogosto prikazovali »zgodovino kot v sebi zaključeno preteklost«. ⁷ Njena prvenstvena naloga je bila posredovati »objektivna zgodovinska fakta in dogajanja ter v dokončno fakticiteto povzdignjene zgodovinske zaključke«. Zgodovina kot polje odprtih dogajanj in nezaključenih možnosti je ostala učencem pogosto zakrita.

Če prevladuje v obvezni osemletni šoli tuintam še starejše koncipiranje zgodovine na bazi dogodkovne zgodovine ob zavestnem izogibanju pozitivizma in objektivizma, je v I. fazi usmerjenega izobraževanja že prilika preiti na osnovi doseženega stvarnega predznanja h kritičnemu in analitično-genetičnemu, celostnemu pouku. Koncept zgodovine kot znanost, ki smatra zgodovino le kot zaključeno preteklost, kot zbir objektivno (pozitivistično) ugotovljenih in kronološko urejenih podatkov in informacij, ki pa je zavisna od naše zavesti ter vsakokratnih družbenopolitičnih odnosov in interesov, je težko vskladiti z današnjo družbenopolitično stvarnostjo tako v meščansko demokratični in še bolj v socialistični družbeni stvarnosti. Ravno tako napačno bi bilo omejevati se le na sodobno zgodovino. Graditev dialektičnega, marksističnega mišljenja je možna na področju zgodovine »le ob globinski analizi in genezi v historiografiji že ugotovljenih dejstev in procesov ter ne zgolj z izhajanjem iz že v naprej odrejenih, osamljenih socioloških in drugih tem in teoremov.« ⁸

2. Za dosego tako zastavljenih pedagoško didaktičnih učnovzgojnih smotrov smatramo, da je eden predpogojev, da vemo, kje in kdaj ter v kakšnem sklopu se v konkretnem zgodovinskem dogajanju končuje »dogodkovna« in kje in kdaj začinja »strukturna« zgodovina. To odkriti ni lahko. Stvarne elemente zgodovinskih dejstev in dogodkov morejo ugotoviti učitelj in z njim učenci mnogo laže kakor spoznavno analitične strukturne elemente. Če poenostavimo, bi se na prve nanašale vprašalnice in izhodiščni vidiki, kot npr. kdo, kaj, kje, kdaj, kateri, kako, enostavni vzroki in hitro evidentne posledice, kvantitetne spremembe, enostavni vidni učinki, površinske okolnosti. Pri odkrivanju drugih, to je notranje spoznavnih struktur in povezav bi prišle v poštev vprašalnice in izhodiščni vidiki, kot npr. kakšen, zakaj, čemu, s kakšnim namenom, ne takoj opazni, to je globlji vzroki in posledice, dalje pomen, pogoji, motivi, razne kvalitetne spremembe, kritični konflikti, gonilne sile, dialektična, notranja nasprotja, razvoj, proces, problemi, vloga faktorjev, družbeno okolje, vloga in pomen zgodovinskih akterjev itd. Omenjeno razlikovanje različnih vprašalnic in

⁷ A. Kühn, Einführung in die Didaktik der Geschichte, München 1977.

⁸ B. Grafenauer, ibidem.

izhodišč je dokaj poenostavljeno in mišljeno bolj v oporo učitelju zgodovine. Vsekakor se kritični prikaz preteklosti ne zadovoljuje le z doseženim spoznanjem stvarnega zgodovinskega fonda, temveč išče novo, sprašuje kritično, v celoti. Odvisno je od dovolj zgodnje teoretsko intelektualne miselne sposobnosti in sproščenosti, tako učitelja kot učencev. Pri tem imamo opravka z različnimi zavorami. Med drugim se nam kdaj pa kdaj vsili »bojazen«, ali ne bi na ta način zgodovinski dogodki izgubili svojo splošno veljavno avtoriteto; temu pa zopet individualno botruje »bojazen pred družbenimi, političnimi in drugimi spremembami«. Čim bolj bomo sposobni razvijati nujnost razlikovanja med dogodkovno in strukturno zgodovino in čim prej bomo sposobni genetično analizirati zgodovinska fakta in zgodovinske procese v njihove stvarne in strukturne elemente, tem uspešnejši bo pouk zgodovine, tem bolj bo odgovarjal zahtevam zastavljenih učnih smotrov in nalog v I. fazi usmerjenega izobraževanja.

3. Objektivna zgodovinska resnica ne pride v zavest zgodovinarja kot »bližk«. V tem se razlikuje od znanstveno ugotovljenih resnic in dejstev drugih eksaktnih znanosti. Težave so v tem, da zgodovinskih dejstev in resnic ne moremo »verificirati«. Tako zgodovinar kot znanstvenik kakor zgodovinar kot učitelj zgodovinska dogajanja »obnavlja«, »rekonstruira«, »oživlja«, prvi v historiografiji, drugi pedagoško didaktično v mislih, predstavah in čustvih pred in v učencih.

Ob razpoložljivosti kvalitetnih virov, njihovem kritičnem pretresu in njihovi uspešni interpretaciji ni problem dognati faktološko natančnost. Pri tem pa gre za pravilno doziranje faktov, za njihovo ovrednotenje v konkretni situaciji, okolju in času. Vprašanje pa je, kdaj se temu približamo, kdaj to dosežemo. Odgovor je težko podati. Odvisno je to od mnogočesa. Vsekakor pa je nujno, da poznamo in analiziramo zgodovinska fakta, dogajanja in procese v njihovem kompleksu. Pri tem je treba upoštevati prisotne inkorporirane značilnosti, ki se javljajo kot aktivni dejavniki. Naj v naslednjem opozorim le na nekatere med njimi.

III. 1. Zgodovina je mnogodimenzionalna. Zgodovinsko dogajanje je zbir součinkovanja različnih komponent. Naj naštejemo samo nekatere: razredno družbeni interesi in strukture, tehnično gospodarski razvoj, politični sistemi, strankarske strukture in frakcije, biološki procesi, pravne norme, ideje in teorije, verski in drugi predsodki, osebni interesi, psihološke reakcije, razne okolnosti, včasih celo »naključja« itd. Omejevali se le na eno komponento ni v skladju z mnogoterostjo, heterogenostjo in povezanostjo zgodovinskih dogodkov. Gre za odkrivanje medsebojnega učinkovanja in vodilnih ali primarnih komponent.

2. Druga bistvena sestavina je zgodovinska kavzalnost, ki pa ni enostavna, temveč sestoji iz cele verige ali svežnja vzrokov in posledic oziroma učinkov. Vzemimo primer, kako je prišlo do velike francoske buržoazne revolucije. Analiza takratnih družbenih dialektičnih protislovij nam odkriva celo vrsto komponent: nepravilnosti Ancien Régimea, razkroj absolutne monarhije, parazitizem vodilnih slojev, gospodarsko politični dvig meščanstva, gospodarska nevzdržnost v državi, slaba letina, kronična finančna kriza, reakcionarnost dvora, neodločnost Ludvika XVI., aktivnost in revolucionarnost pariških množic, prosvetljene ideje in teorije in še kaj drugega. Takšna raznoterost zgodovinskih komponent v enem samem pomembnem zgodovinskem dogajanju zahteva tako od zgodovinarja kot od učitelja, da analizira zgodovinski pojav iz različnih zornih kotov, multi-

perspektivno. Pri tem ima učitelj več pristopov, saj je zgodovinski objekt strukturno tako različen.

Ali primer iz naše novejšje zgodovine. Stara Jugoslavija je razpadla v prvi polovici aprila leta 1941. Vlada in kralj sta zbežala, vojska je bila premagana in je kapitulirala, država je bila okupirana in razkosana. To je zgodovinska stvarnost, ugotovljena zgodovinska resnica. Njeni strukturni elementi pa se nam odkrivajo le ob genezi pojava, ob analizi in ugotavljanju pravih vzrokov za to.

Kot je znano, so vzroki za razpad Predaprilske Jugoslavije različni in raznovrstni ter segajo v različne sfere. Naj naštejemo nekatere: slaba pripravljenost takratne jugoslovanske vojske, zastarelost oborožitve, notranja nezadovoljnost narodov in narodnosti, obkoljevanje države po fašističnih sosedih, nesposobnost in protiljudska politika vodilnih oblastnikov, neizkušena vlada, globoka razredna nasprotja in protislovja, nizka gospodarska produktivnost in izkoriščanje delovnih množic, angleško diplomatsko vmešavanje, kapitulantska politika režima, Hitlerjevi gospodarsko politični načrti v jugovzhodni Evropi, petokolonaško rovarjenje itd., itd. Kateri vzroki med njimi so primarni, kateri so pomembnejši?

3. Kavzalnost je v zgodovinskem dogajanju reversibilna. Vodilna družbena plast oblikuje in določa vzgojne ukrepe v skladu s svojimi razrednimi, oziroma družbenogospodarskimi interesi, ne samo v vzgoji in izobraževanju, temveč tudi v politiki, informacijah in ostalem družbenopolitičnem življenju, to vse pa učinkuje nazaj kot *causa movens* tudi na oblike in mišljenje družbe. V zgodovini imamo torej popravek s sozavisnostjo ali interdependenco pojavov. To je nadaljni bistveni znak oziroma notranja sestavina konkretne zgodovinske resničnosti. Le enosmerna vzročnost je vprašljiva. Naloga zgodovinarja strokovnjaka in pedagoga je, da analizira in pravilno ovrednoti medsebojno sozavisnost notranjih elementov.

To seveda ni enostavno. Njihovo kompliciranost ustvarjajo različne gonilne sile ali dejavniki zgodovinskega dogajanja. Obravnavati jih je treba v treh različnih smereh: v družbenih slojih, plasteh in skupinah, to je v množicah delovnih ljudi in delovnih odnosih, dalje v vlogi vodilnih osebnosti ter v izvenosebnih razmerah in silnicah dialektičnih protislovij.

4. Ena težjih nalog notranje diferenciacije in geneze med dogodkovnimi in strukturnimi sestavinami je tudi ugotavljanje pomena delovnega območja in razmerja med individualnimi in splošnimi, med posameznimi in občimi pojavi. Kljub obstoju nešteto posameznih dogodkov je zgodovina prepletena tudi z raznimi strukturami, ki pa niso konstantne kategorije, temveč so pogojno spremenljive. Zlasti sodobna zgodovina jih nakazuje nič koliko. Samo zaradi pregleda in osvežitve naj jih nekaj naštejemo: različne državne oblike in sistemi, politične strukture, stranke, frakcije in politične grupacije, revolucionarne organizacije, oblike mednarodnih organizacij, pravne in ustavne oblike, tehnično gospodarske proizvodne organizacije, sindikalne organizacije, gremiji in zbornice, ukrepi omejevanja med javno in privatno sfero, funkcije političnih elit, transnacionalne in supernacionalne združbe, vojaški bloki, konservativni in emancipatorični sistemi itd., itd. Ko jih odkrivamo, ne gre toliko za enostavno individualizacijo ali generalizacijo zgodovinskih pojavov, temveč bolj za njih spoznavanje, osvetlitev in ovrednotenje njihovih posebnosti in funkcij, njihove povezanosti in medsebojnega učinkovanja.

5. Temu se pridružuje eno bistvenih vprašanj: ugotovitev pomena in vloge ter družbenega mesta zgodovinskih osebnosti. Znano je, da morejo

močne zgodovinske osebnosti vtisniti pečat svoji dobi, vendar sami ne ustvarjajo zgodovine, nosi jih tok družbenih sil, ki se mu pokoravajo. Nujno je, da njihovo vlogo pravilno ovrednotimo, da jih ne bi potencirali in v njih videli edini ali glavni vzrok določenih akcij in posegov v zgodovinska dogajanja. Mimo njih ne moremo, saj morejo biti pomembni dejavniki celo njihove psihofizične anomalije ali patološke motnje. Primerov v zgodovini je veliko. Na konferenci v Jalti je bila npr. Rooseveltova težka bolezen okolnost, ki je njega in domače ter zahodne zaveznike zadrževala, da niso odločneje nastopili proti Stalinu in njegovim povojnim načrtom. Bolezni in druge težke telesne in duševne motnje ter osebne ambicije velikih osebnosti morejo soodločati v njihovem političnem ravnanju ter sodijo »med priznane slučajnosti ali v nadgradnjo, ki v okviru splošnih družbenogospodarskih pogojev celo odločilno vplivajo na potek zgodovine«⁹ oziroma dogajanj.

IV. 1. Geneza zgodovinskih dogajanj se pogosto zaplete v zvezi s pojavom zgodovinskih situacij in zgodovinskih odločitev. Oba pojava sta v recipročni zvezi. Pojav kritične situacije nastane v konkretnem zgodovinskem trenutku, ko se javljajo napetosti med obstoječimi danostmi in na obzorju se javljajočimi novimi možnostmi akcije, ali če se različni vplivi in učinki srečavajo v skupnem vozlišču, tako da izhod ni trenutno še viden.¹⁰ V tem primeru se javlja s kakšnim novim aktom zgodovinska odločitev, s katerim se reši zaplet. Takšne odločitve imajo velike učinke in zadevajo tako posamezne osebnosti kot skupine, sloje, razrede, narodnosti. Pred takšno zgodovinsko odločitvijo je bil npr. general Maister, ko se je leta 1918, pet minut pred dvanajst, odločil razorožiti nemško zeleno gardo v Mariboru, ali ko se je leta 1941 KPJ odločila, da pokliče v boj proti okupatorju jugoslovanske komuniste in druge svobodoljubne Jugoslovane. Pomembna zgodovinska odločitev je bil nastop KPJ proti kominformbiroju, ali ko so decembra leta 1941 ZDA stopile v vojno proti Hitlerjevi koaliciji. O zgodovinskih odločitvah moremo govoriti takrat, ko vnesejo v nadaljni razvoj kvalitetne spremembe in imajo pri tem določeno zgodovinsko težo.

2. Težka je naloga zgodovinarja, ko odkriva neskladnosti ali diskrepance med motivi in namerami (intencijami) na eni ter posledicami, učinki in rezultati na drugi strani. Število dejavnikov je v določenem zgodovinskem dogajanju pogosto tako veliko, da jih je težko pravilno izmeriti, ovrednotiti ali taksirati. Zgodovinske intencije se pogosto koordinirajo pa tudi medsebojno odbijajo. Takšna analiza notranje strukture zahteva od učitelja, še bolj od učencev dvojno mero miselne teoretične sposobnosti.

3. Tesno povezani so s prej ugotovljenimi strukturnimi sestavinami zgodovinski konflikti. Brez njih si težko predstavljamo zgodovinsko preteklost; pogosto so celo njeno jedro. Dokler obstojajo različni družbeno razredni, politični, gospodarski, skupinski ali osebni protislovnosti, so konflikti nujni, saj se vsak zase želi uveljaviti. Nastajajo v realnih življenjskih razmerah, polnih protislovij; v njih živimo in se želimo afirmirati. Konflikti v zgodovini so zavestni ali podzavestni, objektivni ali subjektivni. Izvor interesov in konfliktov je različen. Zgodovinsko pomembni so tisti, ki izhajajo iz prenapetih družbenoekonomskih, političnih ali ideoloških sfer. Njihovo aktivnost in željo po uveljavljanju v družbenoekonomskem in političnem življenju imenujemo z običajno besedo politika. Kon-

⁹ P. Accoce - P. Rentschnik, Bolezni velikih, Ljubljana 1971 (Milan Apih v predgovoru).

¹⁰ J. Rohles, Umriss einer Didaktik der Geschichte, Göttingen 1971, str. 43.

flikti in različni družbeni interesi so osnovno zgodovinski vzorci ali vzgledi, ki jih srečavamo zlasti v politični zgodovini.

V. 1. Nasprotja interesov med antagonističnimi razredi in družbenimi sloji zasledimo v razredni borbi. V njej se odražajo dialektična nasprotja med proizvajalnimi silami in proizvajalnimi odnosi, zato ima bistveno vlogo v družbenem razvoju. Mirjana Grossova vidi v razredni borbi »določeno stopnjo genetično strukturnega zakona, ki prikazuje, kako se razvijajo v družbi, ki jo sestavljajo razredi z nasprotujočimi interesi, antagonistične težnje po ohranitvi oziroma spremembi obstoječih proizvajalnih odnosov.«¹¹ To odkrivati je ena bistvenih nalog tako zgodovinarja kot strokovnjaka kakor zgodovinarja kot učitelja in z njim vred tudi učencev.

2. Ena najpomembnejših notranjih prvin v zgodovini je pojav revolucionarnih gibanj in revolucij. Kot kvalitetni dialektični preskok so najradikalnejše oblike naprednih družbenih sil v želji po prodoru in političnih spremembah v konkretnem družbenem antagonističnem spletu. To je pogosto edina in zadnja možnost, ultima ratio, tlačanih, izkoriščanih ali podrejenih družbenopolitičnih sil, da se rešijo krivične prisile. Neizbežna je, ko se želje in hotenja eksploatiranih in tlačanih v okviru nazadnjaških družbenih sil ali sistemov, ki so se usidrali in obvarovali svoje pozicije, z mirnim razvojem ali evolucijo ne morejo spremeniti. Nujnost revolucionarnih sprememb je skladna s skepso o nevdržnosti obstoječega sistema. Revolucionarna gibanja kot zavestno organizirano hotenje po nujnih spremembah obstoječih zaviralnih, zaostalih družbenopolitičnih ali gospodarskih odnosov in razmer, naj bodo krvava ali nekrvava, kratkotrajna ali dolgotrajna, imajo kvalitetne učinke in posledice.

Poleg revolucij, ki so vodene zavestno po kakšni politični instanci, poznamo v zgodovini še druge pomembne kvalitetne preskoke, tako v razvoju proizvajalnih sredstev in sil, temeljite spremembe tehničnega značaja, tim. industrijske, agrarne, tehnološke revolucije. V obojnih revolucionarnih pojavih ali gibanjih se ljudje osvobajajo politične ali družbene prisile in postanejo zavestni oblikovalci zgodovine, kritični do preteklosti in zavestno usmerjeni v sedanost in prihodnost. Pogosto pričanja z zmagovito revolucionarno borbo tudi novo zgodovinsko obdobje, nova zgodovinska epoha.

3. Zgodovina je nenehno nastajanje in odmiranje, zato je v strukturni analizi zgodovinskih pojavov in dogajanj genetični pristop eden najbistvenejših zgodovinsko analitičnih aspektov. Zgodovinsko povezanost odkrijemo kot kavzalno verigo, če sledimo nastanku pojavov skozi razne stadije razvoja. Genetični način opazovanja konkretne zgodovinske danosti skozi razne faze razvoja iz retrospektivne analize liči opazovanju drevesnih letnic, ki vsaka zase odmre pa preide v nov drevesni krog. Historična geneza dobiva na ta način svoj pomen in prepričevalno moč.

Razumeti razmah in zmago OF na Slovenskem in NOB v celotni Jugoslaviji v vseljudoško osvobodilno revolucionarno gibanje v različnih dimenzijah pomeni tudi globoko analitično poseči nazaj v obdobje stare Jugoslavije do njenega samega nastanka in Vidovdanske ustave, najmanj pa do l. 1937. Sam propad in razkosanje Predaprilske Jugoslavije in poraz kraljevske jugoslovanske vojske z okupacijo vred še ne zadošča za razumevanje nastanka obeh zmagovitih revolucionarnih gibanj. Potrebna sta retrospektivno poznavanje in temeljita geneza globokih protislovij v takratnih razmerah, gospodarskih, razrednih, političnih, nacionalnih ter revolucionarnega

¹¹ Mirjana Gross, *Historijska znanost*, Zagreb 1979, str. 227.

gibanja okoli KPJ. To šele odgrinja prave vzroke za nastanek, razmah in zmago osvobodilnega gibanja.

Vzpon nacionalsocialističnega gibanja v Weimarski Nemčiji je težko razumeti brez poznavanja oziroma analize notranjih protislovij in družbeno-gospodarskih razmer od Versajskega mira naprej, brez temeljite vzročne geneze mnogovrstnosti.

4. Bistveno za diferenciacijo med dogodkovnimi in strukturnimi elementi je tudi spoznanje o njihovi časovni povezanosti. Zgodovinski pojavi dobivajo nespremenljivo svojstvenost iz njihove pripadnosti k določenemu časovnemu obdobju. Pogojeni v tem smislu in razpeti v koordinatnem sistemu časovno določenih možnosti omogočajo časovno zgodovinsko zavest, ki pozna dvojno relativnost, omejenost lastne perspektive s spoznavanjem in razumevanjem preteklosti.

Na vprašanje, ali obstoja kakšno merilo oziroma kakšen parameter, s katerim bi mogli meriti zgodovinski čas, je težko odgovoriti. Najbolj se mu približamo z dialektičnim presojanjem preteklosti. Zgodovina se odvija v dimenziji časov. Čeprav ima mnogo stičnih točk z nekaterimi drugimi družbenimi znanostmi, npr. s sociologijo, politologijo, politično ekonomijo, filologijo in drugimi, ostane le njej lastno bistvo upoštevanje časovnih odnosov, le njej pripadata sinopsis in integracija mnogih preteklih dejavnikov in aspektov na določeno obdobje in situacijo, na dogajanja, zbir učinkov in posledic v preteklosti. Specifična naloga zgodovinske znanosti je pojasniti in obelodaniti vsakokratni kompleks silnic ter zapleteni splet verižnih učinkov v konkretnem zgodovinskem razvoju.

VI. Kaj naj rečemo za sklep? Navedeni in le bežno pojasnjeni notranji spoznavno strukturni elementi, o katerih smo spregovorili bolj v osvežitev in informativno v zvezi z zastavljenimi učnimi smotri v pouku zgodovine, zlasti v usmerjenem izobraževanju, so pri analizi zgodovinskih faktov in dogajanj »najnavadnejši« in najpogostejši. Običajno se javljajo v asociacijah in skupinah. Podrobnejša analiza bi seveda odkrila še druge notranje elemente, nekatere med njimi bi težje razmejili.

Odkrivanje spoznavno strukturnih sestavin omogoča v razliko od le stvarnih sestavin uspešnejšo notranjo diferenciacijo pojavov. Ne pomenijo le uspešen korak za boljše razumevanje stvarno spoznavnih pojavov, temveč imajo tudi veliko didaktično vrednost in prispevajo k pridobivanju zgodovinskega mišljenja. Iz njih izhajajo tudi posebna didaktična načela, ki so v dosedanjih metodikah in didaktikah premalo poudarjena. Kot vidimo, imata zgodovinska znanost in posebna didaktika zgodovine skupne teoretične osnove in skupno notranjo logiko. Zgodovina v šoli naj bo strukturirana po didaktičnih načelih in vidikih, ki se skladajo s strukturnimi elementi zgodovine kot znanosti.

Ob odkrivanju posameznih spoznavno strukturnih sestavin ter njihove notranje povezanosti na konkretnih zgodovinskih faktih postaja pouk zgodovine kvalitetnejši. Na takšnih tendencah in izhodiščih sloneči didaktično metodični koraki omogočajo tudi uspešnejšo pot k operacionalizaciji pouka in njegovi kontroli. Takšno usmerjeno didaktično delo izzove v učencih kritično mišljenje in postopoma tudi osvajanje zgodovinske zavesti. To pa je tudi eden od osnovnih ciljev oziroma smotrov zgodovine v šoli.

Če na zgodovino v šoli gledamo v preteklost strukturno in usmerjeno v prihodnost, mnogo lažje premagujemo didaktično prenatrpanost in zgodovinski fakticizem. Z odkrivanjem in razvijanjem višjih didaktičnih elementov na bazi notranje diferenciacije med stvarnimi in spoznavnimi

strukturami uspešneje razvijamo motivacijo učencev za osvajanje zgodovinskih spoznanj in zakonitosti. S tem zožujemo eventuelne diskrepance med zgodovino kot znanostjo in zgodovino v šoli. Lažja, preglednejša in dostopnejša postaja učencem tudi kronologija. Dosedanjo prevladujočo kvantitativno časovno zaporednost uspešneje nadomešča kvalitetnejše časovno merjenje. Takšen način didaktičnega dela pa zahteva med drugim mnogo bolj kot doslej intenzivnejše intelektualno in kritično angažiranje tako učitelja zgodovine kot učencev.

Zusammenfassung

SACHLICHE UND STRUKTURELLE ERKENNTNISSE DER GESCHICHTE IM GESICHTSPUNKTE DES LEHRPROZESSES IN GESTEUERTER BILDUNG

In Verbindung mit neuer Auswahl und Anordnung des geschichtlichen Lehrstoffes in der ersten Phase der reformierten gesteuerten Oberstufe behandelt der Autor die Notwendigkeit einer vertieften Differenzierung der sachlichen und strukturellen Erkenntnisse. Die Lehreinheiten und Lehrthemen sind im neuen Lehrplan der Geschichte analytischer und komplexer Natur. Die soll keine traditionelle Weltgeschichte, sondern eine neue, planetare und totale Geschichte sein. Ihre Behandlung verlangt das Vermeiden einer isolierten und nur theoretischen Auffassung des Stoffes, die kein historisches Denken entwickelt. Sie sind formiert auf Grund historischer Epochen, geographischer Räume und weit wirkender geschichtlichen Erscheinungen und Probleme, nicht wie bislang auf Grund isolierter geschichtlicher Faktologie. Der Lehrstoff wird nun in Gesamtheit dargestellt.

Dazu sind höhere intellektuelle Fähigkeiten, besonders kritische Analysen und Applikationen höherer didaktischen Elemente unabkömmlich. Zur Erreichung dieser pädagogisch-didaktischen Ziele ist eine der Vorbedingungen, wo, wann und in welcher Zusammenfügung endet im konkreten geschichtlichen Geschehen die Ereignis- und beginnt eine Strukturgeschichte.

Der Hauptteil des Traktats behandelt einige innere Strukturelemente, wie: die gegenseitige Auswirkung leitender Bestandteile, die historische Kausalität, die Abhängigkeit und die Interdependenz, das innere Differenzieren der sachlichen und strukturellen Erscheinungen, die Verhältnisse zwischen Individuellen und Allgemeinen, zwischen Einzelnen und Gemeinsamen, wie die Rolle und Bedeutung historischer Persönlichkeiten.

Eine innere Genese historischer Sachlichkeiten bedeutet auch die Wertung verschiedener Situationen und Erscheinungen im Gesichtspunkte der Entwicklung und Nachwirkungen. Eine schwierige Aufgabe des Historikers ist die Diskrepanz zwischen Intentionen und Wirkungen für den Einzelfall herauszufinden. Einen wichtigen Stand haben die geschichtlichen Konflikte, verschiedene Interessen zwischen Individuen, Gruppen und Gesellschaften, zwischen antagonistischen Klassen. Nicht weniger wichtig sind verschiedene Triebkräfte, dialektische Gegensätze, Probleme und die Bedeutung geschichtlicher Faktoren und sozialer Umwelt.

Besonders wichtig sind revolutionäre Bewegungen, Revolutionen und andere qualitativen wirtschaftlichen, technischen, ideologischen Veränderungen. Der genetische Zugang ist dringlich mit dem Verständnis zur unentbehrlichen Zeitgebundenheit, kronologischer Richtigkeit und räumlicher Reflexion verbunden, was alles zum Erreichen historischer Bewußtheit notwendig ist. Daraus gehen besondere didaktischen Grundsätze hervor. Die ermöglichen uns im Lehrprozeß didaktische und historische Übersättigung leichter zu überwinden.

Na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, lahko še vedno dobite večino letnikov predvojnega »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo«, kazali publikacij Muzejskega društva in prvih petindvajsetih letnikov »Zgodovinskega časopisa«, nekatere druge starejše historične publikacije, zadnje letnike »Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino«, še zlasti pa večino letnikov društvenega glasila — »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis 1977) — 100 din	ZČ 24/1970, št. 1-2 — pred ponatisom
ZČ 2-3/1948-49 — 200 din (kmalu razprodan)	ZČ 24/1970, št. 3-4 — razprodan
ZČ 4/1950 — razprodan	ZČ 25/1971, št. 1-2 — razprodan
ZČ 5/1951 — razprodan	ZČ 25/1971, št. 3-4 — razprodan
ZČ 6-7/1952-53 — razprodan	ZČ 26/1972, št. 1-2 — pred ponatisom
ZČ 8/1954 — 200 din	ZČ 26/1972, št. 3-4 — razprodan
ZČ 9/1955 — 200 din (kmalu razprodan)	ZČ 27/1973, št. 1-2 — 120 din (kmalu razprodan)
ZČ 10-11/1956-57 — 200 din	ZČ 27/1973, št. 3-4 — razprodan
ZČ 12-13/1958-59 — 200 din	ZČ 28/1974, št. 1-2 — 120 din (kmalu razprodan)
ZČ 14/1960 — 150 din	ZČ 28/1974, št. 3-4 — 100 din
ZČ 15/1961 — 150 din (kmalu razprodan)	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 80 din
ZČ 16/1962 — 150 din	ZČ 29/1975, št. 3-4 — 80 din
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) — 150 din	ZČ 30/1976, št. 1-2 — 100 din
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) — 200 din	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 100 din
ZČ 19-20/1965-66 — 200 din	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 120 din
ZČ 21/1967 — 150 din	ZČ 31/1977, št. 3 — 100 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 — razprodan	ZČ 31/1977, št. 4 — 80 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — 80 din	ZČ 32/1978, št. 1-2 — 120 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 — 120 din (kmalu razprodan)	ZČ 32/1978, št. 3 — 100 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 — 100 din (kmalu razprodan)	ZČ 32/1978, št. 4 — 100 din
	ZČ 33/1979, št. 1 — 150 din
	ZČ 33/1979, št. 2 — 130 din
	ZČ 33/1979, št. 3 — 130 din
	ZČ 33/1979, št. 4 — 120 din

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 200 dinarjev, je možno obročno odplačevanje. Člani Zgodovinskega društva s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25-odstotni popust, študentje 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine velja 40-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na društvenem sedežu, prav tako pa tudi po pošti.

Ponatis zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu.

JUBILEJ

OB SEDEMESESTLETNICI PROF. DR. METODA MIKUŽA

Dvaindvajsetega decembra 1979 je praznoval univ. prof. dr. Metod Mikuž sedemdesetletni življenjski jubilej. Ob njem lahko z zadovoljstvom ugotovimo, da so se naše želje, izrečene ob šestdesetletnici v orisu njegove življenjske poti in znanstvenega dela (Zgodovinski časopis 1969, str. 193—209), da bi še nadalje s svojimi izsledki bogatil slovensko zgodovinopisje najnovejše dobe in s pedagoškim delom vzgajal učitelje zgodovine ter znanstveni naraščaj, več kot izpolnile. Prav v preteklem desetletju je uspešno sklenil svoje fundamentalno delo Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, toda hkrati je že sredi temeljitega preučevanja virov za novo veliko delo o mednarodnih odnosih po koncu druge svetovne vojne. Tako tudi tako pomemben življenjski jubilej, kot je sedemdesetletnica, ni niti za hip prekinil zagnanega dela prof. Mikuža, ki uspešno uresničuje svoj življenjski načrt o temeljnih preglednih orisih razvoja narodne in obče zgodovine najnovejše dobe.

Skoraj dvesto bibliografskih enot obsegajoči znanstveni opus iz obdobja od 1933 do 1969 je prof. Mikuž v preteklem desetletju obogatil z več kot 70 novimi samostojnimi publikacijami, razpravami, članki in recenzijami. Z izdajo tretje, četrte in pete knjige leta 1973 o razvoju narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem (226—228; tu in v nadaljevanju citirane številke se nanašajo na zaporedne številke enot iz bibliografije, ki sledi pričujočemu zapisu) je izpolnil eno temeljnih nalog, ki si jih je začrtal leta 1947, ko je prevzel katedro za zgodovino NOB na ljubljanski filozofski fakulteti. Po izidu prvih dveh knjig o razvoju NOB do srede 1943 je prof. Mikuž več kot deset let preučeval arhivske in druge vire, ki jih je za zadnji dve leti NOB precej več kot za prva obdobja. Z občudovanja vredno prizadevnostjo je izpisoval pomembne podatke iz tisočev in tisočev dokumentov ter pregledal vse pomembno gradivo, pri oblikovanju teksta pa se je nato odločil za metodo, naj o razvoju NOB čimbolj neposredno govorijo dokumenti, od vodstvenih organov slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja in pokrajinskih vojaških in političnih vodstev do nižjih forumov, brigad, odredov in bataljonov oziroma okrožij, okrajev in celo še nižjih organov. Tako nam je s tehtno izbranimi podatki razgrnil v tretji knjigi problematiko NOB v obdobju od kapitulacije Italije do prvega zasedanja SNOS februarja 1944 v Črnomlju, v četrti je osvetlil graditev slovenske državnosti v okviru federativne demokratične Jugoslavije, veliko aktivnost enot NOV in PO Slovenije ter okupatorjevo in domobransko dejavnost do zime 1944, v peti knjigi pa je opisal še zadnje obdobje NOB do osvoboditve.

Že samo dva količinska podatka, da namreč celotno delo obsega skoraj 2500 strani in da je podatke v njem dokumentiral s približno 5000 opombami, nam pričata, da se je svoje naloge lotil temeljito. Še bolj pa nas o tem prepriča vsebina, saj lahko rečemo, da so v njem bolj ali manj podrobno in kontinuirano opisani vsi pomembni vidiki revolucionarnega NOB na slovenskem ozemlju in je tako ostalo neobdelano le vključevanje Slovencev v narodnoosvobodilno gibanje v drugih jugoslovanskih pokrajinah, v odporiška gibanja in zavezniške enote, usoda Slovencev v koncentracijskih in drugih taboriščih, pa tudi na ta vprašanja je opozoril z navedbo

literature ob sklepu svojega dela. Sicer pa lahko rečemo, da moremo v njegovem delu po množici podatkov slediti razvoju in delovanju partije, OF in njenih množičnih organizacij, nastajanju in utrjevanju ljudske oblasti, rasti in aktivnosti narodnoosvobodilnih enot kot tudi številnim dejavnostim, ki so prav na Slovenskem dobile izjemno razsežnost, tudi če jih primerjamo ne le v jugoslovanskem NOB, temveč celo v evropskem odporiškem gibanju (npr. partizanska saniteta, tehnike in tiskarne, kulturne, znanstvene, šolske in druge ustanove itn.). Z metodo, da se pri svojem delu skoraj izključno opira na vire in da velikokrat prepusti neposredno njim osvetlitev določenega dogajanja, je dosegel, da je ta doba prikazana plastično in živo ter da čimbolj spoznamo, kako so jih ocenjevali in vrednotili sami akterji.

Kljub avtorjevi oznaki, da gre v delu le za pregleden prikaz razvoja NOB, so v njem osvetljena ne le dogajanja »na vrhu«, temveč tudi vsa pomembna in izredno pestra problematika v vseh slovenskih pokrajinah, pri čemer je pokazal na dejavnike, ki so vplivali na številne regionalne in lokalne posebnosti. Z dostopnostjo novih arhivskih virov, s pritegnitvijo spominskih pričevanj in nadrobnimi raziskavami bodo vsa ta dogajanja in procesi sicer dobili še jasnejšo in ponekje tudi dopolnjeno podobo, vendar bodo v osnovnih črtah obveljale ugotovitve tega Mikuževega dela. Ob tem naj poudarimo, da je prof. Mikuž v sklepih besedi v peti knjigi obširno predstavil tudi uspehe slovenskih raziskovalcev NOB.

Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe je eno temeljnih del slovenskega zgodovinopisja, saj smo z njim v pregledni obliki dobili prikaz zgodovinskega razvoja še za obdobje, v katerem se je zmagovito končal boj slovenskega naroda za nacionalno in socialno osvoboditev. To delo pa ima tudi posebno mesto v jugoslovanskem zgodovinopisju NOB. Poudarili smo že, da temelji skoraj izključno na izčrpnem študiju virov in se torej bistveno razlikuje od običajnih pregledov, sestavljenih pretežno po literaturi. Del take vrste je za posamezne jugoslovanske pokrajine izšlo že več, Slovenci pa smo prvi dobili temeljit in celovit pregled, dokumentiran z viri. Prav zato je dal prof. Mikuž z njim osnovo za še bolj intenzivno in načrtno delo pri raziskovanju NOB v dveh smereh: v študij splošnih problemov ter v orise razvoja NOB na posameznih območjih Slovenije in za aktivnost narodnoosvobodilnih enot, skratka, njegovo delo je temeljnega pomena za nadaljnji razvoj slovenskega zgodovinopisja NOB. Za to delo je zaslužen dobil najvišje slovensko priznanje za znanstveno ustvarjalnost, Kidričevo nagrado ter zvezno nagrado »4. julij«.

Z navedbo pglavitnih značilnosti Pregleda zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji smo želeli poudariti njegovo izjemno mesto v bogatem znanstvenem opusu prof. Mikuža, hkrati pa opozoriti, da je bilo to delo osnova za razne njegove krajše pregledne orise NOB na Slovenskem. Poudariti moramo, da je v Zgodovini slovenskega osvobodilnega boja (204) za začetna obdobja tega kratkega pregleda NOB uporabil tudi precej novih virov, ki v času, ko je pisal prvi dve knjigi svojega obsežnega dela, še niso bili dostopni. Preglednega značaja je tudi oris NOB v novi Zgodovini Slovencev, ki jo je izdala Cankarjeva založba, in v kateri je prikazal tudi značilnosti zgodovinskega razvoja med obema vojnama (269). Kratek oris NOB je prof. Mikuž napisal tudi za tuje slaviste, udeležence seminarja slovenskega jezika, literature in kulture (235). Posebno tehtno je bilo sodelovanje prof. Mikuža pri nastajanju kolektivnega dela Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, za katero je tudi napisal prispevke o temeljnih značilnostih razvoja ljudske oblasti (249). V Svetovni zgodovini, ki jo je

izdala Cankarjeva založba, je prof. Mikuž prikazal odporniška gibanja med drugo svetovno vojno v Evropi, pri čemer je posebej osvetlil narodnoosvobodilni boj v Jugoslaviji in Sloveniji in s tem pokazal na njegove velike posebnosti v primerjavi z razvojem protifašističnega oboroženega boja v nekaterih drugih evropskih državah (250).

Poleg teh del, ki celovito prikazujejo narodnoosvobodilno gibanje na Slovenskem, je prof. Mikuž napisal še več razprav, v katerih je podrobneje analiziral posamezne probleme v njegovem razvoju. Tako je v razpravi o Osvobodilni fronti razčlenil njene posebnosti od ustanovitve do osvoboditve ter njeno preoblikovanje v Ljudsko fronto oziroma Socialistično zvezo delovnega ljudstva, pri čemer je OF primerjal tudi z organizacijami narodnoosvobodilnega gibanja v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Posebno pomembna je objava te razprave v Jugoslovanskem istorijskem časopisu, kajti v jugoslovanskem zgodovinopisju OF še vedno ni vselej ustrezno prikazana (207—208). V drugi razpravi je, kot že preje za Primorsko, osvetlil internacionalistično akcijo CK KPS — CK KPJ na Koroškem od leta 1943 dalje oziroma njegovo pomoč Komunistični partiji Avstrije glede izvedbe moskvske izjave treh komunističnih strank iz leta 1934 o samoodločbi slovenskega naroda in pri oblikovanju avstrijske partizanske vojske, pri čemer je osvetlil nekatere značilnosti NOB na slovenskem Koroškem (202). Pomemben prispevek k osvetlitvi problematike narodnega izdajstva na Slovenskem je njegova razprava o aktivnosti ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana in njegove okolice med NOB (200). V orisu razvoja nekaterih pridobitev NOB jugoslovanskih narodov po osvoboditvi do leta 1960 je osvetlil značilnosti v izgradnji temeljnih organov ljudske oblasti, razvoj enakopravnosti jugoslovanskih narodov, izražene v federaciji, ter gospodarskih temeljev povojne socialistične graditve (258). S to razpravo je pokazal, da je korenine vseh temeljnih povojnih družbenopolitičnih in socialnoekonomskih usmeritev treba iskati v revolucionarnem narodnoosvobodilnem boju.

Med obširnejšimi članki, ki se odlikujejo tudi po poglobljeni teoretični osvetlitvi obravnavane problematike, naj posebej opozorimo na Mikužev prikaz dveh zgodovinskih pojavov, fašizma (240, 261, 264) in klerikalizma, pri katerem je posebej razčlenil slovenske posebnosti (253). V posebni razpravi je osvetlil tudi razmere v svetu in Jugoslaviji konec tridesetih let v času, ko je Edvard Kardelj-Sperans pisal svoje znamenito delo Razvoj slovenskega narodnega vprašanja (266). Ob Kardeljevi smrti je v članku osvetlil njegovo zgodovinsko vlogo v najusodnejših letih slovenskega naroda, ko mu je pokazal pot iz narodnostne smrti (268). Prav tako je osvetlil tudi lik in delo Borisa Kidriča (218, 221).

Prof. Mikuž je ob vseh jubilejnih pomembnih dogodkov iz najnovejše zgodovine, zlasti iz NOB, v številnih člankih in intervjujih v zgoščeni obliki osvetlil njihov pomen. Vse te prispevke odlikuje za bralce posebej privlačen, zanimiv in plastičen način prikazovanja. S prispevki o razvoju NOB na Kočevskem (212) in domžalsko-kamniškem območju (267) ter s številnimi članki v Grosupeljskem zborniku je pokazal tudi na značilnosti v narodnoosvobodilnem gibanju na posameznih območjih Slovenije.

Prikaz znanstvene ustvarjalnosti prof. Mikuža v preteklem desetletju pa naj sklenemo z navedbo treh razprav o mednarodnih odnosih po drugi svetovni vojni oziroma o usodi zamejskih Slovencev v sosednji Italiji in Avstriji. Zlasti na osnovi skrbnega preučevanja časopisnih virov iz Archiva der Gegenwart je osvetlil problematiko Julijske krajine in Trsta v obdobju 1947—1954 (234), v drugem preglednem orisu je obsežno prikazal razvoj

koroškega in južnotiroškega vprašanja od konca druge svetovne vojne do leta 1975, pri čemer je opozoril tudi na razlike pri reševanju položaja Slovencev v Avstriji in Tirolcev v Italiji (252), posebej pa je prikazal tudi, kako so blokovska nasprotja vplivala na priprave za sklenitev avstrijske državne pogodbe in na njen podpis leta 1955 (256). Te razprave smo navedli ob sklepu zato, ker so že prvi objavljeni rezultati temeljitega preučevanja mednarodnih odnosov po drugi svetovni vojni in ker nakazujejo značaj novega velikega dela, ki mu je prof. Mikuž dal delovni naslov »Svet, v katerem živimo«. Preteklo desetletje znanstvene ustvarjalnosti prof. Mikuža karakterizira torej zlasti uspešen sklep celovitega raziskovanja NOB na Slovenskem in začetek preučevanja najvažnejših zgodovinskih procesov po drugi svetovni vojni.

Tudi med šestdesetletnim in sedemdesetletnim življenjskim jubilejem je prof. Mikuž posredoval rezultate svojega znanstvenega dela na številnih zgodovinarskih simpozijih in zborovanjih. Tako je z referati in razpravami sodeloval na simpozijih o revolucionarnem delavskem gibanju v Sloveniji 1921—1924 (1974), ob tridesetletnici osvoboditve Slovenije (1975), ob 35-letnici ustanovitve Varnostno obveščevalne službe (1976), o pouku zgodovine (1976), o slovenski krajevni zgodovini (1977) ter na koroških kulturnih dnevih (1977), prav tko pa je imel referate na treh zborovanjih slovenskih zgodovinarjev, v Velenju (1970), v Piranu (1974) in v Kranjski gori (1976). Zelo številni so bili tudi nastopi prof. Mikuža na RTV, kjer je z uvodnimi komentarji sodeloval v več oddajah, med katerimi naj omenimo seriji »Teh naših 50 let« in »Velike bitke v drugi svetovni vojni«. Z referati na znanstvenih posvetovanjih je prof. Mikuž z najnovejšimi dognanji seznanjal učitelje zgodovine na šolah in raziskovalce, njegova predavanja na RTV pa so pomemben prispevek k širokemu populariziranju poznavanja prelomnih dogodkov v najnovejši narodni in obči zgodovini.

Z enako prizadevnostjo kot raziskovalne naloge je prof. Mikuž opravljal tudi svoje pedagoško delo. Posebej naj poudarimo, da je s svojimi predavanji, seminarji, konzultacijami in mentorstvom oblikoval znanstveni naraščaj, za katerega je v peti knjigi Pregleda zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji zapisal, da že uspešno izpolnjuje svoje raziskovalne naloge ter poudaril: »Rast in razvoj mladega in sposobnega kadra pa je porok za še boljše in kvalitetnejša dela.« Številni raziskovalci, diplomiranci, magistri in doktorji znanosti, študentje Mikuževega seminarja, zlasti v okviru Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, pa tudi drugih ustanov, uspešno preučujejo probleme najnovejše zgodovine. Številne njihove monografije in razprave, za katere je dal prof. Mikuž s svojimi fundamentalnimi znanstvenimi deli dragoceno oporo, pa so hkrati najboljše potrdilo, da je prof. Mikuž uspešno opravil tudi eno temeljnih nalog fakultetnega učitelja, vzgojo mladih znanstvenih kadrov. Pregled znanstvenega in pedagoškega dela prof. Mikuža naj sklenemo z ugotovitvijo, da je dal z njim v vsebinskem in kadrovskem pogledu osnovo za razmah slovenskega zgodovinopisja najnovejše dobe.

Izjemno obsežen znanstveni opus prof. dr. Metoda Mikuža, s katerim je oral ledino v raziskovanju najnovejše zgodovine in pomembno obogatil slovensko zgodovinopisje, zasluži vse družbeno priznanje. Vsi, ki poznamo njegovo občudovanja vredno vztrajnost in delavnost ter vemo, da sta bili to vselej temeljni vodili njegove ustvarjalnosti, smo prepričani, da bo prof. Mikuž uresničil vse svoje načrte, in to mu ob sedemdesetletnem jubileju iskreno želimo.

Miroslav Stiplovšek

BIBLIOGRAFIJA PROF. DR. METODA MIKUŽA ZA OBDOBJE 1970—1979

Leta 1969 je bila v Zgodovinskem časopisu v 23. letniku na straneh 201—209 objavljena bibliografija, ki je obsegala 196 objav profesorja Mikuža. Pričujoča bibliografija je nadaljevanje le-te in se zato prične z zaporedno številko 197. Urejena je kronološko, enote istega leta pa po abecednem vrstnem redu, s tem da so na konec uvrščeni intervjuji, gesla iz leksikona za mladino ter knjižna ocena.

Delne Mikuževe bibliografije so izšle tudi v knjigi Univerza v Ljubljani, Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev, Ljubljana 1957, str. 63—64; druga knjiga za leta 1956—1966, Ljubljana 1969, str. 26—27, in tretja knjiga za leta 1966—1976, Ljubljana 1979, str. 37—39.

1970:

197. **Četrt stoletja svobode.** — Prešernov koledar 1970, str. 49—57.
198. **Dve Jugoslaviji.** — Slovenski izseljenski koledar 1970, str. 43—48.
199. **Grosupeljsko okrožje.** — Zbornik občine Grosuplje 1970, str. 7—10.
200. **Ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman in njegova okolica med NOB.** — Ljubljana v ilegali 4, 1970, str. 320—360.
201. **Naj živi federativna demokratična republika Jugoslavija!** — Pionir 1970—1971, št. 3, str. 4—5.
202. **Trojna (dvojna) internacionalistična akcija CK KPS (CK KPJ) na Koroškem med NOB od konca 1943 dalje.** — Zgodovinski časopis 1970, str. 247—272.
203. **Srebrni jubilej Organizacije združenih narodov.** — Pionir 1970—1971, št. 2, str. 20—21.
204. **Zgodovina slovenskega osvobodilnega boja.** — Ljubljana 1970. 287 str.
205. **Uvod k slovenski izdaji. C. L. Sulzberger, Druga svetovna vojna.** — Ljubljana 1970. Str. 7.
206. **Ocena: O vojnih spominih Charlesa de Gaulla.** — Naši razgledi 20. 3., 3. 4. in 17. 4. 1970.
- 1971:
207. **Donesek k zgodovini razvoja Osvobodilne fronte ob njeni tridesetletnici.** — Jugoslovanski istorijski časopis 1971, št. 3—4, str. 47—75.
208. **Donesek k zgodovini Osvobodilne fronte.** — Zgodovinski časopis 1971, str. 3—30.
209. **Kronika narodnoosvobodilnega boja na Primorskem.** — Svoboda Primorska. Zbor slovenskih pionirjev v Trnovskem gozdu ob 30-letnici vstaje. Lokve 1971. Str. 5—25.
210. **Ilova gora 1943.** — Zbornik občine Grosuplje 1971, str. 35—39.
211. **Nikdar proč od začrtane poti.** — Petindvajset let Vojnogodovinskega inštituta JLA. Delo 25. 12. 1971.
212. **Partizanska Kočevska, pozdravljena!** — 500 let mesta Kočevje. Kočevje 1971, str. 93—107.
213. **Trideset let OF.** — Dan 1971, str. 10—13.
214. **Velikanska drama.** Ob 30-letnici napada na SZ. — Delo 22. 6. 1971.
215. **Predgovor.** — Robero Battaglia: Odporniško gibanje v Italiji. Ljubljana 1971, str. 5—10.
216. **Intervju: Zgodovina trka zaman.** Zaklenjena so premnoga vrata arhivov. [Zapisal] Peter Breščak. — Delo 27. 11. 1971.
- 1972:
217. **AVNOJ, stalni kazipot.** — Delo 25. 11. 1972.
218. **Boris Kidrič med narodnoosvobodilnim bojem.** Iz oddaje RTV Ljubljana »Se pomnite tovariši«. — Naši razgledi 12. 5. 1972.
219. **Grosuplje v prvi polovici 1942.** — Zbornik občine Grosuplje 1972, str. 7—11.
220. **Hej, brigade, hitite...!** Ob trideseti obletnici ustanovitve prvih slovenskih partizanskih brigad. — Kmečki glas 28. 6. 1972.
221. **Kidrič v zgodovinarjevih očeh.** — Sedem dni, 26. 4. 1972.
222. **Primorska, pozdravljena.** Ob 25-letnici priključitve Primorske k Jugoslaviji. — Kmečki glas 13. 9. 1972, 4. 10. 1972.
- 1973:
223. **Naj živi 9. korpus NOV in POJ.** Ob trideseti obletnici ustanovitve primorskega armadnega zbora. — Delo 22. 12. 1973.
224. **Nepraznovana obletnica.** — Zbornik občine Grosuplje 1973, str. 7—9.
225. **Odločilno in jubilejno leto 1943.** — Borec 1973, str. 1—6.

226. **Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji.** — 3. knjiga, Ljubljana 1973, 484 str.
227. **Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji.** — 4. knjiga, Ljubljana 1973, 787 str.
228. **Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji.** — 5. knjiga, Ljubljana 1973, 335 str.
229. **Mladi vedež.** — Ljubljana 1973. (9 gesel skupaj z M. Stiplovškom.)
230. Intervju: Sedanjest in zgodovina. Ob 30. obletnici Avnoja in izidu zadnjih knjig »Pregleda« zgodovine NOB v Sloveniji. Govori prof. dr. Metod Mikuz. — Naši razgledi 23. 11. 1973.
231. Intervju: Vzroki ležijo v preteklosti. O bližnje vzhodni krizi. Razgovor pripravil Milan Meden. — Ljubljanski dnevnik 13. 10. 1973.
- 1974:
232. **Drugi zbor aktivistov v Črnomlju.** — Borec 1974, str. 577—579.
233. **Hude, grozljive številke.** Ob 30-letnici osvoboditve Jugoslavije (in drugih držav) in ob 30-letnici zmage nad fašizmom. — Kmečki glas 25. 12. 1974.
234. **Julijska krajina in Trst 1947—1954.** — Delo 2. 11.—18. 11. 1974 (14 nadaljevanj).
235. **Kratek oris NOB slovenskega naroda 1941—1945.** — X. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana 1974. Str. 143—159.
236. **Pomembne odločitve v letu 1944.** — Borec 1974, str. 1—5.
237. **Prvo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju.** — Borec 1974, str. 73—74.
238. Intervju: Znanstveniki o znanosti. Govorijo letošnji Kidričevi nagrajenci. — Naši razgledi 19. 4. 1974. Vsebina: ... Samo neizmeren trud, zgolj napori.
239. Intervju: Že takrat smo bili neuvrščeni. Ob dnevu republike. — Sedem dni 28. 11. 1974.
- 1975:
240. **Fašizem in druga svetovna vojna.** — Naši razgledi 9. 5. 1975.
241. **Narodni izdajalci in njih tipologija.** — Delo 10. 5. 1975.
242. **Svet v zadnji svetovni vojni.** — Kmečki glas 30. 4. in 6. 8. 1975.
243. **Trideset let svobode.** — Zbornik občine Grosuplje 1975, str. 7—9.
244. **Veliko zgodovinsko leto 1945.** — Borec 1975, str. 1—3.
245. **Vprašanje Julijske krajine in Trsta 1947—1954.** — Zgodovinski časopis 1975, str. 3—44.
246. **Uvodna beseda.** Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921—1924. — Ljubljana 1975, str. 5—7.
247. Intervju: Zgodovine ni težko pisati! [Zapisal] Andrej Bartelj. — Dolenjski list 10. 7. 1975.
- 1976:
248. **Alenka Nedog.** — Naši razgledi, 16. 7. 1976. In memoriam.
249. **Nastanek in razvoj ljudske oblasti. Prvo zasedanje slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju. Razvoj revolucionarne ljudske oblasti in drugih organov osvobodilnega gibanja v letu 1944. Drugi zbor aktivistov OF v Črnomlju. Prva narodna vlada Slovenije.** — Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945. Ljubljana 1976, str. 297—303, 677—683, 858—869, 1005—1008.
250. **Odporniška gibanja med drugo svetovno vojno v Evropi.** — Svetovna zgodovina od začetkov do danes. Ljubljana 1976, str. 599—620.
251. **Osvojenozemlje 1942.** — Ljubljana 1976, 39 str.
252. **Pregled razvoja koroškega in južnotiroškega vprašanja 1945—1975.** — Delo 13. 7.—18. 8. 1976 (30 nadaljevanj).
253. **Slovenski klerikalizem.** — Prešernov koledar 1976, str. 148—162.
254. **1941—1976.** — Zbornik občine Grosuplje 1976, str. 7—10.
255. **Varnostno-obveščevalna služba OF slovenskega naroda. Razmišljanja ob znanstvenem simpoziju o VOS OF slovenskega naroda.** — Naši razgledi 10. 12. 1976.
- 1977:
256. **Avstrijska državna pogodba in takratna blokovska politika (1945—1955).** — Zgodovinski časopis 1977, str. 155—167.
257. **Izročilo OF — korenine rasti naše demokracije.** — Delo 26. 11.
- 1977:
258. **Pregled tridesetletnega revolucionarnega razvoja nekaterih temeljnih pridobitev NOB jugoslovanških narodov.** — Osvoboditev Slovenije 1945. Ljubljana 1977, str. 11—27.
259. **Prvo osvojenozemlje na Slovenskem.** — Prešernov koledar 1977, str. 84—91.

260. **Svet med vojnama.** Razpadanje stare liberalne demokracije, fašistični režimi, krepitev naprednega delavskega gibanja. — Delo 16. 4. 1977.
261. **Temeljne prvine fašizma kot zgodovinskega pojava.** — Slovenski vestnik 25. 2. 4. 3., 11. 3. 1977.
262. **Tri obletnice.** — Zbornik občine Grosuplje 1977, str. 7—10.
263. **Uvodna beseda.** — Osvoboditev Slovenije 1945. Ljubljana 1977, str. 7.
264. **Intervju: Fašizem še živi.** — Pogovor o novih oblikah fašizma z univerzitetnim profesorjem [zapisal] Otmar Klipšteter. Večer 19. 2. 1977.
- 1978:
265. **Intervju: Narod si ne piše sodbe z zapisniki.** [Zapisal] Mitja Mersol. — Teleks 29. 9. 1978.
- 1979:
266. **Časovni okvir nastanka Speransove knjige (Ob štiridesetletnici izidá knjige »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja.)** — Naši razgledi 9. 3. 1979; Zgodovinski časopis 1979, str. 547—551; Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje. Ljubljana 1980, str. 19—23.
267. **O pomenu preučevanja zgodovine NOB na posameznih območjih in o nekaterih posebnostih razvoja NOB na domžalskem in kamniškem območju.** — Zbornik občine Domžale. Domžale 1979, str. 223—237.
268. **Slovenecem je kot Sperans in Vodnik pokazal pot iz narodnostne smrti.** — Delo 14. 2. 1979.
269. **1917—1921, 1921—1929, 1929—1941, Okupacija, Odpor, Razvoj NOB, Osvobojeno ozemlje, Ureditev oblasti, Partizanske ustanove.** Zgodovina Slovencev. Ljubljana 1979, str. 598—681, 734—887.

Nataša Stergar

Zgodovinsko društvo za Slovenijo je s finančno pomočjo Kulturne skupnosti Domžale ob odkritju spominske plošče na nekdanji Veitovi tiskarni na Viru pri Domžalah 24. maja 1980 izdala publikacijo

EDVARD KARDELJ-SPERANS IN SLOVENSKO ZGODOVINOPISJE

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separaten odtis iz »Zgodovinskega časopisa« številka 4/1979.

Publikacija je na voljo za ceno 40 din (člani ZDS 30 din, študentje 20 din) na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I.

Ali ste že poravnali letošnjo članarino za Zgodovinsko društvo in naročnino za »Zgodovinski časopis«? Če ne — storite to čimprej in olajšajte delo društvenemu odboru in upravi revije!

*
*   *
*

Ste že izpopolnili svojo zbirko starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa«? Večina letnikov je na voljo pri upravi revije na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12 (telefon: (061) 22 121 int. 209). Podrobne informacije o zalogi in o cenah so objavljene v vsaki številki »Zgodovinskega časopisa«.

*
*   *
*

Opozorjamo tudi na možnost prednaročila na ponatis vseh sedaj razprodanih starejših letnikov ZČ. Do sedaj so izšli v ponatisu že trije letniki revije: marca 1977 ponatis prvega zvezka z letnico 1947, septembra 1978 ponatis 17. letnika za leto 1963 ter januarja 1980 še ponatis 18. letnika »Zgodovinskega časopisa« za leto 1964.

Na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo (PZE za zgodovino Filozofske fakultete, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: 22 121 int. 209) lahko naročite še večino letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih številok »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 — 5 din	GMDS 17/1936 — 10 din
GMDS 2-3/1921-22 — 20 din	GMDS 18/1937, št. 1-2 — 10 din
GMDS 4-6/1923-25 — 2 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — 10 din
GMDS 7-8/1926-27 — 5 din	GMDS 19/1938, št. 1-2 — 10 din
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — 10 din
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 20/1939 — 20 din
GMDS 11/1930 — 50 din	GMDS 21/1940 — 10 din
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — 10 din
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 5 din
GMDS 14/1933 — 30 din	GMDS 23/1942 — 20 din
GMDS 15/1934 — 30 din	GMDS 24/1943 — 8 din
GMDS 16/1935, št. 1-2 — 30 din	GMDS 25-26/1944-45 — 6 din
GMDS 16/1935, št. 3-4 — 20 din	

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 10 dinarjev.

Člani Zgodovinskega društva za Slovenijo in pokrajinskih zgodovinskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust.

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJI

TRIDESET LET BELOKRANJSKEGA MUZEJSKEGA DRUŠTVA V METLIKI 1949—1979

Več desetletij trajajoča prizadevanja, da bi Bela krajina dobila svoj muzej, so bila veskozi tesno povezana z osnovanjem muzejskega ali njemu sorodnega društva, odbora ali odseka. Vsak od njih je v svojem času skušal biti pobudnik, ki bi družil okoli sebe za muzejstvo vnete ljudi. Ti naj bi zbirali muzealije, hkrati pa naj bi pripravili vse potrebno za ustanovitev muzeja. Novi ustanovi naj bi tudi priskrbeli razstavne prostore ter končno človeka, ki bi za zbirke skrbel in jih upravljal oziroma urejal.

Tako je bil že pred prvo svetovno vojno, leta 1910, v Beli krajini osnovan odbor »Društva za spoznavanje Bele krajine«, katerega naloga naj bi bila spraviti v življenje Belokranjski muzej. Ta naj bi dobil svoje prostore bodisi v Metliki ali Črnomlju. Na žalost pa so načrti takratnih rodoljubov ostali le na papirju. Dosti bolje ni bilo tudi leta 1933, ko je bil pri Tujskoprometnem društvu v Metliki osnovan muzejski odsek, ki ga je vodil metliški šolski nadzornik Konrad Barle. Naloga tega odseka je bila »zbirati in hraniti narodne in zgodovinske spominke Bele krajine«, obenem pa naj bi za bodoče muzejske zbirke našel primeren prostor.

Odseku se je zdelo za novi muzej še najprimernejša opuščena, razpadajoča podružna **Martinova cerkev** na robu metliškega mesta. Zaprošil je župni urad, naj to cerkev odstopi za muzejske namene. Prošnja je bila, potem ko si je takratni banovinski spomeniški referent dr. France Stelč stavbo ogledal, ugodno rešena in 1. marca 1934 je ljubljanski škofijski ordinariat izdal dovoljenje, da se cerkvice lahko **preuredi v muzej**.

Muzejski odsek je kmalu nato naročil načrte za adaptacijo cerkve, ni pa mogel zbrati denarnih sredstev, da bi pričel stavbo obnavljati. Stroški bi po predračunu iz leta 1938 znesli 35.000 din, odsek pa je imel z raznih strani obljubljenih le nekaj tisočakov. Zato je bilo delo njegovih članov vse do začetka druge svetovne vojne omejeno le na zbiranje muzejskih predmetov, ki so jih začasno shranili na podstrežju metliškega gradu.

Muzejski odsek je pričel cerkev obnavljati šele spomladi 1943, ko se je domačinu Engelbertu Ganglu pri takratni prosvetni oblasti v Ljubljani posrečilo izposlovati 46.000 lir, s katerimi so po načrtih inž. Janka Omahna opravili glavna obnovitvena dela. Nadaljnji razvoj dogodkov pa je započeto delo še isto leto ustavil.

Misel na ustanovitev muzejskega društva in muzeja samega je znova oživila leta 1947, ko je bil osnovan pripravljalni odbor z nekdanjim županom Ivanom Malešičem na čelu. Ker je nedovršena Martinova cerkev takrat služila za shrambo desk in sena, je odbor skušal najti druge prostore za nameravane muzejske zbirke. Cerkev je namreč bila vlažna in razen tega bi — če bi jo tudi do kraja obnovili — v njene skromne prostore (s predverjem je merila komaj 86 kvadratnih metrov) lahko namestili le kak muzejski oddelek, nikakor pa ne vseh zbirk kompleksnega muzeja, v kakršnega se je nameraval razviti Belokranjski muzej. Zato je pripravljalni odbor cerkvico namenil za arheološki oddelek oziroma lapidarij, za namestitev drugih zbirk pa se mu je zdel najpripravnejši metliški grad. Toda v njem so že bili nižja gimnazija, dijaški internat, okrajno sodišče z zemljiško knjigo in finančni oddelek, razen tega pa so v gradu stanovale še zasebne stranke. Za muzej torej tu ni bilo prostora in odbor je ostal praznih rok.

Malo več sreče je imel naslednji pripravljalni odbor, ki mu je v maju 1949 uspelo dobiti **dva prostora** v drugem nadstropju **metliške proštije**, kamor so člani takoj prenesli do tedaj nabrane muzealije. Obenem je pripravljalni odbor pri notranjem odseku v Črnomlju tudi vložil društvena pravila. Ta so bila 3. novembra potrjena, nakar je bil 10. novembra 1949 sklican **ustanovni občni zbor Muzejskega društva** in je bil izvoljen prvi odbor. Društvu je predsedoval Jože Dular, podpredsednik je bil ravnatelj nižje gimnazije v Podzemlju Lojze Zupanc, tajnica Albina Možina in blagajnik Gabrijel Zemlja, oba člana učiteljskega zbora nižje gimnazije v Metliki, medtem ko so bili odborniki metliški meščani Ivan Drobnič, Božidar Flajšman in Jože Prus.

Novemu odboru je bila naložena naloga, da spravi Belokranjski muzej v življenje. Zato se je takoj lotil dela. V Črnomlju je v takratni tovarni učil naročil prve

razstavne vitrine, hkrati pa so člani intenzivneje pričeli zbirati muzejske predmete. Težava je bila seveda z denarjem, saj je bilo za novo snujoči se muzej na okraju v Črnomlju leta 1949 zagotovljenih le 20.000 din, naslednje leto pa komaj deset tisoč dinarjev več.

Društvo je pričelo opravljati tudi **spomeniško varstveno službo** v Beli krajini. Že na pomlad 1950 so člani iz razpadajoče grajske cerkvice na Krupi prepeljali v Metliko tri nagrobnike Burgstallov, z metliškega pokopališča pa nagrobnik Gallensteina — vse iz 17. stoletja — ter jih vzdali v predverje Martinove cerkve.

Ko je spomladi leta 1950 umrl v Metliki ustanovni član društva književnik Engelbert Gangl, je Muzejsko društvo v soglasju z Zavodom za spomeniško varstvo LRS v Ljubljani zaščitilo dve njegovi sobi in ju naslednje leto ob prvi obletnici pisateljeve smrti — 25. februarja 1951 — preuredilo in odprlo javnosti kot **Ganglovo spominsko zbirko**.

V decembru 1950 je bil drugi občni zbor društva, na katerem je odbor sklenil, da bo društvo odprlo Belokranjski muzej že prihodnjo pomlad. Ker ni bilo upati, da bodo do takrat na razpolago kaki prostori v gradu, se je društvo odločilo, da bo prve zbirke odprlo kar v obeh proštijških sobah, medtem ko je mestni ljudski odbor obljubil, da bo za zbirko osvobodilnega boja začasno odstopil največjo sobo v prvem nadstropju občinske hiše. Vse je hitro steklo in ko je proti koncu aprila 1951 Tovarna učil iz Črnomlja dostavila v Metliko nekaj najpotrebnejše opreme, so člani odbora v nekaj dneh uredili zbirke in pripravili vse potrebno za otvoritev muzeja.

Tako je bil **1. maja 1951** ob navzočnosti predstavnikov ljudske oblasti in mnogih domačinov **odprt Belokranjski muzej**, ki je v dveh proštijških sobah pokazal obiskovalcem prve zamatke arheološke, kulturnozgodovinske in etnološke zbirke, medtem ko so bili v sobi mestne hiše razstavljeni predmeti narodnoosvobodilnega boja.

Leta 1952 so si člani naložili novo nalogo: sklenili so, da do kraja **obnovijo Martinovo cerkev** in v njej odprejo arheološki oddelek Belokranjskega muzeja. Opravljena so bila vsa obnovitvena dela, urejena okolica, zasajeno okrasno drevje itd. Izdelane so bile tudi nove razstavne vitrine.

Ker Belokranjski muzej sam še ni imel dovolj arheološkega materiala, mu je ljubljanski Narodni muzej iz svojih depojev posodil okoli 250 arheoloških predmetov s področja Bele krajine, predvsem iz najdišč v okolici Kučarja. Posojene predmete sta hkrati z metliškim arheološkim gradivom uredila ravnatelj Narodnega muzeja dr. Jože Kastelic in asistent Vinko Šribar, nakar je bil **25. maja 1952 arheološki oddelek Belokranjskega muzeja slovesno odprt**.

Tudi naslednja leta je vodilo Muzejsko društvo Belokranjski muzej, čeprav je ta že 1. aprila 1952 dobil honorarnega upravnika. Za upravnika je bil imenovan predsednik muzejskega društva in ker so bili skoraj vsi člani društvenega odbora hkrati imenovani za člane novo osnovanega muzejskega sveta, je v bistvu še nadalje vodilo muzej muzejsko društvo. Ker pa je njegovo delovanje zajelo vso Belo krajino, se je na občnem zboru **4. januarja 1953** preimenovalo v **Belokranjsko muzejsko društvo**.

V maju 1954, ko se je iz metliškega gradu izselil dijaški internat, je končno tudi muzej prišel do svojih prvih stalnih prostorov. Sprva je dobil na razpolago le pet večjih in manjših sob in nekaj depojev, ki sta jih uprava muzeja in društvo takoj pričela adaptirati. Vsa dela so se zavlekla do srede julija, ko so člani društva pričeli seliti vitrine in muzejske zbirke iz proštije in občinskega poslopja v grad. V nekaj dneh sta bila v novih prostorih delno urejena etnološki oddelek in oddelek osvobodilnega boja — arheološki oddelek je ostal v Martinovi cerkvi — nakar so bile nove zbirke v gradu **odprte 21. julija 1954**, to je ob proslavi desetletnice ustanovitve SNOS, ki so jo tisti dan z velikim partizanskim zborovanjem praznovali v Črnomlju in širom po Beli krajini.

Ko se je **septembra 1955** okraj Črnomelj združil z okrajem Novo mesto, je **pod novomeški okraj prišel tudi Belokranjski muzej**, za katerega je bilo določeno, da postane okrajna ustanova. Ker pa muzej do takrat še ni imel uradne odločbe o svoji ustanovitvi, je to odločbo **9. februarja 1955** izdal okrajni ljudski odbor Novo mesto. Hkrati je bilo v muzeju **sistemiziranih šest delovnih mest**. Po sklepu okrajnega Sveta za kulturo in prosveto je Belokranjski muzej **prevzel** v svojo upravo tudi **spominski muzej Otona Zupančiča** v Vinici (odprt 17. junija 1951), pod njegov nadzor pa je prišla tudi **Ganglova spominska zbirka v Metliki**. Dne 10. aprila 1956 je bil z odločbo Okrajnega ljudskega odbora imenovan tudi **petčlanski upravni odbor Belokranjskega muzeja**.

Tako se je muzej to leto — **1. septembra 1956** je bilo z odločbami zasedenih pet delovnih mest — postavil na lastne noge in je muzejsko društvo ostalo le njegov

pomožni organ. Kot tako pa je še naprej združevalo propagatorje muzejske ideje, ljubitelje, zbiralce in preučevalce muzejskih, umetniških ter arhivskih predmetov in vrednot.

Spričo tega so se člani, predvsem pa odbor društva, intenzivneje posvetili zbiranju muzealiz. Sodelovali so pri etnoloških ekipah in arheoloških izkopavanjih, ki jih je organiziral muzej, pri muzejskih razstavah, pri zbiranju podatkov za topografijo narodnoosvobodilnega boja itd. Društvo je prirejalo predavanja in skupne izlete, posamezniki pa so se ukvarjali tudi s preučevanjem in pisanjem lokalne zgodovine, zlasti iz obdobja osvobodilnega boja. Ob desetletnici muzeja je društvo izdalo knjižico »Metlika skozi stoletja«, v kateri je poleg zgodovine Metlike podrobno popisanih deset let življenja in dela Belokranjskega muzeja in z njim povezanega Belokranjskega muzejskega društva.

Leta 1976 je bilo društvo na podlagi Zakona o organizacijah in društvih **ponovno registrirano**, hkrati pa je odbor pripravil tudi nova pravila. Ker zajema delovanje društva področje obeh občin, so morala biti pravila odobrena pri občinskih konferencah SZDL obeh občin, nakar jih je registriral republiški sekretariat za notranje zadeve v Ljubljani. Leta 1977 je bila osnovana tudi **podružnica** Belokranjskega muzejskega društva v **Črnomlju**.

Če se zdaj ustavimo pri nekaterih vidnejših akcijah, ki jih je Belokranjsko muzejsko društvo opravilo v tridesetih letih svojega obstoja, naj omenimo naslednje:

RAZSTAVE

Belokranjski muzej je od svoje ustanovitve 1. maja 1951 do konca 1979 pripravil 101 razstavo, pri kateri so vsaj v prvih letih intenzivno sodelovali tudi člani muzejskega društva. Pri tem naj omenimo zlasti razstave, ki so prikazovale društveno življenje v Beli krajini (obletnice gasilskega, godbenega in telovadnega društva v Metliki), jubileje društvenih članov (dr. Nika Županiča leta 1956, Boža Račiča leta 1958 in Ivana Drobniča leta 1964), nadalje razstave ob otvoritvi Ganglove spominske sobe (leta 1951), ob odkritju spominskih plošč Ivanu in Antonu Navratilu (leta 1957), Alojzu in Engelbertu Ganglu v Metliki (leta 1960), bratoma Tomšičema na Vinici (leta 1965) in dr. Niku Županiču (1973).

SPOMINSKA OBELEŽJA

Med dejavnost društva spada tudi odkritje spominskih plošč in doprsnih spomenikov zaslužnim Belokranjcem. Tako je Belokranjsko muzejsko društvo **13. oktobra 1957 v Metliki** na današnji Rusovi hiši (Partizanski trg 10) odkrilo spominsko ploščo **Ivanu** (1825—1896) in **Antonu** (1832—1897) **Navratilu**. Načrt za ploščo je naredila arh. Gizela Šuklietova. Ob odkritju je govoril predsednik društva.

Dne **9. oktobra 1960** je društvo na **Ganglovi hiši** v Metliki, Mestni trg 17, odkrilo spominsko ploščo (načrt arh. Gizela Šuklje) kiparju **Aloizu Ganglu** (1859—1935) in njegovemu nečaku književniku **Engelbertu Ganglu** (1873—1950). Ob odkritju plošče je govoril znanstveni sodelavec SAZU dr. Emilijan Cevc.

Dne **23. oktobra 1965** je društvo na Vinici ponovno odkrilo spominski plošči bratoma **Ivanu** (1838—1894) in **Ljudevitu** (1843—1902) **Tomšiču**. Plošči obema mladinskima pesnikoma sta bili sicer odkriti že leta 1897 in 1907, pa sta bili leta 1944 ob bombardiranju viniške osnovne šole, v katero sta bili vzdani, delno poškodovani, nato pa odstranjeni iz zidu in shranjeni. Muzejsko društvo je dalo izdelati še tretjo ploščo, na kateri je vklesano, da sta bili plošči leta 1944 rešeni iz stare bombardirane šole in da ju je ob dvasetletnici osvoboditve 1965. leta ponovno vzdalo Belokranjsko muzejsko društvo. Vse tri plošče so bile vzdane v avlo na novo zgrajene osnovne šole v Vinici. Ob odkritju je govoril pesnik Severin Šali.

Naslednji dan, **24. oktobra 1965**, je društvo ob 30-letnici smrti metliškega kiparja **Alojza Gangla** (1859—1935) odkrilo pred muzejem v Metliki njegov doprsni spomenik, isti dan na osnovni šoli (Partizanski trg 4) pa še spominsko ploščo pisatelju in režiserju **Osipu Šestu** (1893—1962). Bronasta plastika Alojza Gangla je delo kiparja Julija Papiča, bronasti relief Šesta pa je izdelal kipar in medaljer Vladimir Štoviček. Ob odkritju Ganglovega spomenika je govoril umetnostni zgodovinar dr. Emilijan Cevc, ob odkritju Šestove plošče pa ravnatelj Slovenskega gledališkega muzeja prof. Dušan Moravec.

Tri leta kasneje, **13. oktobra 1968**, je Belokranjsko muzejsko društvo na Vinjem vrhu pri Semiču vzdalo na rojstni hiši spominsko ploščo skladatelju **Antonu Lavrinu** (1908—1965). Ob odkritju so govorili prof. Janez Bitenc, ravnatelj srednje glasbene šole »Franc Šturm« v Ljubljani, dr. Andrej Rijavec v imenu Društva slovenskih skladateljev in prof. Mladen Pozaič v imenu sarajevske akademije.

Leta 1970 je muzejsko društvo na pokopališču v Gradcu obnovilo nagrobnik pisateljici **Ani Fabijanovi** (1880—1912), tri leta kasneje (13. maja 1973) pa je bilo pred metliškim gradom odkrito bronasto poprsje etnologa univ. prof. **dr. Nika Županiča** (1876—1961). Hkrati je društvo vzdalo tudi spominsko ploščo na Županičevi rojstni hiši v Gribljah. Na slovesnosti v Metliki je govoril univ. prof. dr. Vilko Novak, v Gribljah pa ravnatelj Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani dr. Boris Kuhar. Leta 1976 (9. maja) je društvo na stari osnovni šoli v Podzemlju odkrilo spominsko ploščo pesnici in kulturni delavki **Katki Župančičevi** (1889—1967), isto jesen pa na isti šoli še ploščo predvojnemu revolucionarju **inž. agr. Janezu Marentiču** (1910—1942). Društvo je sodelovalo tudi pri odkritju spominske plošče na nekdanji Župančičevi hiši v Dragatušu (1974) in pri odkritju doprsnega spomenika **inž. Janezu Marentiču** v Črnomlju (1975). Leta 1978 (21. maja) pa je društvo v parku pred muzejem odkrilo doprsni spomenik pesniku **Otonu Župančiču** (1878—1949), delo kiparja Borisa Kalina. Na slovesnosti je govoril ravnatelj Slovanske knjižnice v Ljubljani dr. Joža Mahnič.

PUBLIKACIJE

Leta 1955 je na posvetovanju dolenjskih muzealcev v Novem mestu dozorela misel, naj bi muzejska društva v Novem mestu, Metliki in Brežicah — tu naj bi društvo šele ustanovili — osnovala posebno muzejsko knjižnico, ki naj bi izdajala prigodne muzejske publikacije, vodnike po muzejih, izsledke muzejskih delavcev itd. Zamisel je rodila uspeh in tako je že naslednje leto izšla v Dolenjski muzejski knjižnici knjiga arheologa Staneta Gabrovca **Najstarejša zgodovina Dolenjske**, v kateri je avtor obdelal Dolenjsko, Posavje in Belo krajino in najstarejši zgodovini teh krajev dodal še vodnike po arheoloških zbirkah Dolenjskega, Posavskega in Belokranjskega muzeja. Knjiga je izšla v 1200 izvodih.

V isti založbi so leta 1958 izšli še **Spomini** Josipa Westra (v priredbi Janka Jarca). S to knjižico pa je prenehalo delo Dolenjske muzejske knjižnice, zlasti ker se je leta 1960 v Novem mestu osnovala Dolenjska založba, ki je v svoj program sprejela tudi knjižna dela z muzejskega področja.

Medtem se je Belokranjsko muzejsko društvo odločilo, da ob svoji desetletnici izda spominsko edicijo. Skrb za tekst je prevzel Jože Dular, ki pa je zgodovini društva dodal še zgodovinski pregled Metlike, razvoj njenega gospodarstva po vojni, kulturni prispevek Metlike in vodnik po mestu in okolici. Knjižica pod naslovom **Metlika skozi stoletja** je izšla leta 1961 v 1100 izvodih.

Leta 1972 je društvo izdalo spominsko brošuro **Dr. Niko Županič**, leta 1978 pa drugo dopolnjeno izdajo knjige **Metlika skozi stoletja**. Hkrati je samostojno izšel **vodnik po zbirkah Belokranjskega muzeja in Slovenskega gasilskega muzeja**.

V marcu 1979 je društvo poslalo med ljudi razpravi Ivana Simoniča **Speharska dolina in Grad Poljane ob Kolpi**, v juniju pa Dularjevo knjižico **Dva gasilska jubileja**.

IZLETI

Med društveno dejavnost moramo šteti tudi muzejske izlete, na katerih so si udeleženci ogledali predvsem muzejske ustanove, zgodovinske, kulturne in umetnostne spomenike ter prirodne zanimivosti. Izlete je organiziralo Belokranjsko muzejsko društvo samo ali pa v zvezi z Dolenjskim muzejskim društvom. Tako so si člani obeh društev na prvem izletu v novembru 1957 ogledali gradove ob Krki in Posavski muzej. Kasneje so napravili izlet v Samobor, Karlovac in Ozalj. Obiskali so gorenjske in primorske muzeje, si ogledali arheološka izkopavanja v Drnovem (Neovidunum) in na Otoku pri Sentjerneju (Gutenwerth), galerijske zbirke v Kostanjevici itd. Zadnja leta so ti izleti zamrli.

RAZNA DEJAVNOST

Muzejsko društvo je izdalo več razglednic z muzejskimi in zgodovinskimi motivi Bele krajine. Izdelati je dalo tudi znački Belokranjskega muzeja in Otona Župančiča.

Nekateri člani so delali tudi pri izdaji turističnih prospektov Bele krajine in posameznih krajev. Sodelovali so še v entnoloških ekipah, pri zbiranju podatkov za topografijo NOB in podatkov za etnološki atlas. S strokovnimi članki in razpravami so sodelovali pri dnevnem in revialnem časopisju in prigodnih publikacijah.

ČLANSTVO

Društvo je ob ustanovitvi v novembru 1949 štelo 22 ustanovnih članov, od katerih pa je 12 že umrlo, in sicer: nekdanji trgovec in župan Ivan Malešič (u. 1949), pisatelj Engelbert Gangl (u. 1950), šolski nadzornik v pokoju Konrad Barlè (umrl

1951), učiteljica v pokoju Julija Rajmer (u. 1965), učitelj Viktor Švigelj (u. 1966), uslužbenec v pokoju Julij Kopinič (u. 1968), teolog zgodovinar Ludvik p. Modest Golia (u. 1969). Leta 1972 je umrl upokojeni vodja zemljiške knjige in dolgoletni honorarni arhivar Belokranjskega muzeja Ivan Drobnič, leto kasneje pa je društvo izgubilo kar tri ustanovne člane: Antona Rusa, Lojzeta Zupanca in Jožeta Prusa. Leta 1977 je umrl še Franc Petric.

Muzejsko društvo je za posebne zasluge, ki so jih posamezniki pridobili za razvoj Belokranjskega muzeja, za svoje organizatorsko, publicistično in znanstveno dejavnost, imenovalo 6 častnih članov, in sicer leta 1951 upokojeno učiteljico na Vinici Poldko Bavdkovo in upokojenega ravnatelja Zavoda za žensko domačo obrt v Ljubljani Boža Račića, leta 1953 pa univ. prof. v pokoju dr. Nika Županića. Leta 1963 sta postala častna člana ravnatelj Dolenjskega muzeja v Novem mestu prof. Janko Jarc in honorarni arhivar Belokranjskega muzeja Ivan Drobnič, leta 1972 pa akad. slikar prof. Mihael Kambič. Od teh so društvene vrste zapustili dr. Niko Županič (u. 1961), Polda Bavdkova (u. 1965), Ivan Drobnič (u. 1972) in Mihael Kambič (u. 1979).

Konec leta 1979 je društvo štel 10 ustanovnih članov, 2 častna člana in 105 stalnih članov. Skupaj 117 članov.

Na slavnostni seji društva 12. oktobra 1979 mu je občinska konferenca SZDL v Metliki podelila za njegovo 30-letno delo srebrno priznanje Osvobodilne fronte.

Belokranjsko muzejsko društvo upa, da bo v prihodnje vrste svojih članov še razširilo in pomladilo. To pa naj bi bilo zagotovilo, da bo njegovo delo v prihodnjem desetletju še boljše in rodovitnejše.

Jože Dular

MEDNARODNI ZNANSTVENI SIMPOZIJ »ŽIVLJENJE IN DELO MIHAJLA IDVORSKEGA PUPINA«

Novi Sad, 4.—6. X. 1979

V dneh od 4. do 6. oktobra 1979 je bil v Novem Sadu mednarodni znanstveni simpozij ob 125-letnici rojstva znanstvenika svetovnega slovesa, fizika in voditelja srbskega in jugoslovanskega izseljenskega gibanja v ZDA, M. I. Pupina, profesorja na kolumbijski univerzi v New Yorku.

Na simpoziju je bilo prebranih 48 referatov, ki so jih pripravili znanstveni delavci iz Jugoslavije, ZDA, ZR Nemčije in DR Nemčije. Med referati iz ZDA je bilo 9 referatov iz vrst jugoslovanskih izseljencev. Na plenarnem zasedanju je bilo prebranih 11 referatov, ki so obravnavali vplive takratne srbske družbe in Pupinove matere na oblikovanje mladega Pupina, izseljevanje iz Vojvodine, vire za Pupinovo življenje in delo ter problematiko bibliografije Pupinovih del in del o. Pupinu. Osemnajst referatov je v prvi sekciji obravnavalo pomen znanstvenega dela M. I. Pupina za razvoj znanosti in tehnike, devetnajst referatov pa je v drugi sekciji obravnavalo odnos Pupina do dogajanj na jugoslovanskih tleh in v jugoslovanskem izseljenstvu v ZDA ter pomen njegovega dela za jugoslovanske narode v ZDA in Jugoslaviji. V tem poročilu bom podrobneje obravnaval tiste referate, ki so zanimivi za slovenske znanstvene delavce s področja družboslovnih in humanističnih ved.

Na plenarnem zasedanju nas je seznanil Branislav Vranešević z ekonomsko-socialnimi in političnimi procesi v drugi polovici 19. stol. v Vojvodini in z njihovim vplivom na izseljevanje. Izseljevanje iz Vojvodine je potekalo najprej zlasti v Srbijo, Bolgarijo in Romunijo. Šele po veliki gospodarski krizi leta 1873 se začela masovnejše izseljevanje prebivalstva iz Vojvodine tudi v ZDA. Vranešević opozarja tudi na politične vzroke izseljevanja, med njimi zlasti na »razvojačenje« Vojne krajin in na politični in gospodarski pritisk, ki so ga izvajale ogrske oblasti na nemadžarsko prebivalstvo Vojvodine.

Lazar Bakić je v referatu Izseljevanje iz Vojvodine koncem 19. in v začetku 20. stoletja postavil tezo, da na izseljevanje ni imel prav nobenega vpliva politični pritisk ogrskih oblasti, saj naj bi se v obravnavanem obdobju izselilo iz Vojvodine relativno več Nemcev kot Srbov in ostalih slovanskih narodov. Proti tej tezi je nastopil v diskusiji Ivan Cizmić, ki je ugotovil, da je bilo že samo ekonomsko zastopavanje vojvodinskega prostora politično motivirano s strani ogrskih oblasti. To pa je bil tudi glavni vzrok za izseljevanje nemadžarskega prebivalstva. Nikola Petrović je obravnaval politične razmere v Banatu v času Pupinovega šolanja in prve svetovne vojne. Ljubica Prodanović je obravnavala vpliv družinskega okolja na oblikovanje Pupinove osebnosti, Vladislav Tomović mnenje in stališče literarnih krogov v ZDA o Pupinu kot piscu avtobiografije v letih 1922—1924, Đorđe Basarić

pa vrednost Pupinove avtobiografije kot spodbude mladim izumiteljem in znanstvenim delavcem. Referenta Robert Gakovich in Miodrag Živanov sta obravnavala probleme virov ter ameriško in jugoslovansko literaturo o Pupinu. Branko Đukić je obravnaval Mihajla Pupina v sodobnih jugoslovanskih in tujih enciklopedijah, Gligor Popi pa Pupinovo znanstveno delo v romunski literaturi.

Prva skupina referentov druge sekcije je obravnavala splošne probleme srbskega in jugoslovanskega izseljenstva v ZDA pred prvo svetovno vojno. Tihomir Telišman je obravnaval oblike zbiranja jugoslovanskih izseljencev v ZDA pred prvo svetovno vojno. Razlikuje teritorialne ter etnične skupnosti in institucije hrvaških, srbskih in slovenskih izseljencev v ZDA. Opozarja na vpliv, ki so ga imele slovenske, hrvaške in srbske cerkve na naše izseljence, salooni, bankirji, podporne organizacije, časopisi, kulturni domovi, politična, dramska in pevska društva.

Bogumil Hrabak je v referatu obravnaval vprašanje položaja Srbov v ZDA v času do prve svetovne vojne. Ugotovil je, da se je večina srbskih imigrantov doselila v ZDA po letu 1880, čeprav so prve srbske naselbine in organizacije obstajale že pred sredino 19. stoletja. Večino srbskih imigrantov v ZDA so tvorili Srbi iz Avstroogrške, le manjši del pa Srbi iz Srbije in Črne gore. V referatu Bogumila Hrabaka je bilo govora tudi o številčnosti srbskih izseljencev v ZDA v času pred prvo svetovno vojno. Referent se je skliceval le na cenitve posameznikov in organizacij ter na podatke ameriških migracijskih oblasti o številu imigrantov glede na njihovo narodnost. Ni pa omenjal podatkov ljudskega štetja iz leta 1910 o materinem jeziku imigrantov prve in druge generacije v ZDA. Navajal je cenitve Jugoslovanskega odbora v Londonu in predstavnikov Jugoslovanske zedinjene mladine, da je živelo v Severni Ameriki v času prve svetovne vojne okrog 500 000 Hrvatov, 200 000 Slovencev in 100 000 Srbov. Analiziral je tudi slab ekonomski in socialni položaj srbskih imigrantov v ZDA. Ugotovil je, da so se izseljenci iz določenih pokrajin matične domovine naseljevali v ZDA skupaj v določenih mestih, na primer Dalmatinci v mestih Kalifornije. Zato so srbski imigranti ohranjali tudi pokrajinsko zavest. Podal je tudi analizo socialnih, podpornih in političnih srbskih izseljenskih organizacij ter pregled srbskega izseljenskega tiska.

Adam Eterovich je v referatu obravnaval prve pionirje imigrante v ZDA iz vrst jugoslovanskih narodov. Ugotovil je, da je ameriška statistika uvrščala imigrante iz vrst jugoslovanskih narodov, ki so se doseljevali v ZDA od začetka 18. stoletja pa vse do ljudskega štetja 1900 med Avstrijce, Ogre, Benečane, Italijane, Turke idr. To je ugotovil na podlagi izvirnega statističnega pramateriala popisnic prebivalstva v ZDA od leta 1790 do leta 1890. Na osnovi podatkov, ki jih je zbral v tem gradivu, je tudi ugotovil, da so bile iste osebe ob priliki ljudskih štetij različno popisane glede na pokrajino, iz katere so prišle v ZDA.

Referata Grecića in Petroviča sta obravnavala vlogo Mihajla Pupina v organiziranju srbskih izseljencev pred prvo svetovno vojno. Neraziskana je doba do leta 1908, ko je postal predsednik osrednjega odbora Južnih Slovanov. Ta odbor se je ob aneksijski krizi leta 1908 zavzel za informiranje širokih krogov ameriške javnosti o neupravičenosti Avstroogrške do aneksije Bosne in Hercegovine. Istega leta je bil Pupin izbran tudi za predsednika Slovanskega imigrantskega društva, ki je dajalo prvo zatočišče slovanskim izseljencem ob prihodu v ZDA. Leta 1909 je Pupin postal predsednik Društva zedinjenih Srbov »Sloga« in kot tak politični voditelj srbskih izseljencev.

Milenko Karanovich je v referatu obravnaval Pupinovo pomoč Srbiji in Črni gori v času balkanskih vojn. Njegova pomoč se je manifestirala v organiziranju številnih sestankov srbskih in črnogorskih izseljencev, na katerih je navduševal zbrane za zbiranje gmotne pomoči kot tudi prostovoljcev za pomoč stari domovini. Sam je v ta namen prispeval 10.000 \$. Velik pomen teh sestankov je bil tudi v tem, da so ameriški časopisi seznanjali Američane o dogajanjih na Balkanskem polotoku in o odzivih ameriških izseljencev jugoslovanskega porekla na ta dogajanja. Tudi Pupin sam je seznanjal ameriško javnost o dogajanjih v svoji stari domovini s številnimi članki, ki jih je objavljal v raznih ameriških časopisih.

Novica Rakočević je v svojem referatu obravnaval Pupinovo pomoč Črni gori v prvi svetovni vojni. Osvetlil je zlasti Pupinovo vlogo pri vračanju črnogorskih izseljencev — vojnih obveznikov v domovino, kakor tudi njegovo vlogo v zbiranju sredstev za materialno pomoč Črni gori. Posebno pomembna je bila njegova vloga pri organiziranju prevoza okrog 3000 črnogorskih izseljencev-prostovoljcev v staro domovino z angleškimi ladjami.

Koča Jončić je v svojem referatu obravnaval odnos Mihajla Pupina do narodnostnega vprašanja. Kot glavni vir mu je služila Pupinova avtobiografija »From

Immigrant to Inventor«. Obravnaval je zlasti vplive, ki so oblikovali Pupinovo narodnostno zavest. Pupinov odnos do nacionalnega vprašanja je obravnaval z dveh stališč. Na eni strani je prikazal Pupinov odnos do nacionalnega vprašanja kot univerzalnega problema odnosov med narodi in rasami, na drugi strani pa njegov odnos do problema uresničitve skupne zgodovinske težnje Srbov in drugih Južnih Slovanov po osvoboditvi in združitvi. Koča Jončić je obravnaval tudi Pupinovo stališče do problema medsebojnih odnosov med posameznimi jugoslovanskimi narodi v novo nastali državni tvorbi. Ugotavljal je, da se je Pupin zavzemal za nastanek Jugoslavije, ki bi bila formalno povečana Srbija s Karadordeviči na čelu, vendar pa se je zavzemal tudi za pravico vsake jugoslovanske narodnosti, »da svobodno in neodvisno razvija svoje cerkve, šole, industrijo, kmetijstvo in trgovino«. Leta 1915 je dal tudi idejo za izdajo časopisa v slovenskem jeziku, ki ga je tudi mesečno financiral z 250 \$.

Druga skupina referentov druge sekcije je obravnavala vprašanje vloge in dela Mihajla Pupina v jugoslovanskem izseljenskem gibanju v ZDA za ustanovitev jugoslovanske države med in po prvi svetovni vojni. Ivan Čizmić je postal pregleden referat za to tematiko. Pupin je bil v tem času predsednik »Sloge«, generalni konzul Kraljevine Srbije v New Yorku ter član Jugoslovanskega odbora v Londonu. Pomembno vlogo je odigral pri kontaktih med Wilsonovo vlado in jugoslovanskimi izseljenci. Zanimiva so njegova stališča do narodnostnega vprašanja. V srbskem izseljenskem časopisu »Srbobran« z dne 6. decembra 1917 je Pupin napisal zanimiv članek »Jugoslavija ali Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev«.

Dragoljub Živojinović je v svojem referatu obravnaval Pupinovo nacionalno politično delo v prvih letih prve svetovne vojne na osnovi virov, ki so ohranjeni v arhivih State Department in Department of Justice. Ugotavlja, da je to delo, še zlasti propagandno delo med jugoslovanskimi izseljenci v ZDA za zbiranje prostovoljcev za pomoč Srbiji in Črni gori, naletelo na odpor in na diplomatske proteste avstroogrškega veleposlanika v ZDA. Le-ta je trdil, da Pupinova dejavnost pomeni kršitev nevtralnosti ZDA. Prišlo je do več poskusov sodnega pregona Pupina s strani ameriških oblasti, vendar ni prišlo do realizacije.

Sledila je skupina referatov, ki so obravnavali vlogo M. I. Pupina v boju za jugoslovanske meje po prvi svetovni vojni. Referat Matjaža in Vladimirja Klemenčiča je obravnaval prizadevanja Mihajla Pupina za jugoslovanske meje v okviru celotnega jugoslovanskega izseljenskega gibanja v ZDA. Poudarjena je bila težnja vseh jugoslovanskih izseljencev v ZDA po zedinjenju vseh jugoslovanskih narodov v etničnih mejah. V referatu je bilo naglašeno tudi pomanjkanje virov za Pupinovo dejavnost v boju za meje Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Podana je bila analiza nekaterih dokumentov, ki jih je predal Pupin na mirovni konferenci v Parizu oziroma jih je odposlal v ZDA. Andrej Mitrović je kot dober poznavalec zgodovine mirovne konference v Parizu leta 1919 opozoril na to, koliko je pravzaprav mogel Pupin vplivati na določitev jugoslovanskih meja; bil je to tega skeptičen.

Po diskusiji, ki se je razvila po prebranih referatih, so sodelovali Milan Bulajić, Dragoljub Živojinović in Matjaž Klemenčič. Vsi diskutanti so se strinjali s tem, da bo potrebno vložiti še veliko napora za ugotovitev resničnega pomena vloge M. I. Pupina v boju za jugoslovanske meje po prvi svetovni vojni. Dragoljub Živojinović je opozoril, da bo pri tem igral pomembno vlogo Johnsonov dnevnik z mirovne konference v Parizu, ki se nahaja v Johnsonovi zapuščini na kolumbijski univerzi v New Yorku.

Tretja skupina referatov druge sekcije je obravnavala različne teme iz Pupinovega življenja. Referenti so obravnavali odnose Mihajla Pupina z brati Jevtić (Dragoljub Colić, Svetislav Vrška) in Mihajla Pupina kot prijatelja umetnosti. Mihajla Pupina in njegovo pomoč stari domovini po prvi svetovni vojni pa so obravnavali referati Save Zivkova (Pupinov odnos do jugoslovanskega kmetijstva v času svetovne gospodarske krize) in Branislava Čurčića (Pupinov testament). Referenta sta poudarila veliko Pupinovo skrb za razvoj jugoslovanskega gospodarstva, še zlasti kmetijstva, kar nam dokazujejo tudi precejšnje vsote denarja, ki ga je Pupin namenil v svojem testamentu za razvoj kmetijstva v Jugoslaviji.

Vsi referati, ki so bili prebrani na tem simpoziju, seveda nimajo enake znanstvene vrednosti. Vendar je simpozij v celoti pomemben prispevek k proučevanju ne samo Pupinove vloge v srbskem in jugoslovanskem izseljenstvu, ampak tudi srbskega in jugoslovanskega izseljenstva na splošno. Raziskovalcem problematike jugoslovanskega izseljenstva v ZDA tako iz ZDA kot iz Jugoslavije je nudil tudi možnosti, da navežejo medsebojne stike in sklenejo delovne dogovore za nadaljnje raziskovalno delo.

Matjaž Klemenčič

Inštitut za narodnostna vprašanja, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5/II, tel.: (061) 25 204 in 21 631 izdaja revijo

RAZPRAVE IN GRADIVO — TREATISES AND DOCUMENTS

Doslej je izšlo deset številke revije »RiG« v sedmih zvezkih. Prispevki v njih obravnavajo novejšo zgodovino in sodobno problematiko položaja slovenskih manjšin v sosednjih državah, kakor tudi razvoj mednarodnih odnosov doma in v svetu.

Za zgodovinarje so posebej zanimive nekatere analize ljudskih štetij v našem zamejstvu, nekateri širši prikazi razvoja naših manjšin v pojavnem obdobju, retrospektivne bibliografije in številni dokumenti iz boja naših manjšin za doseg polne enakopravnosti. Zadnji zvezek (9—10, december 1979) tako npr. objavlja poleg izbora dokumentov glede Slovencev v Italiji tudi celotno avstrijsko zakonodajo glede koroških Slovencev iz let 1972—1977.

Z izjemo št. 2 iz leta 1960 lahko na inštitutskem naslovu naročite še vse številke »RiG«.

Razprodano številko 2 »RiG« lahko naročite kot ponatis, ki je v pripravi.

V tisku je nova dvojna številka »Razprav in gradiva«.

Inštitut izdaja tudi samostojne publikacije, ki prinašajo obsežnejše prikaze in prevode v tuje jezike. Med njimi so za zgodovinarje zanimive še zlasti naslednje:

Luka Sienčnik — Bogo Grafenauer: Slovenska Koroška.

Seznam krajev in politično-upravna razdelitev. Ljubljana 1945.
(kmalu razprodano)

20 din

Lavo Čermelj: Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste—Capodistria. Ljubljana 1953.
(kmalu razprodano)

50 din

Lavo Čermelj: Tržaško ozemlje ter goriška in videmska pokrajina. Ljubljana 1958.

20 din

Čermelj Lavo: O ljudskem štetju v Trstu l. 1910. Zagreb 1958.

20 din

Drago Druškovič: Carinthian Slovenes: Some Aspects of Their Situation. 18 years after the signing of the Austrian State Treaty. Ljubljana 1973.

40 din

OCENE IN POROČILA

Europäische Wirtschaftsgeschichte. Herausgegeben von C. M. Cipolla und K. Borchardt. Band 1, Mittelalter. Mit Beiträgen von J. Bernard, C. M. Cipolla, G. Duby, J. Le Goff, E. Miller, R. Roehl, J. C. Russell, S. L. Thrupp, L. White jr.; Gustav Fischer Verlag, Stuttgart—New York 1978.

Pred nami je nemški prevod (pripravil ga je K. Borchardt) angleškega dela z originalnim naslovom *The Fontana Economic History of Europe*, ki je ena izmed sorazmerno številnih tovrstnih zgodovin, ki so izšle v zadnjem dobrem desetletju v svetovni historiografiji. Originalno delo je izdala znana londonska založba Collins/Fontana Books že leta 1973.

Delo, ki zajema čas od prehoda v visoki srednji vek do sedemdesetih let 20. stoletja, je razdeljeno na štiri knjige. Prva knjiga (Mittelalter) vključuje predvsem čas visokega in poznega srednjega veka, druga knjiga (Sechzehntes und siebzehntes Jahrhundert) obdobje zgodnjega kapitalizma in merkantilizma, tretja knjiga (Die Industrielle Revolution) širše obdobje industrijske revolucije, a četrta (Die Entwicklung der industriellen Gesellschaften) najnovejše obdobje razvoja industrijskih družb. Delo je koncipirano tako, da daje gospodarski razvoj v posameznih obdobjih v obliki izbranih tem, kot so npr. prebivalstvo, kmetijstvo, obrt, trgovina, tehnika in podjetniška dejavnost, finance in podobno. V zadnjih dveh knjigah pa so poleg tega posebna poglavja, posvečena industrijskemu razvoju posameznih dežel, pri čemer so avtorji še posebno pozornost posvetili manjšim, gospodarsko ne ravno najpomembnejšim področjem, kot so npr. Skandinavija, Španija, Švica, habsburška monarhija. Avtorji so namreč hoteli v tako zasnovanem delu dati prikaz gospodarske dejavnosti človeka na posameznih področjih v vsej konkretnosti in tudi prikaz razumevanja te dejavnosti. Zato se besedilo ne spušča v sicer priljubljene probleme, kot so npr. zgodovina gospodarskih idej, tehnologija, vzgoja in šolstvo, niti ne v vprašanja koeficientov kapitala, funkcij produkcije, mejnih donosov in druga, ki so danes tako moderna. Ta koncept je dobro označil izdajatelj celotnega dela v uvodnem poglavju (Die Ursprünge), ki ga je zaključil z mislijo: »Da bi razumeli gospodarsko zgodovino zahodne Evrope od 12. stoletja do druge industrijske revolucije, moramo raziskati veliko število sprememb in dosežkov na področju tehnike, poljedelstva, trgovine, državnih in privatnih financ, obrti itd. Moremo sicer po želji izračunavati stopnje donosa, koeficiente kapitala, produktivnosti in drugo. Toda pravo jedro zgodovine tvori civilizacijsko stanje vseh ustaljenih meščanskih družb, ki so bile tako ponosne na svoje uspehe in ki so menile, da so bile »najboljše«, ker so delale, kar so naredile.

Nas tu zanima samo prva knjiga, ki zajema čas srednjega veka od 8./9. stoletja do leta 1500. Na vprašanje, zakaj začenja šele s prehodom proti visokemu srednjemu veku, dobimo odgovor iz ene osnovnih postavk koncepta oziroma razumevanja gospodarske zgodovine izdajatelja in avtorjev, to je, da je srednjeveško mesto osnova, iz katere je izšla celotna gospodarska zgodovina do današnjih dni. V skladu z osnovnim konceptom dela so vso snov srednjeveške gospodarske zgodovine zajeli v vrsto problemsko zaključenih poglavij. Vsako je napisal drug avtor in reči je treba, da je izdajatelju uspelo pritegniti k sodelovanju res strokovnjake.

J. C. Russell, specialist za proučevanje prebivalstva v tem obdobju, je napisal poglavje o evropskem prebivalstvu med leti 500 in 1500 (str. 13—43). Po označitvi virov za populacijsko zgodovino tega obdobja se je ustavil zlasti na naslednji problematiki: oblike naselitve, ocena trenda gibanja prebivalstva, problem starosti, problem bolezni kot demografskega faktorja, razmerja med spoloma, poroke in rojstva, premiki prebivalstva. J. Le Goff, strokovnjak za gospodarski razvoj mest in meščanstva v srednjem veku, kot predsednik VI. sekcije na EPHE, naslednik znanega F. Braudela, je napisal poglavje o mestu kot nosilcu kulture v obdobju 1200—1500 (str. 45—66). V njem je zajel problem pojmovanja kmet — meščan, vloge mesta kot žarišča novega, pokazal podobo srednjeveškega mesta, njegovo ureditev prostora in problem nasprotja med mestom in vasjo. R. Roehl je prispeval kar obsežno poglavje o problematiki povpraševanja in strukture povpraševanja v času od leta 1000 do 1500 (str. 67—89). Po uvodu je avtor posegel na problem potrošnje, javne porabe, na problematiko posebnega potrošnega blaga in na vprašanje investicij. L. White jr. je dal v zelo strnjeni obliki razvoj tehnike v letih 500—1500 (str. 91—110). Po krajšem uvodu je avtor prešel na tehniko in njen razvoj v kmetijstvu, obravnaval je uporabo mehanične energije (mlini) in mehani-

zacija obrti, posebej se je ustavil pri vojni tehniki in tehniki pomorstva ter usmerjanju k tehničnemu razvoju. Znani strokovnjak za agrarno zgodovino G. DUBY je napisal poglavje o kmetijstvu v času 900—1500 (str. 111—139). Po uvodu in prikazu poglobitvinih virov za to področje je avtor najprej obdelal takratne pogoje za poljedelstvo (prebivalstvo, socialna struktura obdelovalcev z njihovimi enotami: družino in vasio, obdelovalne sisteme, tehniko in površine), nato pa dal prikaz velikih faz agrarne zgodovine, ki jih časovno postavlja v leta 900—1180, 1180—1320 in 1320—1440. S. L. Thrupp je prispevala prikaz srednjeveške obrti (str. 141—176). Najprej je dala pregled srednjeveške obrti v razvojno zgodovinskem pogledu in razvoj delila v tri obdobja, ocenila doprinos srednjeveške obrti k gospodarski rasti, prikazala obrt izven mest do 13. stoletja (problem kontinuitete, nove tehnične pridobitve, rudarstvo in fužinarstvo), mestno obrt v 12. in 13. stoletju (naložbe, obratni kapital, delitev dela, produktivnost) in razvojne tendence v 14. in 15. stoletju (nazadovanje in napredek, razvojne tendence, delovni odnosi). O trgovini in denarstvu v letih 900—1500 je pisal v najboljšejšem poglavju J. Bernard (str. 177—217). Avtor najprej obravnava razvoj trgovskih poti in blago trgovine, nato oriše velika trgovska in denarna središča, trgovski in denarni aparat oziroma trgovsko in denarno tehniko srednjega veka. V zadnjem, osmem poglavju je E. Miller prikazal gospodarsko politiko in javne, torej državne finance v letih 1000—1500 (str. 219—240). Po uvodu, v katerem je avtor nanizal težave, s katerimi se srečujemo pri proučevanju v poglavju zajete problematike, se je zadržal predvsem na državnih financah (vladarji kot zemljiški gospodarji, najem kreditov, razvoj davkov in obdavčenja, meje finančne stabilnosti) in državni gospodarski politiki tega obdobja (zagotovitev oskrbe, življenjsko potrebno blago in luksuzni predmeti, pospeševanje trgovine, obrtna politika, cilji in meje gospodarske politike).

Poglavja so opremljena deloma z viri, a vsa z zelo bogatim pregledom novejših literature za njeno oceno in problematiko. Hitrejšo uporabo knjige omogoča zelo izčrpno skupno osebno, krajevno in stvarno kazalo (str. 241—257 v dveh kolonah).

Delo je bilo v vseh strokovnih kritikah zelo ugodno ocenjeno, kar po svojih kvalitetah nedvomno tudi zasluži. Iz vsebine posameznih poglavij obravnavane knjige je zlahka ugotoviti, da so avtorji zajeli vsa bistvena vprašanja snovi. Vendar se ob prebiranju knjige prikradejo v zavest posamezni momenti gospodarskega razvoja, ki bi jih bilo treba v večji meri obravnavati, oziroma posamezni podatki, ki bi zaslužili mesto v besedilu. Tako ne bi bilo napak, če bi bila v knjigi v večjem obsegu obdelana pomorstvo in celotna pomorska dejavnost srednjeveškega človeka z vsemi oblikami tehnike, oblikami pristaniškega poslovanja in prava. Prav tako bi se poleg mnogih mest kot trgovskih središč mogel v knjigi pojaviti tudi Dubrovnik s kratko oznako vloge, ki jo je že imel v trgovini ob koncu srednjega veka. Lahko bi bilo reči kakšno pripombo tudi k posameznim formulacijam, kot npr. k tisti, ki komendo vključuje v področje kreditnih poslov (str. 208: »Komenda predstavlja kreditni odnos med tistim, ki je izdal naročilo, in tistim, ki ga je prevzel.«). Vendar takih pripomb ne gre šteti v slabo knjigi, saj so take in podobne pripombe vedno v prvi vrsti stvar izbire dejstev.

Zdi pa se mi potrebno poudariti dvoje — po mojem prepričanju — resničnih pomanjkljivosti knjige. Ena je ta, da so se avtorji glede na naslov dela (Europäische Wirtschaftsgeschichte) v tej knjigi, ki zajema srednji vek, omejili predvsem na zahodnoevropski prostor. Druga pa je ta, da so iz že navedenega vzroka začeli oris evropske gospodarske zgodovine v glavnem s prehodom v visoki srednji vek, to je s časom, ko je Evropa iz naturalnega gospodarstva prehajala na blagovno denarne odnose, ko je začela prehajati na mestno civilizacijo. Povsem se sicer lahko strinjamo s stališčem izdajatelja in avtorjev, da je srednjeveško mesto osnova celotnega gospodarskega razvoja Evrope vse do današnjih dni, toda dejstvo je, da je gospodarska zgodovina srednjeveške Evrope brez prikaza starejših stoletij, v katerih so zrasi pogoji za prehod, vendar-le torzo.

Z navedenim delom smo dobili besedilo o evropski gospodarski zgodovini, s katerim se je zapolnila vrzel, ki so jo v vedno večji meri predstavljala starejša dela iste vrste.

Ferdo Gestrin

Wirtschafts- und Sozialstatistik Österreich-Ungarns, Teil 2: Roman Sandgruber, Österreichische Agrarstatistik 1750—1918. München 1978, 265 strani.

Statistična služba Avstro-ogrske je uživala tako v sodobni Evropi kot doma velik ugled. Statistični pramaterial je dobivala v glavnem preko osrednjih državnih organov, ki so za lastno delovno področje tiskali tudi lastne publikacije. Za

drugo polovico 18. stoletja in vse do šestdesetih let 19. stoletja je značilno, da je veliko statističnih podatkov objavljenih v raznih monografijah, kot so potopisi, geografsko-zgodovinska dela in seveda tudi specialne statistične publikacije, ki so bile napisane za razne kongrese, polemike, utemeljitve zakonskih predlogov itd. V zadnjih desetletjih obstoja monarhije se je število statističnih revij in vsakoletnih zbornikov zelo povečalo. Nekatera tovrstna dela so bila ozko specializirana. Ze tako velikim problemom, ki so jih povzročile teritorialne spremembe, spremembe mer, večno vprašanje zanesljivosti podatkov, se je pridružila še njihova velika raztresenost. Zaradi tega je pobuda avstrijskih zgodovinarjev, da nekatere vrste podatkov monografsko in kolikor mogoče kritično izdajo, vredna vse pohvale.

Sandgruber je s tem, ko se je lotil agrarne statistike, pokazal precejšnjo mero poguma, ker velja agrarna statistika za zelo nezanesljivo, najmanj uspešno področje. Avtor se je tega zavedal. Poudarja pa, da zaradi pomembnosti tega področja človekove dejavnosti ni mogoče iti mimo zbranih podatkov. Kot dodatno opravičilo navaja predvsem dva argumenta. Prvi je, da agrarna statistika, zlasti tista, ki se ukvarja s produkcijo, in ta je v ospredju njegovega zanimanja, še danes ni prišla dlje od ocen. Drugi argument pa je, da je bila tudi v tem pogledu avstrijska statistika na evropski ravni. »Napake je treba vzeti v zakup«. Opozarja na prelom, do katerega je prišlo 1869. leta, ko so dotedanje izračunavanje »žetev«, do katerih so prišli na podlagi katastra, ter sporočil deželnih oblasti o slabi, srednji ali dobri letini, spremenili. Monarhijo, oziroma njen avstrijski del, so razdelili na posebna področja, o katerih so pošiljali podatke plačani uslužbenci, razne kmetijske družbe ter kvalificirani posamezniki. Posluževali so se tudi vzorčnih parcel. To je omogočilo zanesljivejše letne ocene produkcije. Tudi štetje živine, ki so ga od 1762. leta vedno izvajali istočasno s popisom prebivalstva, je novi zakon, ki je urejal obe področji, preuredil tako, da je za naslednja leta mogoče izvesti primerjave. Zaradi teritorialnih sprememb, ki jih je doživela monarhija od časov Marije Teerzije, se je avtor omejil na Cislajtanijo v mejah leta 1913 na podlagi teritorialno politične ureditve, ki je bila vzpostavljena 1867. leta. K odločitvi, da ogrske polovice ne upošteva, je pripomoglo tudi dejstvo, da se je njena statistična služba zelo hitro osamosvojila. Seveda pa je ob kakršnemkoli študiju cislajtanskega agrara nujno treba upoštevati ogrskega.

Knjiga je razdeljena v dva dela. V prvem, kjer obravnava kmetijske površine, rastlinsko produkcijo (žetve), živinorejo in njene proizvode, gozdove, vprašanja produkcije in produktivnosti ter strukturo posesti oziroma kmetijskih obratov za avstrijski del monarhije, so tabele opremljene z obširnimi teksti, v katerih opozarja na njihovo vrednost. V drugem delu so objavljeni podatki po deželah in so praktično brez teksta. Sandgruber se je naslanjal predvsem na uradne publikacije. Kjer to ni bilo mogoče, je upošteval dela posameznikov. Zaradi večje uporabnosti je izvršil standardizacijo mer ter nekatere tabele še dodatno statistično obdelal (indeksi). Za ozemlje današnje republike Avstrije je sestavil še nekaj posebnih tabel, v katerih prikazuje razvoj od jožefinskega obdobja do leta 1973.

Ceprav velja načelo, da mora zgodovinar, kadar je to mogoče, vedno uporabljati vir prve roke, kar za naš primer pomeni uradne statistične publikacije, to pomena Sandgruberjevega dela ne zmanjšuje. Opozoriti moramo, da vrste monografij ter specializiranih statističnih revij ni v naših knjižnicah. Uvodna poglavja, v katerih obravnava med drugim tudi mere, denar in kataster, ter na koncu obsežen seznam literature (tudi naša Zgodovina agrarnih panog je navedena), vrednost Sandgruberjevega dela še povečujejo.

Stane Granda

Branko Korošec, Naš prostor v času in projekciji. Oris razvoja zemljermerstva, kartografije in prostorskega urejanja na osrednjem Slovenskem. Ljubljana 1978. 298 strani, ilustrirano.

Knjiga, ki je bila dotiskana v aprilu 1979, je v našem zgodovinopisju tako svojevrsten in redek pojav, da moramo o njej zapisati kaj več kot samo knjižno poročilo. Ze večkrat je bila med zgodovinarji in zemljepisci izrečena in napisana misel, da bi bilo zelo koristno, če bi se kdo — bodisi posameznik bodisi ustanova — lotil sistematičnega evidentiranja, zbiranja in komentiranja starejših zemljepisnih in njim podobnih kart, ki so kakor koli v zvezi s slovensko zgodovino, s slovenskim prostorom in s slovenskimi kartografi. Načinov zbiranja takšnega gradiva niti ni malo: arhivske ustanove in Zemljepisni muzej imajo svoje zbirke kart, nekatere knjižnice (na primer Muzejska ali Narodna in univerzitetna knjižnica) se

tudi ponašajo s podobnimi kolekcijami. Pri kartah-unikatih je težava v tem, da je veliko gradiva v tujih ustanovah, v arhivskih fondih zunaj slovenskega prostora. Pri mikro-filmanju tega gradiva se ne postavlja vprašanje denarja, temveč vprašanje, v čigavo kompetenco naj spada tovrstno delo in morebitna objava kart kot virov za našo nacionalno zgodovino. V ilustracijo naj zapišem, da teče ponekod v tujini mikrofilmsko delo živahno. Pred leti sem moral v Arhivu dvorne komore čakati več tednov, da so mi mikrofilmali določene karte, kajti skupina raziskovalcev iz Madžarske je za svoje potrebe zbrala pravcati kup kart, jih pustila mikrofilmati, izdelati tudi barvne fotografije in barvne diapozitive. Podobnega dela so se lotili za njimi še Romuni. Oboji so delali za svoje akademije znanosti. Pri nas so ta vozal nepričakovano presekali — geodeti! Da bi primerno proslavili 35. obletnico obstoja Geodetskega zavoda SR Slovenije in Geodetske uprave SRS, so prek Branka Korošca dobili dober oris zgodovine o naši kartografiji. Nekatere reprodukcije unikatov so uspele prav imenitno. Če bodo geodeti svoje delo sistematično nadaljevali in tudi v bodoče zbirali staro kartno gradivo, bo to imenitna poteza, če pa so izčrpali svoj zamah, bo vse skupaj ostalo le na nivoju dostojne proslave 35. obletnice.

Pisec Korošec ni imel lahkega dela. Knjiga ni smela biti niti ozek strokoven priročnik za zgodovino geodetske tehnike mapiranja in njenih pripomočkov niti nekakšna »slovenska zgodovina v kartah in zemljevidih«. Odločil se je za širšo rešitev, ki je verjetno uspela. Ker knjigo ocenjujemo zgodovinarji, bomo — razumljivo — geodetske posebnosti zanemarili, poudarili pa historično plat projektiliranja našega prostora. Ocenjevano delo je vsekakor vredno naše pozornosti, saj je, takšno kot je, domala pionirsko delo na tem področju.

Besedilo knjige je razdeljeno na enajst poglavij; avtor jim je izbral naslove po svojih zamislih. Izbrani naslovi že pomenijo določeno periodizacijo dogajanja. In tu imamo zgodovinarji prvi pomislek. Ménimo, da so prva tri poglavja le uvod k ožji »slovenski« kartografiji, ki pričena s četrtem poglavjem. Navadno uvodna poglavja ali odstavke periodiziramo z manj ostrine (Koroščeva »antika« obsega čas od prvih let našega letoštetja do konca zahodnorimskega imperija, »somrak« od naselitve barbarskih ljudstev do sredine 16. stoletja). Kriterij za četrto poglavje so mu imenitnejše osebe — kartografi. Od prvega, diplomata in pisca Ž. Herbersteina prek J. V. Valvasorja in drugih prispe do J. M. Vischerja, zato tudi periodizira »Od Herbersteina do Vischerja«. Po našem znanju o zgodovini kartografije sodi v našeto plejado domačih pionirjev ali klasikov tudi J. D. Florjančič. Čeprav ima časovna razlika pač določeno vlogo (Florjančič je nastopil šele tik pred sredino 18. stoletja), vseeno ménimo, da predstavlja prav on kvalitetni vrh domačih pionirjev, vrh, ki je presegel vse, tudi Valvasorja kot kartografa. Vsebinsko sodi Florjančič h klasikom. Zato bi morda kazalo dati četrtemu poglavju naslov »Pionirji (morda klasiki) naše domače kartografije«. Tam, kjer je Florjančič sedaj obdelan (Korošec, str. 88—93), deluje kot vrinek. Ko smo že pri Florjančiču, naj še dodamo, da so mu izdelavo njegove karte sofinancirali tudi kranjski deželni stanovi iz deželne blagajne, saj se navajajo vsote 600 gld (poleti 1742) in še druge, bakrorezec inž. Kaltschmidt je prejel iz iste blagajne več zneskov, poslednji dve leta 1744 (500 in 200 gld), bakrotiskar Ivan Jurij Weimann je 1744 prejel 108 gld — itd.¹ Naši pionirji so bili neprimerno bolj ljubitelji, entuziasti kot pa profesionalci, ki jim je kartografija službena dolžnost.

Vrsto profesionalnih geodetov pričinja F. A. Steinberg. Peto poglavje imenuje avtor »Cas pred terezijanskimi reformami«. Naslov ne pove veliko. Zakaj? Kdor pozna valovanje tiste dobe, ta ve, da gre za znaten razmah kartografije prav v zvezi s pospešenim obnavljanjem glavnih cest, z intenzivnejšim delom v idrijskem rudniku živega srebra in v drugih rudnikih, s povečanim naporom glede regulacije rek, predvsem seveda Save in Ljubljanice. Zato bi za peto poglavje bil morda primernejši naslov »Razmah profesionalne kartografije na temelju stvarnih potreb« ali kaj podobnega. Naslednje šesto poglavje ima namreč zelo posrečen naslov Obdobje veleprojektov. Poprejšnje ali peto poglavje nima takšnih veleprojektnih ambicij, temveč gre veliko bolj za poglobitev strokovnosti in strokovnega dela, za trud, temeljito se izučiti kartografije ter geodezije in obvladati mapiranje na temelju nujno potrebnih vsakdanjih »drobnih« naročil. Ta naročila so bila: izdelava natančne karte živosrebrnega rudnika, izdelava kart o vseh komerčnih cestah na Kranjskem in drugod, karte o točnih mejah med kočevskim in čabarskim gospostvom, risanje načrtov za mesta Trst, Bakar itd. Vrsto naših praktičnih ali bolj rečeno namenskih oziroma utilitarnih maperjev pričinja, kot re-

¹ Arhiv SR Slovenije (cit. AS), Ljubljana, Dolski arhiv, Raigersfeldovi spisi, fasc. XIX.

čeno, F. A. Steinberg (Korošec, str. 76 sl.) s karto kraških cest iz leta 1720. Kot uvod k tej dejavnosti navaja sam pisec historiat cestnega katastra iz začetka 18. stoletja. Kolikor vemo iz virov, je izdelava omenjene karte bila naročena samo Steinbergu in nikomur drugemu več.² Zato je razumljivo, da drugi cestni komisarji niso svojim spisom prilagali kart ter se le-te zato niso mogle zgubiti, kot meni Korošec (str. 76).

Na straneh 81—86 govori Korošec o Steinbergu v Idriji. Vse je vestno in dobro popisano. Vendar želimo podobo o tem pionirju idrijske jamomerske šole še spopolniti z nekaj novimi drobci. Steinberg je opravljal dolžnost upravitelja idrijskega rudnika do leta 1747, ko so to funkcijo ukinili (terezijanske reforme in varčevanje!). Za njegovo dotakratno delo so ga primerno nagradili: počastili so ga z nazivom »titularni notranjeavstrijski dvornokomorni svetnik«, za dobro znano »machin oder model über das Idrianer Bergwerk«, ki so ga strokovnjaki ocenili na 36.000 gld, pa je doživljenjsko prejemal v naturi vsako leto sodček živega srebra. Steinberg je v Idriji imel lastno fužino za železne retorte ter žago in mlin. Ob slovesu je vse prodal erarju. Istočasno so mu z Dunaja naročili (kar je za nas kot zgodovinarje geodezije tudi novo in zanimivo), naj odda vse, kar ima pri sebi, a ni njegova osebna last, se pa nanaša na Idrijo, na primer spise, risbe, načrte, preostale rudniške instrumente in grajske dokumente (podčrtal J. Š.). Žal instrumenti niso natančno popisani in naštet; tako ne zvedo, katere priprave vse je Steinberg uporabljal. V gozdarski službi je ostal še naprej, saj se je pod svoje poročilo o varovanju gozdov z dne 30. aprila 1752 podpisal kot »višjerudarski sodnik in gozdnomojstrski adjunkt«.³ Na straneh 83 in 84 je Korošec reproduciral dva

² AS, Starejši stanovski arhiv (stara označba), fasc. 527 a (Ceste), Gradec, dne 23. avgusta 1720.

³ AS, Reprezentanca in komora za Kranjsko, fasc. RK 106. — Dekret o doživljenjski nagradi ima datum 12. septembra 1747.

detajla od treh s Steinbergove jamske karte, čeprav bi tretji utegnil biti za geodeta ali bolje jamomerca enako zanimiv kot prva dva. Kaže namreč jamomerce pri delu pod zemljo, poleg tega ima še prezure jaškov in rovov, kjer so vidni rudarji in tesarji oziroma vzdrževalci opažev — leta 1728! Tako nam je Steinberg ohranil dokumentacijo nenadkriljive vrednosti. Sliko je sicer pred skoraj 20 leti objavil Mohorič v svoji zgodovini idrijskega živosrebrnega rudnika na strani 117, vendar je reprodukcija pretemna, da bi bila dobro vidna vsa opravila.

S stranjo 86 preide pisec na opis in analizo dela vodogradbenih inženirjev, ki jih je združevala Komisija za plovbo po Savi in Ljubljani v letih 1736 do 1758. Komisija je bila državna institucija in je štela tudi nekaj vojaških inženirjev. E. V. Durchlasser je bil na primer inženir nadporočnik. Njegovi sodelavci so bili inženir Kaltschmidt, inženir Friderik Renner; na Savi je delal tudi inženir topniški poročnik Gerhardt. Da bomo vlogo in številčnost vojaških inženirjev spopolnili, naj dodamo, da je 1750 mapiral Trst inženir nadporočnik Franc Ksav. Bonomo, da si je prišel, ko so pričeli po letu 1749 popravljati most na Javorniku pri Jesenicah, dela ogledat tudi inženir poročnik Thieri iz Marcallijevega regimenta. Leta 1763 je bival v Gorici inženir stotnik Karel Langer; njemu so tedaj naložili, da mapira cesto iz Istre na Kranjsko. V letih 1758 in 1759 pišejo, naj dobijo iz pruskega ujetništva nazaj inženirja stotnika Bendla (graničarski častnik?, hrvaški domačin?), ki se spozna na vodogradnje.⁴ Inženir stotnik Struppi je že dovolj dobro znan,⁵ dodamo naj le, da je 28. novembra 1769 podpisal načrt za novo projektirani ladjedelniški prostor v Trstu, ko ga je približno deset mesecev prej (12. januarja 1769) določila vladarica za vodilnega inženirja države, potem ko je umrl inženir Römer, dotedanji prvi inženir države (ob tej priložnosti Struppia prvič citirajo kot stotnika).⁶ Struppi je naš vrhunski dosežek v inženirski stroki 18. stoletja, sledil mu je enako sposobni civilni inženir Jožef Šemerl.⁷ Teh nekaj dodatkov o inženirjih-častnikih smo pripisali zato, da poudarimo njihovo znatno vlogo pri načrtovanju in mapiranju. Ménimo, da bi moral tudi Korošec bolj podčrtati njihovo vlogo v našem prostoru. Poleg domačih kartografskih šol (na primer idrijske, ljubljanske) je tu še vojaška šola, ki je tudi sicer imela velik pomen povsod v takratni Evropi. Pomisliti moramo na dejstvo, da je v 18. stoletju primajkovalo civilnih inženirjev in da so prav zato k cestnim in vodnim delom in k izdelavi topografskih kart kaj pogosto pritegnili inženirje-častnike.

Pisca ocenjevane knjige naj dopolnimo še z naslednjimi nadrobnostmi: Na savska dela v soteski Zagorje—Radeče je Steinberg poslal rudarskega mojstra A. Hauptmanna (str. 86). O Hauptmannovem delu želimo spregovoriti nekaj več tudi s kartografskega stališča. Hauptmann je datiral poročilo o svojem delu na terenu od Renk do Radeč z 18. marcem 1739. Najprej piše o razstreljevanju jeza, ki ga je povzročil zemeljski plaz pri Prusniku, potem nadaljuje, kako so izdelali od Radeč do Prusnika potko, dolgo 5396 klafter (10.252 m), in da je od zagorskih pečin do potoka Suhadol ostalo za repariranje še 1700 klafter poti. V celoti je, piše Hauptmann, vsa pot (ona, ki je že popravljena, in tista, ki se bo še popravila) dolga 12.261 klafter in o vsem so sproti risali načrte⁸ (podčrtal J. Š.). Ko se je dne 25. oktobra 1737 zaradi šesttedenskega neprestanega deževja utrgal visoko nad desnim bregom Save med privodnima hišama kmetov Prusnikar in Mivšek zemeljski plaz in zgrmel v reko, sta inženirja Durchlasser in Renner zrisala dva velika barvna načrta, od katerih ima eden datum Ljubljana 22. maja 1739.⁹

S stranjo 96 pričnjenja Korošec popisovati popravila cest pod vodstvom Leopolda grofa Lamberga, ki so ga kranjski deželni stanovi določili za cestnega direktorja 18. 6. 1746, vrhovna potrditev pa ima datum 8. 3. 1747.¹⁰ Kako je prišlo do narisa karte komerčnih cest v letu 1763? (Korošec, 106—108). Dne 31. 3. 1763 je Lambergu potekla univerzalna zakupna pogodba za vse kranjske komerčne ceste.¹¹ Reprezentanca in komora za Kranjsko je od svojega uslužbenca I. J. Elsnerja zahtevala, da izdela karto o teh komerčnih cestah. Izdelal jo je julija 1763. Prav tedaj je zrisal tudi posebno karto za cesto Trst—Reka (do sedaj je še nismo evidentirali). Pripomba pravi, da so obe karti takoj poslali na Dunaj in da ju je zaradi pomanjkanja inženirjev izdelal knjigovodja Elsner.

⁴ Arhiv dvorne komore, Dunaj (cit. ADK), Litorale Commerz, fasc. rd. št. 718.

⁵ SBL III, str. 531—532.

⁶ ADK, Zbirka rokopisov, rokopis št. 292 (Mariae Theresiens allerhöchste Entschliessungen ... von 12. Jänner 1769 bis 9. Fäber 1771, str. 1).

⁷ SBL III, str. 216—217.

⁸ AS, Kom. nav. 1 (Komisija za plovbo po Savi in Ljubljani 1736—1758).

⁹ ADK, Zbirka kart, datirani ima signaturo E 142, nedatirani F 155.

¹⁰ AS, fasc. RK 123.

¹¹ AS, fasc. RK 124.

O kartografu Kosmaču (Korošec, 109) poročajo viri, kako je cesto prek Učke gradil leta 1777 »tržaški gradbeni mojster« Vitto Cosmaz. Takrat je prišel na ogled njegovih cestnih del inženir podpolkovnik (Obriistleutenant) Struppi.¹² Približno v istem času je pregledoval ceste v tržaškem zaledju inženir Carlo Dini.¹³ Vsaj za leto 1775 navajajo, da je gradil ceste v Istri (in jih mapiral?) Leopold Lieber, kranjski deželni inženir.

Sedmo poglavje ocenjevane knjige nosi naslov »Ilirske province in nastajanje franciscejskega katastra na Slovenskem«. Mnenja smo, da bi moglo kartografsko delo v času Ilirskih provinc biti priključeno ali šestemu poglavju ali pa biti kratak uvod v sedmo poglavje, v vsakem primeru kot dodatek, kajti kartografija v tem kratkem času ni bila v nobenem primeru izredna novost. Vse kaj drugega, pravo veleprojektno delo velikih dimenzij, je tisto delo, ki mu rečemo izdelava franciscejskega katastra med leti 1818 in 1828 ter dokončanje triangulacijske mreže do približno leta 1820. Mapirana in triangulirana je bila vsa monarhija — in to je že nekaj! Morda bi kazalo začeti sedmo poglavje s temi pomembnimi deli. Semkaj bi bilo treba priključiti še vse osmo poglavje (Slovensko zemljemerstvo in kartografija v predmarčnem obdobju; str. 179 sl.). Nov razmah geodezije uvajajo naslednje novosti: Leta 1862 je bila izdelana nova trigonometrijska mreža I. reda, njej je sledila v letih 1869—1887 nova deželna izmera in reambulančni kataster, uvajanje fotografije v geodezijo je sledilo po letu 1866. Ta kartografsko zelo plodna doba se je končala s prevratom. Zato bi bilo kaj logično, če bi deveto poglavje imelo drugačen naslov od tega, ki ga ima sedaj.

Branje koristne Koroščeve knjige moti nekaj spodrslijavev, ki jih pripisujemo tiskarskemu skratu. Na najhujše moramo opozoriti, ker gre za kar pomembna dejstva. Na strani 56 je karta gradiščanske, goriške in beneške posesti; ni »verjetno iz prvih desetletij 18. stoletja«, temveč iz leta 1767. Huje je, da ji manjka označba nahajališča (Arhiv dvor. komore, Zbirka kart, signatura E 61/2). Signaturi kart na straneh 83 in 84 sta pravilni samo Pc 1 (brez A). Legenda na strani 86 zgoraj, ki se nanaša na karto na strani 85, trdi, da karta ni datirana; vendar je na sami karti pri točki 25 pripis »Kralja Franca jašek, začel 10. maja 1792«, iz česar sledi, da je ni risal Jožef Mrak, ker je bil že nekaj let pokojni. Ob tem naj pripomnimo, da je Jožef Mrak risal prve narise ali prereze (Profill Riss) celotnega rudniškega področja kot nadomestni rudniški risar že leta 1737! Na straneh 71, 96 in 101—108 se govori o Leopoldu grofu Lambertu; gre seveda za Leopolda grofa Lamberga. Karti na strani 103 manjka signatura (Arhiv. dvor. kom., Zbirka kart, sign. C 25), karti na strani 105 pa letnica izdelave 1792. Pri tej istrski karti ne gre za gospostva »Mittelsburg« in druga, temveč so vrisani naborni okraj Pazin (= Mitterburg) in drugi. Pri karti na strani 106 se prava signatura glasi B 40 in ne P 89/1. Pravilna signatura na str. 107 je nekoliko drugačna, namreč B 89/2 (signaturo B 89/1 ima karta kranjskih cest, ki sicer ni reproducirana, jo je pa res podpisal Elsner). Talni načrt (str. 109) ni nastal po letu 1760, temveč kar točno 1792; prava signatura se glasi O 293. Pri karti na strani 138 sta se nekam založila datum narisa 5. maj 1767 in signatura (ADK, Zbirka kart, sign. E 61/1). Tudi karta na strani 141 je bila zbrisana točno 1782, pravilna signatura je C 23. Karto na strani 152 je risal francoski kartograf Jean Bréquin (ne Braquin); desno zgoraj na sliki je pripomba »Levé en 1756«, torej ni iz okoli leta 1800. O vplivu francoskih inženirjev na vse druge evropske in tudi na naše inženirje (naj nam bo dovoljena ta pripomba) sem predaval na simpoziju Modinci v Radencih leta 1977, kar je izšlo tudi v tisku; tam govorim o Vitu (ne Vidu) Kosmaču.

Na strani 97 je odtisnjena opomba 34, ki je pa na strani 100 izpadla, lepše rečeno, manjka; nekaj podobnega se je zgodilo z opombo 12 na strani 128, ki jo na strani 150 iščeš zaman. Podobno tudi pri karti na strani 280 zaman iščeš signaturo (ADK, Zb. kart, sign. Pb 15). Z navajanjem signatur nismo hoteli sitnariti za prazen nič. Gre za unikate, ki jih hrani ugledna avstrijska arhivska ustanova, ki ima vso pravico zahtevati, da se njeni viri citirajo točno. Kako boš v veliki knjižnici dobil zeleno knjigo, če citiraš napačno signaturo ali sploh nobene? Na strani 199 citira avtor Adrianyjev priročnik Smernice predavanj o jamomerstvu iz leta 1852. Dodamo naj, da je Johann Möhling, profesor na študentski rudarski akademiji, spisal sploh prvo knjigo v habsburški monarhiji o jamomerstvu z naslovom Anleitung zur Markscheidekunst, ki je izšla na Dunaju 1793; za njim je drugo napisal Johann Nep. Lang pl. Hanstadt (Anleitung zur Markscheidekunst, Pest 1835) in prav ta je zelo dolgo časa veljala kot odličen priročnik za geodete

¹² AS, Dež. glav., fasc. 197.

¹³ Ib., fasc. 198.

pod zemljo ali jamomerce. Pozneje je geodezija postala učni predmet na mnogih univerzah in s tem se je veda zelo razmahnila.

Ob koncu naj dodamo še nekaj zanimivosti. O Blažu Kocenu piše Korošec na več straneh, tudi na strani 222, kjer citira 42. izdajo njegovega znamenitega atlasa. Podpisani sem lastnik atlasa, kjer piše: »Kozenns Atlas — 60. Auflage, Verlag Ed. Hölzel, Wien 1943 — Hergestellt im Geographischen Institut Ed. Hölzel, Wien«. Verjetno je to eden izmed poslednjih ali sploh poslednji Kocenov atlas. Da so Nemci pisali Kozenn, že še gre, toda teže je razumeti, da smo se v gimnaziji učili po atlantu z naslovom »Geografijski atlas — po Kozennu priredio dr. Milan Šenoa, Beograd 1927, Izdavačka knjižarnica Gece Kona«. Vse kaže, da Šenoa ni vedel, da reproducira slovenskega kartografa. Na straneh 256 in 274—278 govori avtor o kartografiji med prvo svetovno vojno in po njej (do 1925) in dvakrat citira Ernesta Krušaja. To je znani Ernest Krulej (rojen v Sevnici 1888), ki je odšel februarja 1914 v Srbijo, od tam pa 1916 z drugimi vred v Ženevo. Tu je spisal knjigo Privreda u Slovenačkoj, Ženeva 1917 (v cirilici, 116 strani); knjigi je dodal omenjeno karto. V isti sklop politično-propagandnih gredo tudi karte, ki jih vsebuje knjiga, izšla oktobra 1919 z naslovom Dr. Niko Zoupanitch, Ave Illyria, Paris 1919 (karte na straneh 23 in kot priloge med stranema 92—93 ter na koncu brošure). Karte je risal najbrž Antonije Lazić, kartograf geografskega instituta beograjske univerze, saj se je podpisal s šifro Ant. (v cirilici). Morda bi kazalo omeniti tudi Mačkovškovo kartografsko delo iz druge polovice leta 1918 v zvezi z našimi severnimi in severovzhodnimi mejami.

Avtor Korošec je vložil v svoje delo vsekakor veliko truda in zanosa ter precej uspešno zakril vrzeli, ki so prevladoval v znanju naše kartografije za 16., 17. in 18. stoletje. Kartografija 19. in 20. stoletja je že bolje znana. Pokrajine niso obdelane enakomerno (Kranjska veliko bolje od drugih kronovin). Vzroki so dobro znani: glavni arhivi za Kranjsko so v Ljubljani, druge dežele imajo karte zunaj domačega prostora. Želimo, da bi se pisec pripravljaj na novo izdajo kartografskega gradiva. Da bo delo popolnejše, bo treba v večji meri pregledati domače in tuje arhivske fonde in preštudirati potrebno literaturo. Morda bo dobro razdeliti gradivo na panoge, na primer prostoročne skice, rudarske ali »ležne karte«, katastrska merjenja, geodetska mapiranja, geografske karte, načrte urbanih naselij in podobno. Avtorjevo delo, takšno, kakršno je že sedaj, dostojno reprezentira našo nacionalno zgodovino kartografije in kartografijo samo, vendar naj prevlada znana misel: nobeno delo ni tako dobro, da ne bi moglo biti še boljše.

Jože Šorn

Mate Demarin, **Hrvatsko školstvo u Istri. Pregled razvoja 1818—1918.** Hrvatski školski muzej, Zagreb 1978, 167 strani.

Splošno znano dejstvo je, kako hudemu raznarodovalnemu pritisku so bili izpostavljeni istrski Hrvatje in Slovenci v obdobju stare Avstrije. Orožje »par excellence« tega pritiska so bile šole, zato ni čudno, da sta se tako državna avstrijska kot tudi pokrajinska italijanska oblast vztrajno upirali hrvatskim in slovenskim zahtevam po šolah v obeh slovanskih jezikih. Italijani v Istri, ki so sicer pomenili manjšino prebivalstva, so imeli zaradi svoje gospodarske in z njo povezane kulturne oblasti ter volilnega sistema, ki je temeljil na gospodarski premoči, dolgo časa premoč nad večinskimi Hrvati in Slovenci.

Demarinova zgodovina hrvatskega šolstva do 1918 zato ni le ozko omejena na šolsko področje, pač pa nujno podaja tudi družbene, politične, gospodarske in druge razmere v Istri. Tako podaja zaokrožen prikaz obravnane dobe.

Avtor deli obdobje na tri dele: začetke hrvaških župnijskih šol okrog leta 1818 in njihov razvoj do šolskega zakona iz leta 1869; na poddržavljanja šol po letu 1869, 1870, hitro zmanjšanje števila hrvaških šol in njihovo ponovno postopno povečevanje od začetka 20. stoletja dalje; na vzpon hrvaških šol od narodne zmage leta 1907 do konca prve svetovne vojne.

V prvem delu so omenjeni prvi sledovi hrvaščine v šolah, obdobje Napoleoneve Ilirije, otvoritve prvih hrvaških šol, dobronamerno delovanje tržaškega namestnika grofa Stadion, delovanje hrvaškega narodnega buditelja v Istri škofa dr. Juraja Dobrile ter drugih s podobnimi težnjami, pregled tega obdobja pa se zaključuje s stanjem pred letom 1869.

Drugi, najobsežnejši del knjige uvodoma prikazuje takratno šolsko zakonodajo, družbene razmere in krepitev preporodnega delovanja v Istri, katerega nosilci so bili zlasti Dinko Vitezić, Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić in Matko Mandić, vloga društev in časnikov v bojih za narodne pravice in narodno šolstvo. Ob

pojavi italijanskega iredentizma ter političnih strank v Istri prikazuje krepitev borbe za hrvaške šole in v zvezi s tem izreden pomen narodnoobrambne šolske družbe »Sv. Cirila in Metoda za Istro«, ki je podobno kot njena slovenska istimenska predhodnica in vzornica (ki pa je Demarin niti z besedo ne omenja) delovala proti raznarodovalnim pritiskom Italijanov in Nemcev.

Avtor posveti precej pozornosti posameznim primerom borb za odpiranje hrvaških osnovnih šol in hrvatske gimnazije v Pazinu, vprašanju učiteljskih šol, strokovnih šol, položaja in konferenc učiteljev ter njihovih društev. Drugi del zaključuje s prikazom pedagoško-knjževnega in kulturno-prosvetnega prizadevanja Hrvatov v Istri ter z vprašanjem nadzorovanja šol.

Tretje obdobje se začena z veliko hrvaško-slovensko zmago na volitvah v dunajski parlament leta 1907, do katere je prišlo zaradi uvedbe splošne in enake volilne pravice. Nacionalni spopadi so se nadaljevali še naprej, ker je za istrski deželni zbor ob vseh spremembah ostal nazadnjaški volilni red, ki je favoriziral Italijane. V tem ozračju je potekalo obdobje do začetka 1. svetovne vojne. Avtor prikaže kulturno-prosvetno delo istrskih Hrvatov ter njihovo književnost in znanstvene ustanove, kot tudi prilike v tej pokrajini za časa vojne. Oriše šolske razmere v tem času, za katere so bile značilne begunske šole v notranjosti Avstro-Ogrske, kamor so evakuirali otroke iz Istre in Goriške.

Kot v prejšnjem poglavju je tudi tu posvečena pozornost istrskim srednjim šolam ter učiteljskim organizacijam in njihovem delu, naglašeni pa so tudi spori med katoliško in liberalno usmerjenimi učitelji. Natančno sta prikazana učiteljska časopisa »Narodna prosvjeta« in »Hrvatska škola« ter njihovi uredniki in sodelavci od Ernesta Jelušića preko Frana Barbalića do Vladimirja Nazorja. Posebej obravnava avtor delo učiteljskega zbora in učiteljskih pripravnikov učiteljskega v Kastvu, navaja pa tudi vse hrvaške in slovenske šole v Istri pred italijansko okupacijo, tako javne kot »Družbine«.

Dodan je še kratek pregled stanja šolstva v Istri v obdobju 1918—1929, o čemer je isti avtor obširno pisal v knjigi Hrvatsko školstvo v Istri između dva svjetska rata, Sisak 1972, 223 str. Na kratko je prikazano poitalijančevanje hrvatskih in slovenskih šol, pa tudi druge oblike raznarodovanja.

Delo Mateja Demarina predstavlja skrben in temeljit pregled razvoja šolstva v hrvaškem delu Istre, mnogo koristnih podatkov pa moremo najti v njem tudi za slovenski del. Čeprav pisano predvsem na podlagi že obstoječe literature o tem vprašanju je nedvomno zelo dragocen prispevek k istrskemu zgodovinospisju. Zeleni bi bilo, da bi tudi Slovenci za svoj del Istre kmalu dobili kaj podobnega.

Andrej Vovko

Herbert Dachs, *Österreichische Geschichtswissenschaft und Anschluss 1918—1930*. Veröffentlichungen des Historischen Instituts der Universität Salzburg, Wien—Salzburg 1974, 265 strani.

Alfred D. Low, *Die Anschlussbewegung in Österreich und Deutschland 1918—1919 und die Pariser Friedenskonferenz*, Wien—Stuttgart 1975, 254 strani.

Prva knjiga je skrajšana disertacija o vsekakor poučni problematiki, namreč o odnosu vrste avstrijskih zgodovinarjev do vprašanja priključitve (anšlusa) Avstrije nemškemu rajhu. Kot zgornja meja je v delu postavljeno leto 1930, se pravi čas, ko se že pripravlja prodor nacistične miselnosti in nacizma v avstrijski prostor. Delo samo je razdeljeno na dva dela: v prvem avtor podaja splošen odnos takratnega avstrijskega zgodovinospisja do vrste vprašanj, ki jih je zbudila prva svetovna vojna ter njen konec (med njimi bi posebej omenili ocene o habsburški (podonavski) monarhiji, o senžermenskem miru leta 1919, odnos zgodovinarjev do Nemške Avstrije, do demokratične ustavne reforme ter, končno, njihovo opredeljevanje do anšlusa). V drugem delu Dachs očrtuje odnos posameznih avstrijskih zgodovinarjev do teh vprašanj na podlagi njihove publicistične in znanstvene dejavnosti. Predvsem pa je Dachs skušal odgovoriti na vprašanje o odnosu na univerzah delujočih zgodovinarjev do avstrijske stvarnosti v času med letoma 1918 in 1930. Skupaj najdemo sedemnajst imen. Analiza njihove dejavnosti kaže, da je v času prve svetovne vojne večina avstrijskih zgodovinarjev zagovarjala in branila avstrijsko državno misel; tej nalogi naj bi proti koncu vojne služil tudi poseben časnik Österreich, ki ga je financirala avstrijska vlada in v katerem je sodelovala vrsta avstrijskih zgodovinarjev. Značilna je ugotovitev, da je večina avstrijskih, na univerzah delujočih zgodovinarjev šele pod pezo vojne opustila svojo strokovno izolacijo ter se podala na politično polje. Razpad habsburške monarhije je povzročil, da je sedaj na mesto »nadslovenske misije« podonavske monarhije sto-

pila (sicer na visokih šolah močno živa) nacionalna komponenta, ki se je kazala v angažiranosti v smislu nemštva. V letih vojne je bila tudi živa misel na takomenovano Mitteleuropo, seveda pod nemškim vplivom.

Ne preseneča, da so vsi, na univerzah delujoči profesorji zgodovine odklonili versajski in senžermenski mir, ki so ga v skladu s splošnim razpoloženjem označevali za »versajski diktat«. V ospredje je prišla teza o nezmožnosti obstoja prve avstrijske republike in skupaj z njo vprašanje združitve Avstrije z nemškim rajhom (pa tudi vzporedna vprašanja, kot na primer vprašanje vojne škode). Avtor opozarja, da je bilo v prvih letih po razpadu stare monarhije ob razmišljanjih o upravičenosti anšlusa še vprašanje takomenovane »podonavske federacije«. Dachs podčrtuje, da je bila ena iztočnic takratnih razmišljanj misel, da priključitev Avstrije nemškemu rajhu služi nacionalnim interesom in je zato strogo nadstrankarske narave.

S stališča slovenskega vprašanja v času razpada habsburške monarhije v Dachsovi knjigi izstopata dva zgodovinarja. Prvi je v Celovcu rojeni Hans Uebersberger, tedaj profesor dunajske univerze. Tako je v knjigo povzel njegov zapis iz leta 1920 o koroškem vprašanju, v katerem je Uebersberger sodil, da avstrijska osrednja vlada, ki naj bi bila pod socialnodemokratskim vplivom, ni od zloma monarhije dalje pokazala nobenega posebnega zanimanja za Koroško. Pač pa so, je pisal, Korošci v nasprotju s Štajerci zagrabili »prvi volji socialnodemokratskih voditeljev države... za orožje ter očistili deželo sovražnikov.« Dunajski profesor je seveda pozdravil plebiscitno zmago. Značilno je bilo tudi njegovo stališče, da za zaščito slovenske koroške manjšine ni potrebna manjšinska zaščita, kot jo je uvajala senžermenska mirovna pogodba. Pisal je: »medtem ko so Nemci v državi SHS parije, bodo koroški Slovenci polnopravni državljani Nemške Avstrije. To je razlika med kulturo in nekulturo.« Po Dachu prav omenjeni pasus najbolj vidno kaže (tudi sicer izražen) Uebersbergerjev protisocializem in protislovanstvo. Pri socialnih demokratih naj bi ga po podani analizi najbolj motil njihov internacionalizem, pri Slovanih pa njihov domnevni brezobzirni in agresivni boj proti nemštvu.

Drugi zgodovinar je nam vsem znani graški profesor Hans Pirchegger. Njegovo takratno zavzemanje za naslonitev Avstrije na Nemčijo Dachs pojasnjuje s Pircheggerjevimi upanjem, da bo s tako naslonitvijo mogoča »vnovična vrnitev« južne (Slovenske) Štajerske matični deželi. Ob tem omenja tudi Pircheggerjevo dejavnost v takomenovanem Grazer Mittelstelle, uradu, katerega naloga je bila v letih 1918—1919 »zastopati pravice Štajerske pri mirovnih pogajanjih«. Poleg tega je bil graški profesor tudi vodja posebnega urada, namenjenega južnim Štajercem (Schutzstelle für Untersteiermark). Kot tak je po prvi svetovni vojni pripravil več spisov o vprašanjih Slovenske Štajerske (kot je znano, je večina izšla v znani zbirki Flugblätter für Deutschösterreichs Recht); Dachs ta dela na kratko označuje ter omenja Pircheggerjevo vlogo pri pripravi znane spomenice akademskega senata graške univerze »Die Südgrenze der deutschen Steiermark«.

Naslednjo knjigo, o kateri poročamo, je pripravil Američan Alfred D. Low. Z njo si je zastavil nalogo obdelati problematiko priključitve Avstrije Nemčiji takoj po prvi svetovni vojni v čimbolj zaokroženi podobi. Medtem ko dosedanja literatura zajema to problematiko še posebej z avstrijskega stališča, hoče Low pokazati, kako je vprašanje anšlusa odmevalo v Nemčiji pa tudi drugod po Evropi ter v ZDA. Tu se avtor še posebej dotika odmevnosti tega vprašanja v politiki Francije, Velike Britanije, Italije pa tudi Sovjetske zveze ter v manjši meri še nekaterih evropskih držav (Jugoslavijo ob tem, žal, komajda omenja). Ne glede na to pa lahko rečemo, da je, vsaj kar se tiče naše severne meje v letih 1918—1920, pod vplivom avstrijske literature in publicistike.

Ostala vprašanja, ki so obdelana v knjigi, so: razpad habsburške monarhije in Velika Nemčija, vprašanje anšlusa od nemške novembrske revolucije do volitev v Nemčiji in Avstriji (19. januar in 17. februar 1919), problematika od sklica weimarskega parlamenta do podpisa mirovne pogodbe z Nemčijo, odnos druge in tretje internacionale do priključitve Avstrije Nemčiji ter prepoved anšlusa na mirovni konferenci.

V okvir tako široko zastavljene problematike vključuje Low vrsto nadrobnejših vprašanj, med katerimi bi še posebej omenili dejavnost avstrijske socialne demokracije kot enega glavnih pobornikov za priključitev Avstrije nemškemu rajhu. Razumljivo je, da se je moral avtor ob tem dotakniti tudi že imenovane Mitteleurope. Posebej naj omenimo, da Low plastično prikazuje odmevnost problematike anšlusa v Nemčiji, ki je videla v priključitvi Avstrije dejansko kompenzacijo za v vojni izgubljene pokrajine. Po drugi strani pa je bila Nemčija v strahu,

da je ne bi na račun anšlusa doletele določene ozemeljske izgube (na primer v Šleziji) ter je zato prepuščala glavno iniciativo pri prizadevanjih za anšlus Avstriji in Avstrijem. Vidno je, da sta ob prepovedi anšlusa na mirovni konferenci obe zainteresirani strani, nemška in avstrijska, imeli prepoved le za nekaj začasnega, uverjeni, da bo do združitve obeh držav prej ali slej moralo priti.

Tone Zorn

Alfredo Breccia, Jugoslavia 1939—1941. Diplomazia della neutralità. Giuffrè editore, Milano 1978, XVI + 812 strani.

V vrsti monografij zgodovinskega inštituta fakultete za politične vede rimske univerze je pod zaporedno številko 25 (sicer pa kot devetindvajseto delo) izšla prva knjiga, ki obravnava jugoslovansko zgodovino. Obdobje jugoslovanske nevtralnosti neposredno pred izbruhom druge svetovne vojne in v poldrugem letu vojne (februar 1939—september 1939—april 1941) je obdelal prof. dr. Alfredo Breccia. Avtor je predstavnik mlajše generacije italijanskih zgodovinarjev (rojen 1941). Na rimski univerzi je študiral politične vede in leta 1966 doktoriral pri profesorju Mariu Toscanu. Sedaj predava zgodovino pogodb in mednarodne politike na fakulteti za politične vede Univerze v Messini ter vzhodnoevropsko zgodovino na Mednarodni univerzi za družbene vede v Rimu. Poleg njegovega znanstveno-publicističnega dela je treba omeniti, da prof. dr. Breccia ureja knjižno serijo italijanskega zunanjega ministrstva o pogodbah in sporazumih Italije z drugimi državami. Jugoslovanski historiki ga poznajo po njegovem delu v naših arhivih, knjižnicah in inštitutih ter po objavah, ki so plod tega dela in vmesna stopnja v nastajanju pričujoče monografije. Kot tajnik italijanskega dela jugoslovansko-italijanske zgodovinske komisije je sodeloval tudi na njenem 7. zasedanju 26.—28. maja 1978 v Ljubljani, tako da ga prijateljski stiki vežejo tudi na več slovenskih zgodovinarjev.

Da se srečujemo z resnim znanstvenim delom, nam ne zagotavljajo le velik zunanji obseg knjige, uglednost izdajatelja in samega avtorja, temveč predvsem očitno dejstvo, da je raziskava napisana na podlagi večletnega podrobnega dela na virih in literaturi. Kot štipendistu jugoslovanske vlade so bile avtorju ob poznavanju srbohrvaškega jezika odprta vrata vseh ustreznih naših inštitucij, prav tako pa je v italijanskih arhivih lahko prišel v stik tudi z najbolj zaupnim diplomatskim arhivom. Breccia je s pridom uporabljal še britansko arhivsko in časopisno gradivo ter dokumente iz washingtonskega arhiva. Številne objave virov nemškega, vatikanskega, madžarskega, francoskega in drugega izvora so mu omogočile bistveno obogatiti znanstveno-kritično podlago monografije. Posebej velja poudariti, da Breccia ni pregledal le vrste vedno številnejših del o obravnavanem obdobju in o obravnavani tematiki v poglobitih svetovnih jezikih, v italijansčini in v jezikih jugoslovanskih narodov, ampak da v opombah pod črto (te po obsegu zajemajo več kot polovico obsega knjige, s podrobno primerjavo virov in literature pa odpravljajo netočne ali pomanjkljive dosedanje ugotovitve in hkrati bistveno dopolnjujejo sam tekst razprave) in v kritično obravnavanem seznamu literature najdemo tudi dela v jezikih ostalih balkanskih narodov in v nekaterih drugih jezikih. To je lahko dosegel le z »inštitutskim« delom in s plodnim sodelovanjem z vrsto znanstvenih in strokovnih delavcev. V stik je uspel stopiti tudi z nekaterimi nekdanjimi protagonisti jugoslovanskega političnega življenja. Orisani delovni postopek je zaključila še skrbna redakcija, katere plod so obsežna komentirana bibliografija in zelo korektno pripravljen imenski seznam ter končno tudi razveseljivo dejstvo, da tudi v navajanju jugoslovanskih imen in bibliografskih naslovov skorajda ni tiskovnih napak.

Knjigo uvaja pregled zunanje-političnih odmevov na odločitev kneza Pavla, da 4. 2. 1939 odpusti Stojadinovića in poveri sestavo nove jugoslovanske vlade Dragiši Cvetkoviću. Breccia opozarja na regentovo povezavo z zahodnimi demokracijami, še posebej z Veliko Britanijo. Jugoslavija si je trajno prizadevala za okrepitev »Male antantes«, prav v tem času pa je vsaj formalno zgladila tudi odnose z Bolgarijo in Madžarsko, ki sicer nista posebej skrivali svojih teritorialnih pretenzij. Nemčija in Italija imata že vrsto let z Jugoslavijo zelo dobro razvite gospodarske vezi, v tem času pa je nemška akcija osredotočena na Čehoslovaško in Italiji prizna pravico do interesov v Jugoslaviji. Italija zasede Albanijo in še bolj obkroži Jugoslavijo. Tako kot Nemčija sicer uradno podpira najboljše odnose z vzhodno sosedo, za primer konfrontacije pa goji madžarske in bolgarske (sprva tudi albanske) apetite po jugoslovanskih ozemljih. računa z uporom Albancev na Kosovu, predvsem pa se pogaja z emisarji dr. Mačka in nudi zatočišče Paveliću. V maju in juniju 1939 sta se zvrstila obiska regenta Pavla in zunanjšega ministra Cincar-Mar-

koviča v Rimu in v Berlinu. V zameno za kredite in vojaško pomoč sta obe sili Osi zahtevali, naj Jugoslavija pristopi k protikominternskemu paktu, izstopi iz Lige narodov in se javno izjavi za politiko Osi. Neobvezujoče obljube kneza Pavla avtor označuje kot »taktično« nevturalnost do sil Osi.

»Strateško« nevturalnost do zahodnih demokracij pa naj bi izpričala jugoslovanska politika poleti 1939. Niti daljši regentov obisk v Londonu in intenzivni stiki s francoskim generalštabom pa niso uspeli bistveno povečati in pospešiti vojaških dobav Jugoslaviji, niti ne prepričati britanskih in francoskih politikov in vojakov o italijanski nevarnosti. Zato se je zatekala Jugoslavija k poglobitvi odnosov z Romuni in k izdelavi skupnih vojaških načrtov z Grki (tudi o akcijah proti Italijanom v Albaniji). Na drugi strani je dal avgusta tudi Mussolini ukaz za izdelavo načrtov vojaških akcij proti Jugoslaviji in proti Grčiji. Ker se je Maček sporazumel z beograjsko vlado (23. avgusta 1939), se je v fašistične priprave za zasedbo Hrvaške in Dalmacije intenzivno vključil Pavelić. Sporazum Ribbentrop-Molotov pred izbruhom druge svetovne vojne je jugoslovanska vlada izrabila za začetek dogovorov o navezavi diplomatskih stikov s Sovjetsko zvezo.

Uradnega stališča do nemškega napada na Poljsko Jugoslavija ni zavzela, po mnenju pisca pa je potrdila svoje simpatije do zahodnih zaveznikov z odobritvijo transportov za Poljsko, s preusmeritvijo nekaterih dobav k zaveznikom in z nadaljevanjem blokade nemškega orožja za Bolgarijo. Na ponovne prošnje zaveznikom za dobavo orožja in za preventivne akcije proti Italiji pa so iz Pariza, iz Londona in iz Washingtona prišle le zahteve po jugoslovanski solidarnosti, po zmanjševanju pogodbenih dobav Nemčiji, po morebitni teritorialni koncesiji, ki naj bi zadovoljila Italijo, ali celo po restavraciji habsburške vladavine v Podonavju.

Vstop Italije v vojno (10. junija 1940) in francoska kapitulacija sta za jugoslovansko politiko nevturalnosti pomenila novi preizkušnji, enako tudi ozemeljska okrnitev zavezniške Romunije. Ob vzpostavljenih diplomatskih odnosih s Sovjetsko zvezo ter ob okrepljenih nacističnih pozicijah v Jugoslaviji rekonstruira Brecchia načrt regenta Pavla iz avgusta takole: »izigrati sovjetsko karto za zagotovitev nemške zaščite pred Mussolinijevimi napadalnimi nameni, tega pa zainteresirati za skupno borbo proti Stalinovi ekspanzionistični politiki« (str. 327). Račun se je izhajal, dokler je bil firer pripravljen v zameno za jugoslovanske usluge krotiti dučejeve apetite.

Po fašističnem napadu na Grčijo konec oktobra 1939, so se vodilni jugoslovanski krogi na spodbudo iz Berlina ukvarjali z mislijo o »preventivni« osvojitvi Soluna, če bi ga ogrozale italijanske sile. Zmedo je še povečalo naključno, a težko italijansko letalsko bombardiranje Bitole 5. novembra. Po italijanskem porazu v Grčiji in po spodletelem poizkusu nadaljnjega nemškega sporazumevanja s Sovjetsko zvezo se je Hitler v novembru 1940 odločil za diplomatsko ofenzivo proti Jugoslaviji; ta naj bi sledila Madžarski v trojni pakt. Beograd je v pogovori skušal ohraniti samostojnost svojega odločanja z izboljšanjem odnosov z Madžarsko in Bolgarijo ter s predlogom o nenapadalnem paktu z Nemčijo in Italijo. Hkrati pa se je otepal anglo-ameriškega predloga o fronti na Balkanu, čeprav so ga tokrat spremljale britanske ponudbe o korekciji jugoslovansko-italijanske meje v korist Jugoslavije.

V separatnih pogovorih je v februarju 1941 Mussolini v zameno za dokončen dogovor z Beogradom tudi sam ponudil Solun in izmenjavo slovenskega in hrvaškega prebivalstva v Primorju in v Istri za Albance s Kosova. Hitler pa je v Berchtesgadnu 14. februarja od jugoslovanskega predsednika vlade Cvetkovića in zunanje ministra Cincar-Markovića kategorično zahteval pristop k trojnemu paktu. Po negativnem odgovoru, ki sta ga opravičevala z nezdržljivostjo podpisa pakta in suverenosti države, z nasprotovanjem javnega mnenja in s pomanjkanjem ustreznih pooblastil, je Hitler modificiral svoj predlog tako, da Jugoslaviji ves vojni čas ne bi bilo potrebno sodelovati niti z uslugami glede prevoza čet.

V naslednjih tednih je Hitler izrekel veto na nadaljevanje posebnih italijanskih dogovorov z Jugoslavijo, po pristopu Bolgarije k protikominternskemu paktu pa je 4. marca tajno sprejel kneza Pavla v Berchtesgadnu. Dokončnega regentovega odgovora ni bilo, čeprav je firer razodel tudi svoj načrt za napad na Sovjetsko zvezo. Ne glede na zahodne spodbude in na obstoječe grožnje z državnim udarom je po Ribbentropovem ultimatu jugoslovanski kronski svet 20. marca sprejel sklep o pristopu k trojnemu paktu pod pogojem, da bodo potrjene pismene garancije o suverenosti države in o njenem nevmesavanju v vojno. Zaradi odstopa treh srbskih ministrov je nova jugoslovanska vlada enak sklep lahko sprejela šele 24. marca. temu pa je 25. marca v dunajski palači Belvedere sledil prosluli podpis pristopa k paktu in izmenjava not o garancijah Jugoslaviji. Pravzaprav sočasno pa so potekali tudi tajni pogovori z Grki o morebitnem taktičnem umiku jugoslovan-

ske vojske proti Solunu, kajti izkušnje iz prve svetovne vojne so bile posebej med srbskimi politikami in oficirji še zelo sveže.

Rdeča nit Breccinega pisanja ni nova, saj sam poudarja, da je želel s kompleksnejšo osvetlitvijo in pritegnitvijo novih dokumentov podpreti teze, ki jih je leta 1962 v svoji knjigi »Yugoslavia in crisis« postavil ameriški zgodovinar J. B. Hoptner. Ta je obsojanje domnevne Hitlerju in Mussoliniju naklonjene politike kneza Pavla in zunanjega ministra Cincar-Markovića pobijal z ugotovitvijo, da sta vodila v tedanjih razmerah edino realistično politiko nevtralnosti. Če se s takimi zaključki strinjamo, verjetno ne gre le pripisovati sugestivnosti vsebine in bogati dokumentarnosti knjige Alfreda Breccie. K temu se odločno nagiba tudi tak poznavalec obravnavane tematike kot je prof. dr. Dragovan Šepić, ki je pričujoče knjižno delo ocenil za »najbolj popolno in najbolj celovito delo o jugoslovanski zunanji politiki v obdobju nevtralnosti« (Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, 1980/1, str. 169).

Podobno ugodno sodbo izraža tudi drugi meritorni ocenjevalec prof. dr. Andrej Mitrović (Italjug, Rim, 1979/1, str. 13), ki pa opozarja, da so množične demonstracije še pred državnim udarom 27. marca 1941 izbrale namesto knezovega taktiziranja pot odločne konfrontacije z nacistično-fašističnim blokom. Prav na to zgodovinsko izbiro meri pisec, ko se v začetku uvoda z dosedanjimi razpravljalci sprašuje, »če bi se jugoslovanski narodi lahko izognili nesreče vojne in njenih strašnih posledic« (str. VII) — seveda je toliko zgodovinar, da ne skuša konstruirati pozitivnega odgovora niti v analizi dogodkov in morebitnosti v zvezi s 27. marcem, ki ga kar v monografskem obsegu predstavi v svojem osmem poglavju. Poglavje se zaključuje z napadom na jugoslovansko državo in z njeno razdelitvijo.

V tem zapisu ni potrebno povzemati pglavitnih elementov razvoja med 27. marcem in 17. aprilom, saj so splošno znani. Za podroben opis in za zbrano dokumentacijo pa bo slejkoprej potrebno pogledati v knjigo samo. Velja pa — po Breccii — opozoriti na poseben pomen britanskega spodbujanja bojevitega razpoloženja Simovićeve vlade, ki je ob siceršnjem priznavanju vseh pogodbenih obveznosti in ob prošnji Mussoliniju za posredovanje pri umirjanju odnosov z rajhom, najjavljala tudi možne napadalne operacije npr. v Albaniji. Poleg Britancev naj bi Jugoslovane zavestno izrabili tudi Sovjeti, saj kljub sklenitvi pogodbe o prijateljstvu niso bili pripravljeni storiti Jugoslaviji v prid ničesar, kar bi pospešilo Hitlerjev napad na Sovjetsko zvezo.

Zal ne moremo primerjati ugotovitev dr. Breccie z rezultati okrogle mize britanskih in jugoslovanskih zgodovinarjev leta 1976 v Londonu, ko so razpravljali o britansko-jugoslovanskih odnosih 1939—1941 in o britanski udeležbi v državnem udaru 27. marca 1941 (prim. poročilo dr. Dušana Bibra v Zgodovinskem časopisu 33/1979, št. 1, str. 162—166). Prav tako v okviru tega poročila lahko le na splošno opozorimo na živahno tekočo raziskovalno dejavnost glede tematike, ki jo Breccia obravnava. Ne glede na nadaljnji potek raziskav pa ostaja dejstvo, da je opus rimskega zgodovinarja pomemben mejnik, mimo katerega preprosto ne bo mogoče nadaljevati.

Za konec še sugestija glede morebitnega prevoda: zaradi obsežnosti dela je celotni prevod v jezik enega jugoslovanskih narodov sicer zaželen, a malo verjeten, pač pa bi bilo nadvse potrebno prevesti vsaj deveto poglavje z analizo jugoslovanske politike nevtralnosti in ga tako približati tudi tistim našim bralcem, ki niso pretirano večji italijanskega jezika.

Janez Stergar

Josip Mirnić, **Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu**, Novi Sad 1974. Institut za izučavanje istorije Vojvodine, zbirka Monografije, št. 4, 386 strani.

Mirnićeva knjiga se loteva prikaza delovanja in usmeritev tistega dela jugoslovanskih Nemcev, ki so (skupaj z Nemci v Baranji) pripadli po zlomu stare Jugoslavije Horthyevi Madžarski. Delo ni poučno le zategadelj, ampak tudi kot primerjava dela jugoslovanskih Nemcev z dejavnostjo nemških manjšin v letih druge svetovne vojne drugod po Evropi pa tudi na ostalih območjih okupirane Jugoslavije.

Med vprašanji, ki se jih knjiga loteva, so v glavnem naslednja: Nemci v Bački v okviru Švabsko-nemškega Kulturbunda vse tja do aprila 1941, njihova vloga v aprilski vojni, odnosi nemške manjšine in madžarske okupacijske oblasti, Nemci v Bački v okviru Ljudske zveze Nemcev na Madžarskem, njihovo vključevanje v oborožene oddelke nemške SS (Waffen SS), zaledna delovna fronta Nemcev v Bački, njihov odnos do narodnoosvobodilnega boja jugoslovanskih narodov ter,

končno, usmeritev tamkajšnje nemške manjšine v času nemške okupacije Madžarske (19. marec 1944).

Ko Mirnič razpravlja o položaju Nemcev, ki so leta 1941 prišli v okvir Madžarske ugotavlja, da se je vse njihovo snovanje, tudi vojaško angaziranje, odvijalo v okviru »skrbno izbalansiranih odnosov tretjega rajha z njeno vojaško zaveznico Madžarsko«. V nasprotju z njihovo usmerjenostjo še zlasti v letih druge svetovne vojne velja omeniti opozorilo, da med tamkajšnjimi Švabi vse do leta 1918 ni bil razvit čut medsebojne nacionalne povezanosti niti pripadnosti k skupnemu nemškemu narodu. Ob tem opozarja avtor, da se je ta čut pri podonavskih Švabih razvijal počasneje kot pri ostalih narodih, s katerimi so skupaj živeli. V času med obema svetovnima vojnama se je nemška narodna zavest med jugoslovanskimi Nemci okrepila. Za njihovo prihodnost pa je bil usoden prodor nacistične ideologije v že imenovani Kulturbund, osrednjo nemško manjšinsko organizacijo na ozemlju Jugoslavije v letih 1934—1939. Nosilci rjave miselnosti so bili podobno kot na Kočevskem mladi nemški intelektualci, ki so v glavnem studirali v Nemčiji ter se tam vključevali v nacistično stranko. O Kulturbundu izvemo, da je v dvajsetih letih svojega delovanja do leta 1938 zajel nekaj nad 10 % nemškega zivlja, od druge polovice leta 1939 (okupacija Češkoslovaške ter pričetek druge svetovne vojne) pa je bilo opaziti njegov močan vzpon. Kulturbund sedaj postane »transmisijski organ politike tretjega rajha med jugoslovanskimi Nemci«. Sedaj ga tudi sprejme večina nemškega prebivalstva za najvišjo narodno organizacijo. Pod novim vodstvom, poudarja Mirnič, je Kulturbund v svojih organizacijskih okvirih zajel vsa področja delovanja nemške manjšine.

Zlom stare Jugoslavije aprila 1941 so Nemci v Bački (manjšina je tamkaj štela okoli 200.000 oseb) imeli po Mirniču za nekaj dokončnega in temu prepričanju so bili zvesti vsa leta druge svetovne vojne. Poleg tega so pričakovali tako ali drugačno vključitev v tretji rajh. Čeprav so bili proti svoji volji vključeni v razširjeno Madžarsko, so bili vsi njihovi naporii namenjeni takšni ali drugačni podpori tretjega rajha. O tem ne priča le dogovor med Madžarsko in nacistično Nemčijo, da gredo vsi gospodarski viški s tega področja v Nemčijo, ampak tudi uspešna mobilizacija v Waffen SS, ki je v letih 1942—1944 zajela več tisoč pripadnikov nemške manjšine (posamično odhajanje v nemško vojsko je bilo opaziti že v času pred zlomom stare Jugoslavije).

Nadaljnje zanimivo vprašanje, ki se ga loteva Mirnič, so nesoglasja med obema partnerjema, Nemci in Madžari, tako v Bački kot v meddržavnih odnosih. Pouchno je opozorilo, da je bilo med starejšo švabsko generacijo v nasprotju z mlajšo tudi še v tem času opaziti pripadnost ideji svetoštetfanske krone.

Ko Mirnič nadrobno prikazuje delovanje nemške skupnosti v Bački med drugo svetovno vojno, ugotavlja, da so bili med vsemi Nemci na območju tedanje Madžarske prav ti najbolj aktivni tako na organizacijskem kot na vojaškogospodarskem področju. Podatki tudi kažejo, da je prav iz njihovih vrst dobila nacistična vojska največ vojakov.

Pri spoznavanju položaja v letih druge svetovne vojne je treba upoštevati, da so bili Nemci, živeči v Bački, po nemško-madžarskem dogovoru madžarski državljani, ki pa so v skladu s svojimi težnjami nastopali kot skupnost s posebnimi interesi in normami. Za razumevanje narodnostnega položaja na tem območju ne smemo pozabiti, da so bili Nemci postavljeni v nasprotju s Srbi v enakopraven položaj z Madžari. Glede vprašanja pripadnosti posameznika k določeni narodnosti je Madžarska vse do konca marca 1944, se pravi do nemške okupacije svojega ozemlja, zagovarjala subjektivni princip, sloneč na »prostovoljni« izjavi posameznika, Nemčija pa objektivni princip, sloneč na poreklu posameznika. Po 19. marcu 1944 je morala Madžarska odstopiti od svojega načela. Praktična posledica je bila, da je sedaj tretji rajh dobil pravico rekrutirati v Hitlerjevo vojsko tudi madžarske državljane nemškega porekla.

Tone Zorn

Jerzy Marczewski, *Hitlerowska koncepcja polityki kolonizacyjno-wysiedleńczej i jej realizacja w »okregu Warty«*, Poznań, Instytut Zachodni, 1979, 489 str.

Med vrsto del poljskih avtorjev (še posebej jih izdaja poznanjski Instytut Zachodni) je izšla tudi knjiga, o kateri poročamo. Gre za delo, ki skuša s poljske strani podati čim celovitejšo sliko nacistične raznarodovalne in genocidne politike na tistem delu predvojne Poljske, ki jo je bil tretji rajh vključil v svoje državno območje. Na kratko rečeno: šlo je za prostor, ki je po znanih delitvah Poljske pri-

šel v okvir Prusije. Nacistično poimenovanje je bilo najprej Reichsgau Posen, kasneje Wartheland. Temu so nacisti priključili še Lodž ter njegovo širše območje.

Vprašanja, ki jih knjiga med drugim zajema, so: pogled na zgodovinsko genezo nacistične naselitvene koncepcije, oris nacistične narodnostne ter tudi siceršnje politike na nakazanem pa tudi na širšem poljskem prostoru, še zlasti v letih 1939/40, tudi pozneje, prikaz nacističnih organov in organizacij, ki so izvajale nemško kolonizacijo (ob sočasnem pregonu Poljakov), odnos do Židov, prisilno odhajanje Poljakov na delo v Nemčijo ter, končno, prikaz nacističnih načrtov o agrarnem razvoju področja, o katerem govorimo.

Tako kot za slovenski prostor, je tudi za tega poljskega veljalo, da so se sestavine prihodnjega nacističnega pogleda pričele oblikovati že v preteklem stoletju. Predvsem pa je bil namen tretjega rajha čimprej očistiti anektirani del Poljske poljskega elementa. Tu so mu bila dobrodošla vsa sredstva: izgon Poljakov (in Židov) na območje Kongresne Poljske (oziroma generalnega gubernementa), prisilen odgon poljske delovne sile v notranjost rajha, vrsta diskriminacij kot omejevanje poljske posesti in podobno. Na anektiranem (»vključenem«) območju naj bi po nacističnih načrtih ostal le rasno čist ter germanizaciji namenjen ostanek poljskega življa. Da pa ni v letih vojne prišlo še do večjega izganjanja Poljakov, je bil vzrok predvsem v vojaških potrebah; v začetku so bile to priprave za vojaški napad na Sovjetsko zvezo (komunikacije, ki so vodile na vzhod in jih je vojska nujno potrebovala) ter potrebe vojne industrije po delovni sili. Tako kot na Slovenskem Stajerskem in Gorenjskem so nacisti skušali z izključno uveljavitvijo nemških krajevnih imen ter z odstranitvijo ostalih vidnih znakov poljske prisotnosti tudi optično germanizirati anektirani prostor. Tudi tisti Poljaki, ki so zaradi vojaških potreb začasno ostali na tem prostoru, naj bi bili po koncu vojne pregnani iz nemškega rajha. Generalni gubernement naj bi bil po nacistični zamisli rezervoar nekvalificirane delovne sile, sicer pa bi bilo (po napadu na Sovjetsko zvezo) treba po eni zamisli pregnane Poljake pognati v Sibirijo, po drugi pa primerno razpršiti, saj bi v nasprotnem primeru lahko predstavljali objektivno nevarnost za tretji rajh. Skupaj s pregoni so šle tudi plenitve poljske in židovske posesti, namenjene nemškim kolonistom.

Tem je v knjigi posvečen dokajšnji prostor. Nacisti so jih pritegovali (enako kot pred napadom na Sovjetsko zvezo) iz baltskih dežel, iz ostalega poljskega prostora, Besarabije, Bukovine in od drugod, kasneje pa se je temu priključila še težnja, naseliti na nekdanjo poljsko posest odpuščene vojake (invalidi). Knjiga prikazuje dejavnosti posameznih nacističnih uradov in služb (te so bile še zlasti povezane z Himmlerjevimi imenom), ki so načrtovale in izvajale vsestransko germanizacijo tega dela poljskega prostora.

V celoti gre za delo, poučno tudi za našega bralca, tudi zato, ker se je na tem področju med drugo svetovno vojno znašel marsikateri Slovenec.

Tone Zorn

Pierre Clostermann, **Nebo v plamenih**. Mladinska knjiga, Ljubljana 1978, 189 strani.

Paul Brickhill, **Sklati zvezde z neba**. Mladinska knjiga, Ljubljana 1978, 344 strani.

Richard Bach, **Podarjena krila**, Mladinska knjiga, Ljubljana 1978, 266 strani.

Zbirka založbe Mladinska knjiga »Ti vražji fantje v letcih škatlah« si je s svojimi tremi knjigami s področja letalstva na leto pridobila velik krog bralcev. Pobjudno pisana dela so tudi marsikateremu nestrokovnjaku približala ta zanimivi svet, tako njegovo današnje stanje kot tudi zanimiva poglavja iz zgodovine njegovega razvoja. Zalostno, toda resnično je, da dolguje letalstvo velik del svojega razvoja prav bogu Marsu in da je največje korake naprej naredilo prav v klavnicah velikih vojn. Ni slučajno, da večina knjig iz te zbirke posega v čas prve in druge svetovne vojne.

Tako je tudi z obema knjigama iz letnika 1978, ki nas kot zgodovinarje posebej zanimata, z delom Pierra Clostermanna in Paula Brickhilla. Delo Richarda Bacha, za katerega naj mimogrede omenimo, da je avtor znane knjige Jonathan Livingston galeb, ima predvsem literarno vrednost.

Pierra Clostermanna nam ni treba posebej predstavljati. Njegova avtobiografija iz časov druge svetovne vojne (Leteči cirkus) nam je vsem dovolj znana. To-

krat največji francoski zračni as druge svetovne vojne ne govori o sebi. Niza nam vrsto izsekov iz krvave drame v letih 1939—1945, prikazuje drobce »plamenečega neba« od razsula Francije leta 1940 do zadnjega poleta japonskih kamikaz v senci apokaliptičnih gob Hirošime in Nagasakija. Pozoren bralec se bo nekaterih izmed teh zgodb spomnil. Prva o Franciji je bila objavljena v reviji Krila, nekaj drugih pa v Tedenski tribuni.

Poleg umetniške vrednosti imajo zgodbe tudi svoje trdno zgodovinsko jedro. Preden jih je napisal, je avtor proučil dokumente iz arhivov vseh v vojno vpletenih strani. Uspelo mu je oživeti sicer suhoparne številke vojnih komuniquejev, vdahnil jim je življenje. Tako postajamo bralci priče junaških in brezuspešnih poskusov francoskih in ameriških letalcev, ki so skušali zadržati plaz nemških in japonskih zračnih armad, herojske obrambe Malte pred letalskimi napadi Osi, podvigov pripadnikov francoskih letalskih sil, ki so se bojevali na strani zaveznikov in zadnjih obupanih naporov ostankov nemških in japonskih letalskih sil, ki so na ognjenem nebu druge svetovne vojne tudi izgoreli.

Med te zgodbe posameznikov je vtakano tudi splošno dogajanje. Pisec je tako uspel izredno precizno orisati tragedijo poljske varšavske vstaje leta 1944, ki jo povezuje s prikazom nadčloveških naporov posadk poljskih bombnikov, ki so skušali za vsako ceno prinesiti pomoč varšavskim upornikom. Posebne predstavitve so deležna tudi nekatera letala, ki so igrala pomembno vlogo v krvavi predstavi druge svetovne morije: japonski zero, angleški mosquito, ameriški lightning, nemški messerschmitt 262. Številne fotografije pomembno dopolnjujejo delo.

Delo Paula Brickhilla je biografski roman o angleškem lovskem pilotu Douglasu Baderju, ki po številu sestreljenih sovražnih letal ni sodil v sam vrh zračnih asov te države, bil pa je pomemben taktični teoretik in pobudnik uporabe velikih zračnih formacij lovcev in, kar je najpomembnejše, stoodstotni invalid brez obeh nog. Vse svoje zračne zmage je dosegel z umetnima protezama. Pisec razgrinja pred nami vso življenjsko pot te tako enkratne in v marsičem protislovne osebnosti, njegovo precej petelinje in že skoraj preveč samozavestno obnašanje, ki je skupaj s prevelikim tveganjem pripeljalo do letalske nesreče, v kateri je izgubil nogi, njegovo nečloveško zagrizenost, s katero je premagal svojo nesrečo, se naučil hoditi in letati s protezama in si spet priboril povratek na nebo, njegove podvige v zračnih bojih in pri spopadih z birokracijo na zemlji ter njegovo nezlomljivo in večkrat hudo izzivalno vedenje v nemških ujetniških taboriščih, kamor je prišel, ko so ga sestrelili nad Francijo. Dovolj je omeniti, da so ga končno poslali v zloglasno ujetniško taborišče za »nepoboljšljive« v gradu Kolditz.

Zgodovinarja bo v tem biografskem romanu še posebej pritegnil prikaz bitke za Anglijo, v kateri je Bader aktivno sodeloval in ima kot teoretik uporabe velikih lovske formacije tudi pomemben delež pri tej prvi zmagi nad nacistično Nemčijo. Kljub trmastemu upiranju zagovornikov starega načina napadov z majhnim številom letal, ki se niso mogla hkrati učinkovito spopasti z lovsko zaščito nemških bombnikov in le-te ustavljati, je uspel prodreti s svojo zamisljivo velikih zračnih jat spitfireov in hurricanov, ki so zadale odločilne udarce Göringovi Luftwaffe. Poleg zmage nad svojo invalidnostjo je ta taktika največji Baderjev življenjski uspeh.

Andrej Vovko

System eines internationalen Volksgruppenrechts. 3. del: Sonderprobleme des Schutzes von Volksgruppen und Sprachminderheiten. Uredil in izdal Theodor Veiter, založil Wilhelm Braumüller, Wien 1978, 347 strani.

Čeprav je zbornik, o katerem poročamo, namenjen predvsem mednarodnopravni problematiki, prinaša marsikaj zanimivega tudi za zgodovinarja, saj se pravna problematika dopolnjuje s konkretnim položajem posameznih evropskih manjšin. Deli take vrste sta na primer v zborniku objavljeni razpravi znanega manjšinskega izvedenca Heinza Klossa ter Dimitrija S. Constantopolusa o nekaterih aspektih manjšinskega šolstva, ali pa pogled na vprašanja uporabe uradnega jezika v javnem življenju po posameznih evropskih državah Friedricha Korkischa. Boris Meissner razpravlja o sovjetskih pogledih na vprašanje narodnosti in na federalizem v Sovjetski zvezi.

Še posebej bi ob drugih prispevkih omenili razpravo Theodorja Veiterja o novem avstrijskem narodnostnem (manjšinskem) pravu. Razprava vodi med dela tiste vrste, ki pomenijo prispevek k poznavanju današnjega položaja slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem ter se kot taka še zlasti živo dotika problematike manjšinskega varstva pri naši severni sosedu. Razprava je zanimiva tudi za

poznavanje avtorjevih stališč do znane »sedmojuljske« zakonodaje (zakonodaje, ki jo označuje znani zakon o narodnostnih skupnostih z dne 7. julija 1976 z vsemi posledicami vred). Veiter ob ostalem prinaša nekatera opozorila na delo tako imenovane »komisije za probleme slovenske manjšine« (Ortstafelkommission) avstrijskega kanclerja dr. Kreiskega po letu 1972, katere dejavni član je bil tudi pisec razprave. V razpravi so ponatisnjeni tudi nekateri avstrijski manjšinski pravni akti. Med kritičnimi pripombami na sedmojuljsko zakonodajo naj omenimo Veitrovo opozorilo, da še vedno niso izpolnjena določila avstrijske državne pogodbe iz leta 1955, ki zagotavljajo Slovincem in Hrvatom v kulturnih, upravnih in sodnih ustanovah, kjer živi manjšina, enake pogoje kot večinskemu narodu ter prepovedujejo delovanje protimanjšinskih organizacij. Ob koncu naj še omenimo, da se Veiter v razpravi nadrobneje dotika tudi problematike Slovencev na avstrijskem Štajerskem.

Tone Zorn

Zbornik občine Grosuplje. Gospodarska, kulturna in zgodovinska kronika I—X, Grosuplje 1969—1978.

Zbornik izhaja vsako leto že od 1969, ko se je skupina občanov s podporo skupščine občine in posameznih delovnih organizacij precej tvegano, vendar z uspehom odločila, da ga bo izdajala v lastni režiji. Od osmega letnika (1976) je financiranje družbeno povsem urejeno, izdajatelj je postala OK SZDL Grosuplje, publikacijo ureja imenovan uredniški odbor, stroške pa pokrivajo kulturna in izobraževalna skupnost, skupščina občine in organizacije združenega dela. Vseh deset letnikov je vzorno uredil glavni urednik prof. dr. France Adamič; njegov trud dobesedno izžareva i zvsake številke ZOG.

Zborniki so urejeni po že ustaljenem načinu, tako da so na začetku objavljeni prispevki v rubriki z naslovom Dogodki in podobe iz NOV. Eden od najvnetejših sodelavcev tega razdelka je prof. dr. Metod Mikuš, ki objavlja svoje razprave in razmišljanja praktično v skoraj vsaki številki: Dvakratni napad 18. divizije na šmarska tunela, I/1969; Grosupeljsko okrožje, II/1970; Ilova gora 1943, III/1971; Grosuplje v prvi polovici 1942, IV/1972; Nepraznovana obletnica (velika italijanska ofenziva), V/1973; Trideset let svobode, VII/1975; 1941—1976, VIII/1976; Tri obletnice, IX/1977. Sploh je značilno, da si je uredništvo zbornika znalo ustvariti širok krog stalnih sodelavcev, ki so v glavnem povezani na tak ali drugačen način z Grosupljem in njegovo okolico. Mednje spadajo poleg drugih: prof. dr. Stane Valentinčič (Prvi okrožni odbor OF v Grosupljem, dr. Franjo Podkoritnik, oboje v II; Okrožje OF Grosuplje in ljudska vstaja na njegovem območju, IV in VI; Moja srečanja s komandantom Francem Rozmanom-Stanetom, narodnim herojem, VIII; Rajon Slivnica—žalna, IX; Spomin na tiste težke, burne in prelomne čase, X/1978), France Perovšek (Današnji pogled na lik Stojana Šuligoja, II; Vojna, razpad stare Jugoslavije in okupacija, III; Nekaj misli ob spominu na Ivana Erjavca-Ceneta, IV; Pomlad 1942 in prvo osvobojeno ozemlje. Spomini in sedanost, IV; Nekaj misli o revolucionarnem poslanstvu Adolfa Lakhla-Dolfeta v grosupeljskem okrožju, X); Peter Stante-Skala (Nastanek in borbe II. grupe odredov, I; Na Krki po tridesetih letih, VII); Ive Krevs (Spomeniki iz narodnoosvobodilne vojne, II in VI; Narodni heroji z območja naše občine, III; Ob 30. obletnici zbora odposlancev slovenskega naroda, V), Milan Guček (Bitka za Škocjan, VI; Namesto praznika — pekel za Binkošti 1943, VIII; Vrnitev med ljudi /Šercerjeva brigada/, VIII), univ. prof. Metod Dular (Revolucionar Franc Vidmar, VI; Prispevek k vlogi tovarne Motvoz in platno v NOV, VII; Kako so delavke tovarne Motvoz in platno sodelovale v NOV, X), Venceslav Winkler (Spomini na leto 1941 na Krki, IV); Drobci iz leta 1942 na Krki, V), Janez Perovšek (General Löhr je ušel, VII; Mučenje, IX). Posamezne članke in spomine so prispevali še: Lado Ambrožič (Podoba Edija Turnherja, II), Tone Seliškar (Ilova gora, II), Matej Bor (V partizanski taboru, III), Ciril Jurčič (Ob obletnici srečanja IOOF z drugo grupo odredov na Polici, II), France Klopčič (Za svobodo in zedinjeno Slovenijo, III), Stane Semič-Daki (Tiger vodi napad na Višnjo goro, IV), Ivan Ferlež (Stiška partizanska četa, IV), Jože Gale (Iz mojega dnevnika, V in VII), Cveto Budkovič in Vera Hreščak-Bebler, ki pišeta o Svetu Maroltu-Špiku (VI in VII), Franci Strle (Tomšičevci v grosupeljski občini, VII), Vilko Kolar, ki se spominja Cveta Budkoviča (VII), Edvard Golc-Svigelj (Kurirska postaja TV 3 na Debecem, IX), Janez Kramar (Rajon Slivnica—žalna, X) in Jože Vidic (Črna roka v občini Grosuplje, X). ZOG objavlja tudi govore na partizanskih srečanjih in zborovanjih aktivistov.

Naslednji razdelki so posvečeni občini in občanom, književnosti, kulturi, prosveti in znanosti ter kronografskim zapisom. Z rezultati s področja arheološke znanosti nas seznanjajo prof. dr. Jože Kastelic (Pogled v preteklost, I; Arheološka najdišča v občini Grosuplje, V), dr. Stane Gabrovce (Trideset let arheološkega dela v Stični, VII; Virsko mesto, IX; Dolga pota stiških izkopanin, X) in Franc Ljubič (Rimske ceste na območju sedanje občine Grosuplje z aplikacijo na predzgodovino in srednji vek, IX). S srednjeveško zgodovino se ukvarjajo Božo Otorepec (Ob 500-letnici mesta Višnja gora, X), Branko Reisp (Stara pravda, VII) in Mirko Pervanja (Višnja gora in njena okolica. V spomin na njeno 700-letnico, II). S tehnimi razpravami sodeluje tudi prof. dr. Vasilij Melik (Deželnozborske volitve 1861—1895 na današnjem grosupeljskem ozemlju, V; Volitve 1907—1927 na današnjem grosupeljskem ozemlju, VI; Nekdanje občine v občini Grosuplje, VII). Razpravo Gibanje števila prebivalstva, hiš in stanovanj (1910—1971) je pripravil Ivan Ahlin (V).

Z gospodarsko zgodovino se ukvarjajo prof. dr. France Adamič (Razvoj in gospodarska vloga zadruštva v Dobrepoljah, II; Naši velečebelarji, III; Vodna kolesa, mlini, stope in žage, IV—VI, VIII), Ivan Benko (Mlekarna Kmetijskega društva v Dobrepoljah, II), Stanislav Fras (Petdeset let elektrarne Zagradec in njen pomen za splošno elektrifikacijo grosupeljskega območja, IV) in Ivan Mohorič (Boj za dolenjske železnice, X). Veliko je zlasti prispevkov o povojnem gospodarskem razvoju, med njimi prednjačijo zapiski ob jubilejih posameznih delovnih organizacij.

Obsežen je fond literarnozgodovinskih člankov, pri čemer gotovo ni naključje, da je največ prostora odmerjenega prav grosupeljskemu velikanu, pisatelju, publicistu in družbenemu delavcu, slovenskemu izseljencu v ZDA, Louisu Adamiču. O njem pišejo Janko N. Rogelj (II), Mira Mihelič (III), Vatro Gril (IV), večkrat ameriški profesor dr. Henry A. Christian (V, VIII, X), Tomo Maštrako (VIII), Ivan Bratko (IX), Anna P. Krasna (IX) in Janez Tomšič (IX). Preberemo lahko tudi o Matevžu Kračmanu (II, III), Ivanu Cankarju in njegovih odnosih s Franjo Opekovo (III), Franu Jakliču (III), Stanetu Novaku (IV), humanistu Luki iz Dobropolj (VI), beograjski izdaji Cankarjevih in župančičevih del (VIII) in o župančiču samem (X).

Širši kulturnozgodovinski problematiki se je posvečal v svojih objavah dr. Fran Vatovec (Prva slovenska poklicna časnika, sinova Dolenjske /Jurčič in Tomšič/, III; Primož Trubar, prvi slovenski urednik, dopisnik in novičar, IV; Levstikova pomembna vloga v slovenskem časnika, V), krajevnim razmeram pa Etbin Bojc (Mladost v Dobrepoljah, V, VI, VII), Pavla Lenič (Grad Zavrh in njegovi ljudje, VII), Mihaela Jarc (Iz dedove knjige, VIII) in Cveto Budkovič (Prvi utrpi kulturnega delovanja v Grosupljem 1909—1920, IX; Kulturno in prosvetno prizadevanje v Grosupljem od 1918 do 1941, X). Posamezni kulturni, znanstveni, politični in sploh javni delavci so predstavljeni tako v krajših člankih kot tudi v temeljitejših študijah: Jože Zupancič (II), Franc Šeme (II), Helena Rajhova (II), Polde Oblak (IV), dr. Stanko Vurnik (V), Janez Škerbinc (VII), igralška družina Potokarjev (VIII) in Janez Kopač (IX).

Z zgodovino šolstva sta se poleg Ivana Ahlina (III) in Lojzeta Šonca (III) načrtno ukvarjala Etbin Bojc (II) in še zlasti Cveto Budkovič, eden najmarljivejših sodelavcev ZOG sploh (I—VIII).

Precej se je pisalo tudi o preteklosti zdravstvene službe. Omenimo prispevke dr. Andreja Jenka (II), prof. dr. Petra Borisova (Dr. Marko Gerbec in njegov čas, III), dr. Milana Dolenca (Prispevek dr. Marka Gerbca o goveji kugi, VI; Kozmijana s Krke, patrona živine, VII; Stiška okolica je bila središče ljudske medicine na Dolenjskem, VII) in prim. dr. Emanu Pertla (VIII).

Že od samega začetka je redni sodelavec ZOG tudi prof. dr. Stane Mikuz, ki nam predstavlja posamezne likovne umetnike in njihova dela: Franceta Kralja (III), Staneta Keržiča (IV), Toneta Kralja (V), Ferda Vesela (VI), Riharda Jakopiča (VII) in Franceta Zupana (VIII). Napisal je tudi razpravo o zgodovinarju in umetnostnem zgodovinarju Konradu Črnologarju (IX) in nam približal Zanimivo pravdo iz 17. stoletja (X). Od umetnostnih zgodovinarjev je vsekakor treba omeniti še Jureta Mikuzja (Freske iz 16. stoletja v cerkvi na Taboru pri Grosupljem, IV; Prvi »portret« krajin v slovenskem slikarstvu /sv. Uršula v Lanišću/, Župna cerkev v Šmarju in njeno umetnostno bogastvo, VI; Rastlinstvo kot likovni motiv: stiška renesančna poslikava iz leta 1555, VII; Nova dognanja o slikarstvu hrvaške skupine, X), dr. Marijana Zadnikarja (Stična v luči novih odkritij, VIII; Zgornja Draga pri Stični, X) ter dr. Petra Fistra (Tabor nad Cerovem, VII).

S področja etnologije so v ZOG naslednji prispevki: Mihaela Jarc, Pregovori iz okolice Višnje gore (VII); Mira Erjavec, Ljudsko življenje v delih Josipa Jurčiča (VIII, IX); Anka Novak (Vzajemna pomoč na vasi — na primeru Zdenska vas (VIII), Kmečka naselja in stavbarstvo v Dobropoljski dolini (IX); Ljudmila Bras (Lončarska zbirka v gradu Podsmreka, IX), razprava Grosupeljske kovačnice (X) avtorja Jake Müllerja.

Od tretjega letnika dalje objavlja prof. dr. Adamič bibliografijo o Grosuplju in okolici (od IV. dalje pod naslovom Naši kraji in ljudje). Etbin Bojc je k članku o Franu Jakliču sestavil tudi njegovo bibliografijo (III), objavljena je še Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju na ozemlju občine Grosuplje 1945—1969 (IV) izpod peresa dr. Franceta Škerla, v četrtem letniku pa je prof. dr. Tine Kurent poročal o izdaji bibliografije Louisa Adamiča.

V vsakem letniku je vredna pozornosti tudi kopica informacij iz sodobnega življenja, raznih panog gospodarstva, družbenih služb in dejavnosti (prosveta, kultura, zdravstvo, otroško varstvo, varstvo okolja, delegatski sistem in samoupravljanje, društva itd.), redno objavljajo tudi občinsko kroniko in literarne prispevke.

Janez Šumrada

SLOVENSKA MATICA, Ljubljana, Trg osvoboditve 7

in Zgodovinsko društvo za Slovenijo sta sklenila dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani Zgodovinskega društva za Slovenijo ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla!):

Slovenska matica 1864—1964 (zbornik)

Koroški plebiscit (zbornik)

Janko Pleterski: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo (1914—1918)

Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom

Marijan Britovšek: Razkroj fevdalne agrarne strukture na Slovenskem

Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem

Ivan Mohorič: Zgodovina železnic na Slovenskem

Janko Pleterski: Narodna in politična zavest na Koroškem

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike I.—IV.

Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta

Francè Koblar: Moj obračun

Veno Pilon: Na robu

V zbirki za leto 1979 je izšlo tudi že dolgo pričakovano delo: Franc Petek — Janko Pleterski, Spomini koroškega politika.

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših slovenskih memoarnih del.

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo že osemindvajseto leto izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« je moč naročiti na sedežu njenega uredništva in uprave v Ljubljani, Mestni trg 27/III. Letna naročnina za tri številke znaša 160 dinarjev, posamezna številka velja 80 dinarjev.

Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije: od 6/1958 do 23/1975 po 50 din, letnika 24/1976 in 25/1977 po 75 din.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Peter Vodopivec, LUKA KNAFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani. Cena: 30 dinarjev.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1980 izide že njen 51. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

LETNO KAZALO — ANNUAL CONTENTS — ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE — STUDIES — СТАТЬИ

Vančo Boškovič — Jasna Šamič, Turski dokumenti o slovenačkom roblju u Sarajevu u 16. vijeku	5—12
Turkish Documents on the Slovene Slaves in Sarajevo in the 16th Century	
Турецкие документы о словенских невольниках в Сараеве в XVI-веке	
Jože Šorn, Od klasičnih tekstilnih manufaktur k mehaničnim tekstilnim tovarnam ...	13—47
From Traditional Textile Manufactories to Mechanical Textile Factories	
От классических мануфактур к механическим текстильным фабрикам	
Vasilij Melik, Slovenci v državnem zboru 1893—1904	49—66
Slovenes in the Austrian Parliament, 1893—1904	
Словенцы в государственном парламенте в 1893—1904 гг.	
Andrej Vovk, Delovanje »Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine« v letih 1933—1940	67—102
The Activities of the "Union of the Yugoslav Emigrants from Julian March" in the Years 1933—1940	
Деятельность «Союза югославских эмигрантов из Юлийской Краины» за годы 1933—1940	
William Deakin, Britanci, Jugoslovani in Avstrija (1943 — maj 1945)	103—126
British, Yugoslavs and Austria (1943 — May 1945)	
Британцы, Югославы и Австрия (1943 — май 1945)	
Dušan Biber, Jugoslovanska in britanska politika o Koroškem vprašanju 1941—1945	127—143
Yugoslav and British Policies in Connection with the Carinthian Question, 1941—1945	
Югославская и британская политика по Каринтийскому вопросу 1941—1945	
Fran Zwitter, Diplomatski problem jugoslovansko-avstrijske meje v dobi druge svetovne vojne	145—160
Diplomatic Problem of the Yugoslav-Austrian Frontier During the Second World War	
Дипломатическая проблема югославо-австрийской границы во время Второй мировой войны	
Janko Pleterški, O nekaterih vprašanjih slovenske politične zgodovine, v zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno	203—220
On Some Questions of the Political History of the Slovenes in the Decade Before the World War I	
О некоторых вопросах словенской политической истории за последнее десятилетие до Первой Мировой войны	
Vasilij Melik, Demokratizacija volilnega sistema (1907) in njeni učinki	221—227
Democratization of the Electoral System (1907) and its Effects	
Демократизация избирательной системы (1907 г.) и ее результаты	
Avguštin Male, Iz politične zgodovine koroških Slovencev 1905—1914	229—246
The Political History of the Carinthian Slovenes in 1905—1914	
Из политической истории каринтийских словенцев за гг. 1905—1914	
Boris Gombač, Slovenska politika v Trstu v desetletju pred prvo svetovno vojno	247—261
The Slovene Policy in Trieste During the Decade Before the World War I	
Словенская политика в Триесте за десятилетие до Первой мировой войны	
Luka Sienčnik, Janko Pleterški, Janez Stergar, Fran Zwitter, Razprava o vprašanjih slovenske zgodovine 1904—1914	263—266
Discussion About the Problems of the Slovene History 1904—1914	
Дискуссия по вопросам словенской истории 1904—1914	
Karel Šiškovič, Beneška Slovenija 1866—1918	267—280
The Venetian Slovenia 1866—1918	
Венецианская Словения 1866—1918	

Fran Z w i t t e r, Jaromir B e r a n, Vasilij M e l i k, Karel Š i š k o v i č, Razprava o Beneški Sloveniji v letu 1866	281—282
Discussion About the Venetian Slovenia in the Year 1866	
Дискуссия по вопросам Венецианской Словении в г. 1866	
Jaromir B e r a n, Plebiscit in razmejitev v Benečiji (1866 in 1867)	283—297
On the 1866 Plebiscite in Venete and Delimitation in 1866 and 1867	
Плебисцит и разграничение в Венецианской Словении (1866 и 1867)	
Jože M a č e k, Zgodovinski pogled na varstvo naravnega okolja	299—309
Protection of the Natural Environment from the Historical Point of View	
Исторический взгляд на сохранение природной среды	
Štefan T r o j a r, Nekaj didaktičnih izhodišč pri zgodovinski obravnavi gospodarsko-socialnih vsebin	311—316
Some Didactic Starting-Points for the Lessons of History from the Socio-Economic Point of View	
Некоторые дидактические отправные точки в историческом обсуждении экономическо-социального содержания	
Sergej V r i š e r, Ob 75-letnici zgodovinskega društva v Mariboru	375—383
On the Occasion of 75th Anniversary of the Historical Society in Maribor	
По поводу 75-летия Исторического общества в Мариборе	
Bogo G r a f e n a u e r, Narodnostno stanje in slovensko-nemška etnična meja na Štajerskem kot dejavnik osvoboditve severovzhodne Slovenije 1918/1919	385—405
Ethnic Relation and the Slovene-German Ethnic Frontier in Styria as Element of Liberation of the North-East Slovenia in 1918/1919	
Национальное положение и словенско-немецкая граница в Штирии как фактор освобождения северовосточной Словении в 1918/1919 гг.	
Franc R o z m a n, Delavsko gibanje v Mariboru do prve svetovne vojne	407—420
Workers' Movement in Maribor until the First World War	
Рабочее движение в Мариборе до Первой мировой войны	
Miroslav P a h o r, Maribor — mesto pomorščakov	421—434
Maribor — Town of Seamen	
Марибор — город моряков	
Lojze U d e, Jeseniški trikot	435—441
The Triangle of Jesenice	
Треугольник Есениц	
Elio A p i h, Vprašanje avstrijsko-jugoslovanske meje v luči nekaterih stališč tržaškega časopisja (1919)	443—450
The Question of the Austrian-Yugoslav Frontier in the Light of Some Standpoints of the Press in Trieste	
Вопрос австрийско-югославской границы в свете некоторых точек зрения триестинской печати (1919)	
Iskra Vasiljevna Č u r k i n a, Osnovne etape v razvoju rusko-slovenskih odnosov v drugi polovici 19. stoletja	451—462
Essential Stages in the Development of the Russian-Slovene Relations in the Second Half of the 19th Century	
Основные этапы в развитии русско-словенских отношений во второй половине 19-ого века	
Momčilo Z e č e v i č, Nekoliko pitanja historiografiji o jugoslovenskom ujedinjenju	571—582
Some Questions to the Historiography on the Uniting of the Yugoslav Peoples	
Несколько вопросов историографии о югославском объединении	
Janko P r ū n k, Slovensko-hrvaški odnosi 1914-1918 in jugoslovansko zedinjenje	583—597
Slovene-Croatian Relations in 1914-1918 and the Uniting into the Yugoslav State	
Словенско-хорватские отношения 1914—1918 и югославское объединение	
Mavricij Z g o n i k, Stvarne in spoznavne strukture zgodovine s posebnim vidikom na učni proces	599—607
Material and Recognitive Structures of History, with Regard to Teaching-process	
Материальные и познавательные структуры истории с особым учетом образовательного процесса	

<p>IZREDNI OBČNI ZBOR ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO OB ŠTRIDESETLETNICI IZIDA KNJIGE EDVARDA KARDELJA-SPERANSA »RAZVOJ SLOVENSKEGA NARODNEGA VPRAŠANJA« EXTRAORDINARY ASSEMBLY OF THE HISTORICAL SOCIETY OF SLO- VENIA ON THE OCCASION OF 40th ANNIVERSARY OF PUBLICATION OF THE WORK WRITTEN BY EDVARD KARDELJ-SPERANS "DEVELOP- MENT OF THE SLOVENE NATIONAL QUESTION" ВНЕОЧЕРЕДНАЯ СЕССИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА СЛОВЕ- НИИ ПО ПОВОДУ СОРОКАЛЕТИЯ СО ДНЯ ВЫХОДА В СВЕТ КНИГИ ЭДВАРДА КАРДЕЛЯ-СПЕРАНСА «РАЗВИТИЕ СЛОВЕНСКОГО НА- ЦИОНАЛЬНОГО ВОПРОСА»</p>	
Ignacij V o j e, Nagovor predsednika Zgodovinskega društva	531—532
Allocation of the President of the Historical Society Обращение председателя Исторического общества	
Janko P l e t e r s k i, Zgodovinska misel slovenskih marksistov v času Speransove knjige	533—544
Historical Thought of the Slovene Marxists in the Time of the Sperans's Book Историческая мысль словенских марксистов во время выхода книги Спе- ранса	
Ignacij V o j e Beseda ob proglasitvi Edvarda Kardelja za častnega člana Zgodovin- skega društva za Slovenijo	545
A Word on the Occasion of Proclamation Edvard Kardelj as Honorary Member of the Historical Society of Slovenia Слово по поводу провозглашения Эдварда Карделя почетным членом Исто- рического общества Словении	
Metod M i k u ž, Časovni okvir nastanka Speransove knjige	547—551
Temporal Frame of Formation of Sperans's Book Рамки времени возникновения книги Сперанса	
France F i l i p i č, Okoliščine in potek nastajanja »Speransa«	553—558
Circumstances and the Process of Formation of "Sperans" Обстоятельства и ход формирования «Сперанса»	
Bogo G r a f e n a u e r, Ob štirih izdajah »Speransa«	559—565
On Four Editions of "Sperans" О четырех изданиях «Сперанса»	
Ignacij V o j e, Zaključek izrednega občnega zbora	566
Conclusion of the Extraordinary Assembly Заключительная речь на внеочередной сессии	
Miroslav S t i p l o v š e k, O tiskanju Speransovega »Razvoja slovenskega narodnega vprašanja«	567—568
On the Printing of the Sperans's "Development of the Slovene National Question" О печатании книги Сперанса «Развитие словенского национального вопроса»	
Branko M a r u š i č, O datumu izida Speransove knjige	568—569
On the Date of Issue of the Sperans's Work О дате выхода в свет книги Сперанса	

ZAPISI — NOTES — ЗАМЕТКИ

Trije zaslužni člani Zgodovinskega društva za Slovenijo (dr. Pavle Blaznik, dr. France Škerl, prof. Bogo Teply)	317—318
Three Deserving Members of the Historical Society of Slovenia (Dr. Pavle Blaznik, Dr. France Škerl, Prof. Bogo Teply) Три почетных члена Исторического общества Словении (др Павле Блазник, др Франце Шкерл, проф. Бого Теплы)	

JUBILEJI — ANNIVERSAIRES — ЮБИЛЕИ

Janko P r u n k, France Škerl — sedemdesetletnik	319-321
France Škerl — Septagenarian Семьдесят лет со дня рождения Франце Шкерла	

Nataša S t e r g a r, Bibliografija dr. Franceta Škerla	322—326
Bibliography of Dr. France Škerl	
Библиография др Франце Шкерла	
Marko U r b a n i j a, Ob osemdesetletnici profesorja dr. Viktorja Korošca	463—464
On the Occasion of the 80th Anniversary of Prof. Dr. Viktor Korošec	
По поводу восьмидесятого дня рождения професора д-р Виктора Корошеца	
Boris G o m b a č, Ob osemdesetletnici dr. Iva Juvančiča	465—466
On the Occasion of the 80th Anniversary of Dr. Ivo Juvančič	
По поводу восьмидесятого дня рождения доктора Иво Юванчича	
Miroslav S t i p l o v š e k, Ob sedemdesetletnici prof. dr. Metoda Mikuža	609—612
On the Occasion of the 70th Anniversary of Prof. dr. Metod Mikuž	
По поводу семидесятилетия со дня рождения проф. д-р Метода Микужа	
Nataša S t e r g a r, Bibliografija prof. dr. Metoda Mikuža za obdobje 1970—1979	613—615
Bibliography of Prof. dr. Metod Mikuž for the Period 1970—1979	
Библиография проф. д-р Метода Микужа за период 1970—1979	

IN MEMORIAM

Vasilij M e l i k, Dr. Josip Mal (1884—1978)	467—468
Dr. Josip Mal	
Д-р Иосип Мал	
Nataša S t e r g a r, Bibliografija dr. Josipa Mala	468—472
Bibliography of Dr. Josip Mal	
Библиография д-р Иосипа Мала	
Vasilij M e l i k, Dr. Ernest Turk (1895—1979)	473—474
Dr. Ernest Turk	
Д-р Эрнест Турк	
Nataša S t e r g a r, Izbrana bibliografija dr. Ernesta Turka	474—475
Selected Bibliography of Dr. Ernest Turk	
Избранная библиография д-р Эрнеста Турка	
Sergej V r i š e r, Prof. Bogo Teplý (1900—1979)	475—476
Prof. Bogo Teplý	
Проф. Бого Теплы	
Nataša S t e r g a r, Izbor iz povojne bibliografije prof. Boga Teplýja	476—478
Selection from the Post-War Bibliography of Prof. Bogo Teplý	
Избранная послевоенная библиография проф. Бого Теплы	
Vasilij M e l i k, Prof. dr. František Jordán (1921—1979)	479—480
Prof. Dr. František Jordán	
Проф. д-р Франтишек Йордан	

KONGRESI IN SIMPOZIJU — CONGRESSES AND SYMPOSIA — СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

Dušan B i b e r, Okrogli mizi jugoslovanskih in britanskih zgodovinarjev v Londonu 1976. in v Kuparih 1978. leta	161—186
The Round-table Conference of Yugoslav and British Historians in London, 1976, and at Kupari, 1978	
Круглый стол югославских и британских историков в Лондоне в 1976 г. и в Ку-парах в 1978 г.	
Vasilij M e l i k, Deseto in enajsto zasedanje jugoslovansko-češkoslovaške zgodovinske komisije	187—188
10th and 11th Meeting of the Yugoslav-Czechoslovakian Historical Commission	
Десятое и одиннадцатое заседания югославо-чехословацкой исторической комиссии	
Tone Z o r n, Dvanaesto zasedanje jugoslovansko-češkoslovaške zgodovinske komisije	327—329
The Twelfth Session of the Yugoslav-Czechoslovakian Historical Commission	
Двенадцатое заседание югославо-чехословацкой исторической комиссии	

Ignacij V o j e, Proslava in posvetovanje ob sedemstoletnici dubrovniškega arhiva in arhivske službe Jugoslavije	330—333
Celebration and Conference on the Seventh Centenary of the Dubrovnik Archives and the Archive Service in Yugoslavia Празднование и совещание по поводу семисотлетия дубровницкого архива и архивной службы Югославии	
Janko P r u n k, Znanstveni simpozij »Stvaranje jugoslovenske države 1918«	481—484
Scientific Symposium "Foundation of the Yugoslav State in 1918" Научный симпозиум «Создание югославского государства в 1918 г.»	
Jože Š o r n, X. mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci '79	484—485
10th International Cultural-Historical Symposium Modinci / Mogersdorf '79 10-ый международный культурноисторический симпозиум Модинци '79	
Darja M i h e l i č, VII. jugoslovanski simpozij o pouku zgodovine	485—487
7th Yugoslav Symposium on the Teaching of History 7-ый югославский симпозиум по обучению истории	
France F i l i p i č, Zborovanje črnogorskih zgodovinarjev	487—488
Meeting of the Historians of Montenegro Встреча черногорских историков	
Jože D u l a r, Trideset let Belokranjskega muzejskega društva v Metliki (1949—1979) ..	617—621
Thirty Years of the Museal-Society of Bela Krajina in Metlika (1949—1979) Тридцать лет Белокраньского музейного общества в Метлике (1949—1979)	
Matjaž K l e m e n č i č, Mednarodni znanstveni simpozij »Življenje in delo Mihajla Idvorskega Pupina«	621—623
International Scientific Symposium "Life and Work of Mihajlo Idvorski Pupin" Международный научный симпозиум «Жизнь и творчество Михаила Идворского Пупина»	

OCENE IN POROČILA — BOOK REVIEWS AND REPORTS — РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРЫ

Atti e memorie della Deputazione di storia patria per le Marche (Darja M i h e l i č) ..	189—190
John V. A. Fine, Jr., The Bosnian Church: A New Interpretation (Vasko S i m o n i t i)	190—191
Leopold Steurer, Südtirol 1919—1939; Karl Stuhlpfarrer, Südtirol und der zweite Weltkrieg (Matjaž K l e m e n č i č)	191—192
Janez Stergar, Oris zgodovine Počitniške zveze Slovenije (Stane G r a n d a)	192—193
Slovenski visokošolci v boju za narodno osvoboditev in socializem (Ludvik Č a r n i) ..	193
Nikola Milovanović, Generali izdaje I-II (Boris M l a k a r)	194—195
Slovinci v Italiji po drugi svetovni vojni (Metka G o m b a č)	195—196
Đurđica Petrović, Dubrovačko oružje u XIV veku (Vasko S i m o n i t i)	335
Bartholomaei Arnoldi de Usingen O.S.A. Responsio contra Apologiam Philippi Melancthonis: ur. Primož Simoniti (Branko R e i s p)	335—336
Gligor Stanojević, Srbija u vreme bečkog rata 1683—1699 (Ignacij V o j e)	336—338
Jože Stabej, Kruh ubogih. Kulturnozgodovinski in jezikovni načrt zgodovine krompirja na Slovenskem (Stane G r a n d a)	338—339
Ivan Mohorič, Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem (Jože Š o r n)	339—344
Carole Rogel, The Slovenes and Yugoslavism 1890—1914 (Janez S t e r g a r)	344—346
Tamara Pečar, Die Stellung der Slowenischen Landesregierung zum Land Kärnten 1918—1920 (Tone Z o r n)	346—348
Hansjoachim W. Koch, Der deutsche Bürgerkrieg (Tone Z o r n)	348
Das Juliabkommen von 1936 (Tone Z o r n)	348—349
Irena Reuter-Hendrichs, Jugoslawische Aussenpolitik 1948—1968 (Marjeta Č a m p a)	349—350
Ferdo Gestrin, Pomorstvo srednjeveškega Pirana (Ignacij V o j e)	489—492
Lexikon des Mittelalters (Ferdo G e s t r i n)	492—493
Peuples méditerranéens — Mediterranean Peoples (Ferdo G e s t r i n)	493—494
Viktor Petkovšek, A. J. Scopoli, njegovo življenje in delo v slovenskem prostoru (Jože Š o r n)	494—498
Galib Šljivo, Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850—1852 (Miomir D a š i č) ..	498—501
Branko Mita Colakovic, Yugoslav Migration to America (Matjaž K l e m e n č i č)	502—504
Mihajlo Pupin, Od pastirja do izumitelja (Matjaž K l e m e n č i č)	504

Österreicher im Exil 1934 bis 1945 (Tone Zorn)	504—505
Hristo Andonov-Poljanski, Makedonija i Slovenija (Tone Zorn)	505—506
Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije 1228—1978 (Stane Granda)	506—507
Bibliographia Historico-oeconomica Jugoslaviae (Janez Šumrada)	508—510
Europäische Wirtschaftsgeschichte (Ferdo Gestrin)	625—626
Wirtschafts- und Sozialstatistik Österreich-ungarns (Stane Granda)	626—627
Branko Korošec, Naš prostor v času in projekciji (Jože Šorn)	627—632
Mate Demarin, Hrvatsko školstvo u Istri (Andrej Vovko)	632—633
Herbert Dachs, Österreichische Geschichtswissenschaft und Anschluss 1918—1930; Alfred D. Low, Die Anschlussbewegung in Österreich und Deutschland 1918—1919 und die Pariser Friedenskonferenz (Tone Zorn)	633—635
Alfredo Breccia, Jugoslavia 1939—1941, Diplomazia della neutralità (Janez Stergar) ..	635—637
Josip Mirnić, Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu (Tone Zorn)	637—638
Jerzy Marczewski, Hitlerowska koncepcja polityki kolonizacyjno-wysiedleńczej i jej realizacja w »okregu Warty« (Tone Zorn)	638—639
Pierre Clostermann, Nebo v plamenih; Paul Brickhill, Sklati zvezde z neba; Richard Bach, Podarjena krila (Andrej Vovko)	639—640
System eines internationalen Volksgruppenrechts (Tone Zorn)	640—641
Zbornik občine Grosuplje, I—X (Janez Šumrada)	641—643

BIBLIOGRAFIJA — BIBLIOGRAPHY — БИБЛИОГРАФИЯ

Nataša Stergar — Miloš Rybář — Olga Janša-Zorn — Mara Mervič — Nataša Kandus, Nove tuje historične publikacije v osrednjih ljubljanskih knjižnicah v letu 1978	351—372
New Foreign Publications on History in Central Libraries of Ljubljana in 1978 Новые иностранные исторические издания в центральных люблянских библиотеках в 1978-ом году	
Miloš Rybář, Zgodovinske publikacije v letu 1978	511—524
Historical Publications in 1978 Исторические публикации в 1978. г.	

OBVESTILA — INFORMATIONS — ИЗВЕЩЕНИЯ

Poročilo glavnega urednika (Vasilij Melik)	197
Obvestila o delovanju Zgodovinskega društva za Slovenijo in o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	197—199
Obvestila o delovanju Zgodovinskega društva za Slovenijo in o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar — Darja Mihelič)	525—528

IZVLEČKI — SYNOPSIS — ИЗВЛЕЧЕНИЯ

Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 33, 1979, 1	I.—IV.
Izvečki razprav v Zgodovinskem časopisu 33, 1979, 2	V.—VIII.
Izvečki razprav in bibliografije v Zgodovinskem časopisu 33, 1979, 3	IX.—XII.
Izvečki razprav v Zgodovinskem časopisu 33, 1979, 4 in bibliografije v Zgodovinskem časopisu 33, 1979, 2	XIII.—XVI.

UDK 141.82 (497.12) "1932/1939" :930.1

Pieterski Janko, dr., redni univerzitetni profesor, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Zgodovinska misel slovenskih marksistov v času Speransove knjige

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 33/1979, št. 4, s. 533—544, cit. 41

slov. (angl., slov., angl.)

Ob štirideseti obletnici izida knjige »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« Edvarda Kardelja (psevdonim Sperans) obravnava avtor tudi prave zgodovinsko dejavnost slovenskih marksistov v letih 1932 do 1941. Knjiga Edvarda Kardelja je vrhunec te dejavnosti, v kateri so nastopili s svojimi prispevki tudi Ivo Grahor, Dušan Kermavner, Boris Kidrič, Vladimir Martelanc, Jože Vilfan, Boris Zihari in drugi. To je bila priprava za narodno-osvobodilno vojno in revolucijo na Slovenskem v letih 1941—1945, ostaja pa pomembna tudi po svojih historiografskih dosežkih.

Avtorski izvleček

UDK 940 "1937/1938" +949.712 "1929/1938"

Mikuž Metod, redni univerzitetni profesor, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Casovni okvir nastanka Speransove knjige

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 33/1979, št. 4, s. 547—551

slov. (angl., slov., angl.)

Kardelj-Speransovo delo je izšlo 29. januarja 1939. Čas nienega nastajanja v letu 1938 tako označuje poraz zahodnih demokratičnih držav s priznanjem priključitve Avstrije k nemškemu rajhu in s podpisom Münchenskega sporazuma o Sudetu in o Čehoslovaku. Društvo narodov in Sovjetska zveza nista kot mirnovalna dejavnika ukrenila ničesar za obranitev samostojne Avstrije in za ozemeljsko celovitost Čehoslovaške. Na notranjepolitičnem področju je v Jugoslaviji to čas nadaljevanja prikritih diktature, na drugi strani pa rezultati decembrskih volitev leta 1938 že nakazujejo prodor ideje ljudske fronte v Sloveniji med široke ljudske množice.

J. Stergar

UDK 929 Kardelj E. "1932/1938"

France Filipič, publicist, raziskovalec za zgodovino delavskega gibanja, Občinski komite ZK, YU-62000 Maribor, Prešernova 17

Okoliščine in potek nastajanja »Speransa«

Zgodovinski časopis, Ljubljana, št. 4, s. 553—558, cit. 23

slov. (angl., slov., angl.)

Razprava obravnava zgodovinske okoliščine, ki so v letu 1938 vplivale na nastanek »Speransa«, Kardeljeve nacionalnopolitične študije o slovenskem narodnem vprašanju; hkrati razprava osvetljuje tudi Kardeljev osebnostni položaj v tem času, ugotavlja, da je večino te svoje knjige zasnoval in napisal v preiskovalnem zaporu okroglega sodišča v Ljubljani. V širšem časovnem obdobju med leti 1932 in 1938 sledi razprava toku razvijanja Kardeljevega publicističnega delovanja, tako da naposled lahko izoblikuje ugotovitve, da je Speransov »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« deljansko vrh in najpomembnejši izraz Kardeljevih dolgotrajnih prizadevanj za čim temeljitejšo analizo vseh razsežnosti problema slovenskega narodnega vprašanja.

Avtorski izvleček

UDK 323.1 (497.12) (0.044) + (0.046)

Grafenauer Bogo, dr., akademik, redni univerzitetni profesor, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Ob štirih izdajah »Speransa« (Primerjalna študija)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 33/1979, št. 4, s. 559—565, cit. 25

slov. (angl., slov., angl.)

Kardelj-Sperans je svoje delo iz leta 1939 za drugo slovensko izdajo (1957) znatno predelal in razširil nekatera poglavja. Pri tretji slovenski izdaji (1970) je avtor upošteval vrsto pripomb prof. Grafenauerja, četrta izdaja iz leta 1973 pa je ponatis tretje. Kardeljev »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« je bil preveden v srbohrvaščino (1958, 1960, 1973), v makedonščino (1959), v madžarščino (1961) in v nemščino (Die Vierteljahr. Nationale Frage der Slowenen, 1971). Večina prevodov je bila opravljena na podlagi druge slovenske izdaje, čeprav primerjava redakcij posameznih prevodov še ni bila opravljena.

J. Stergar

Milkuž Meleod, Dr., University Professor in Order, Faculty of Philosophy, University in Ljubljana, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Temporal Frame of Formation of Sperans's Book

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 33/1979, No. 4, pp. 347—351

Slov. (Engl., Slov., Engl.)

Kardelj-Sperans's book on Slovene national question appeared on January 29th, 1939. At that time western-democratic bloc of states had been overwhelmed in Europe by »Anschluss of Austria and by Munich-agreement on Sudetenland and Czechoslovakia. The League of Nations and the U. S. S. R. had done nothing for the preservation of an independent Austria and for the territorial integrity of Czechoslovakia. On the internal stage a concealed dictatorship in the Yugoslav Kingdom continued, but the policy of the Popular Front in Slovenia strengthened and spread into masses at the elections on December 1938.

J. Stergar

UDC 323.1 (497.12) (0.044) + (0.046)

Grafenauer Bogo, Dr., Academician, University Professor in Order, Faculty of Philosophy, University in Ljubljana, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

On Four Editions of »Sperans« (Comparative Study)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 33/1979, No. 4, pp. 559—565, 25 notes

Slov. (Engl., Slov., Engl.)

Kardelj-Sperans revised and accomplished his study on the Slovene national question (1939) before the second edition in Slovene (1957) to a great extent. He took into account prof. Grafenauer's remarks at the third Slovene edition (1970), the fourth edition (1973) has been only a reprint of the third one. Kardelj's »Development of the Slovene National Question has been translated into Serbo-Croatian (1958, 1960, 1972), into Macedonian (1959) and into Hungarian language (1961). Translation into German language appeared in 1971 (Die Vernetzung, Nationale Frage der Slovenen, 1971). Comparison among different translations has still not been carried out, although a majority of them had been prepared on the basis of the second edition.

J. Stergar

Pieterek Janko, Dr., University Professor in Order, Faculty of Philosophy, University in Ljubljana, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Historical Thought of the Slovene Marxists in the Time of the Sperans's Book

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 33/1979, No. 4, pp. 533—544, 41 notes

Slov. (Engl., Slov., Engl.)

On the occasion of the 40th anniversary of the appearance of the book »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« (Development of the Slovene National Question), written by Edvard Kardelj (pseudonym Sperans) the author deals with historiographical activity of the Slovene Marxists in the years 1932—1941 (Ivo Grabor, Dušan Kemnarner, Boris Kidrič, Vladimir Martelanc, Jože Vilfan, Boris Zilberl and others). Kardelj's book presents culmination of this activity, which was actually a preparation for the national liberation war and revolution in Slovenia in the years 1941—1945. That activity was of great importance also because of its historiographical achievements.

Author's Abstract

UDC 929 Kardelj E. "1932/1938"

Filipič France, Publicist, Researcher in the Field of the History of Workers' Movement, Commune-Committee of the League of Communists, YU-62000 Maribor, Prešernova 17

Circumstances and the Process of Formation of »Sperans«

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 33/1979, No. 4, pp. 553—558, 23 notes

Slov. (Engl., Slov., Engl.)

The author deals with historical circumstances, which in 1938 influenced the formation of the »Sperans, Kardelj's national-political study of the Slovene national question. At the same time the author also throws light on Kardelj's personal life in that time. He states that Kardelj schemed and wrote the greater part of the book when he was on remand in the district law court in Ljubljana. The author describes the various publicistic activity of Kardelj in the years 1932—1938 and states that his work »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« (Development of the Slovene National Question) actually means the culmination of the most complete expression of Kardelj's lasting efforts to make a profound analysis of the Slovene national question.

Author's Abstract

UDK 949.71 "1918" :930.1

Zečević Mornčilo, dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za suvremenu historiju, YU-11000 Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

Nekoliko pitanja istoriografiji o jugoslovenskom ujedinjenju

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 33/1979, št. 4, s. 571—582

srh. (angl., srh., angl.)

Referat vsebuje kritični pogled na rezultate historiografije preteklih šestdesetih let o jugoslovanski združitvi leta 1918. Avtor zlasti kritizira prevladujoči historiografski model obdelave jugoslovenskega zedinjenja s podvajanjem pretežno dveh faktorjev Srbije in emigrantskega jugoslovanskega odhoda in opozarja, da je še tretji pomemben faktor: jugoslovanski narodi pod Avstroogrsko in njihovi politični subjekti.

J. Prunk

UDK 372.893.02

Zgonik Mavrtič, dr., upokojeni izredni profesor na Pedagoški akademiji v Mariboru, YU-62000 Maribor, Cankarjeva ul. 19

Stvarne in spoznavne strukture zgodovine s posebnim vidikom na učni proces

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 33/1979, št. 4, s. 599—607, cit. 11

slov. (nem., slov., angl.)

Članek utemeljuje nujnost odkrivanja in spoznavanja notranjih strukturnih sestavin v pouku zgodovine na stopnji usmerjenega izobraževanja. To ne omogoča le boljše razumevanje stvarno spoznavnih pojavov, temveč ima veliko vplivo na didaktično vrednost. S tem v zvezi imata izbor in razporeditev učne snovi mnogo studijskega relevanco ter zahtevata večje upoštevanje višjih, to je »novih« didaktičnih načel.

Avtorski izvleček

UDK 949.712:949.713 "1914/1918"

Prunk Janko, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg Osvo boditve 1

Slovensko-hrvaški odnosi 1914—1918 in jugoslovensko zedinjenje

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 33/1979, št. 4, str. 583—597, cit. 76

slov. (angl., slov., angl.)

Razprava analizira slovensko-hrvaške medsebojne odnose pred prvo in zlasti med prvo svetovno vojno. Ugotavlja, da je bilo zaradi več faktorjev narodno politično gibanje pri Slovencih in Hrvatih zelo različno in da so bili njuni medsebojni odnosi zelo komplicirani. Z izbruhom vojne je začel velik del hrvaškega narodno političnega gibanja resno računati na Slovence, kot so le-ti že ves čas najresneje računali na Hrvate pri rešitvi slovenskega narodnega vprašanja v novi jugoslovanski državi.

Avtorski izvleček

UDK 017.11 (497.12 Lj.) :930

Stergar Nataša & Miloš Rybář & Olga Janša-Zorn & Mara Mervitč & Nataša Kandus

Nove tuje historične publikacije v osrednjih ljubljanskih knjižnicah v letu 1978

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 33/1979, št. 2, s. 351—372

slov. (slov., angl.)

Pregled tuje zgodovinske literature, nabavljene v letu 1978 v Narodni in univerzitetni knjižnici, v knjižnici pedagoško-znanstvene enote za zgodovino Filozofske fakultete, v biblioteki Slovenske akademije znanosti in umetnosti, v Inštitutu za narodnostna vprašanja in v knjižnici Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, je sestavljen tako kot prejšnja leta. Literatura je razporejena po državah oz. skupinah držav ali po narodih, na četrto je skupna »splošna dela«. Kjer so skupine obsežne, so razdeljene še v podskupine po posameznih obdobjih, ali po drugih vidikih. Ob koncu vsakega opisa je navedena kratec knjižnice, kjer se knjiga nahaja in njena signatura v tej knjižnici.

O. Janša-Zorn

Prunk Janko, Dr., Scientific Collaborator, Institute for History of the Workers' Movement, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1
Slovene-Croatian Relations in 1914—1918 and the Uniting into the Yugoslav State

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 33/1979, No. 4, pp. 383—391, 76 notes

Slov. (Engl., Slov., Engl.)

The treatise analyses the Slovene-Croatian mutual relations before and particularly during the World War I. He states that the ethnic political movement of the Slovenes and the Croats differentiated a great deal due to several factors and that their mutual relations were very complex. When the war broke out a great deal of the Croatian ethnic political movement began seriously to count with the Slovenes, as the Slovenes all the time most seriously counted with the Croats as regards the solving of the Slovene national question in the new Yugoslav state.

Author's Abstract

UDC 017.11 (497.12 Lj.) :930

Stergar Nataša & Miloš Rybář & Olga Janša-Zorn & Mara Mervić & Nataša Kandus

New Foreign Publications on History in Central Libraries of Ljubljana in 1978

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 33/1979, No. 2, pp. 351—372

Slov. (Slov., Engl.)

A survey of foreign historical literature, acquired in 1978 by the »Narodna in univerzitetna knjižnica« (National and University Library), by the library of the educational-scientific unit for history at the Faculty of Arts, by the library of the »Slovenska akademija znanosti in umetnosti« (Slovene Academy of Arts and Sciences), by the library of the »Inštitut za narodnosna vprašanja« (Institute for Ethnic Problems) by the library of the »Inštitut za zgodovino delavskega gibanja« (Institute for the History of the Worker's Movement), is composed in the same way as in previous years. Literature is arranged according to countries or groups of countries or according to nations; it is headed by the group »General Works«. In cases when the groups are large, they are subdivided too. At the end of each description the abbreviation of the library where the book is to be found, is given, as well as the call number of the book in a particular library.

O. Janša-Zorn

Zetevič Momčilo, Dr., Superior Scientific Collaborator, Institute for Modern History, YU-11000 Belgrade, Trg Marksa i Engelsa 11
Some Questions to the Historiography on the Uniting of the Yugoslav Peoples

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 33/1979, No. 4, pp. 371—382

Serbo-Croat. (Engl., Serbo-Croat., Engl.)

The report is a critique of the results of the historiography in the last 60 years concerning the uniting into the Yugoslav state in 1918. The author particularly criticizes the dominating historiographical model according to which the uniting into the Yugoslav state is considered by means of emphasizing of mostly two factors — Serbia and the emigrant »jugoslovenski odbor« (Yugoslav Committee). He points out that there is also the third important factor — the Yugoslav nations under the reign of Austro-Hungaria and their political subjects.

J. Prunk

UDC 372.893.02

Zgonik Mavrič, Dr., retired professor at Pedagogical Academy in Maribor, YU-62000 Maribor, Cankarjeva ul. 19

Material and Recognitive Structures of History, with Regard to Teaching-process

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 33/1979, No. 4, pp. 559—607, 11 notes

Slov. (Germ., Slov., Engl.)

Revealing and understanding of the inner structural elements in the teaching of history at the degree of »dritrelede schooling (9th—10th schoolyear) have been indispensable. That makes possible a better understanding of material recognitive phenomena, as well as it has a great educational-didactic value. Selection and disposition of a teaching-matter have more important relevance and they demand larger consideration of new didactic principles.

Author's Abstract

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. **A**
1979

941/949

120030138,4

COBISS •